

МАРІЮС АНДРЕ

СПРАВЖНІ ПРИГОДИ ХРИСТОФОРА КОЛЮМБА

ПЕРЕКЛАВ З ФРАНЦУЗЬКОЇ

Й СКЛАВ ПРИМІТКИ

І. КОВТУНІВ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1930

Бібліографічний опис цього
видає вміщено в „Літературній
Україні“, „Картковому ре-
пертуарі“ та інших покажчиках
Української Книжкової Палати

РОЗДІЛ 1

НАЩАДОК МІТРИДАТОВОГО ПЕРЕМОЖЦЯ У ФРАНСІСКАНЦІВ¹ КОСМОГРАФІВ У МОНАСТИРІ РАБІДА

Одвір одної з таверен Пальоського порту², біля столу, зробленого з дошки, покладеної на двох бочках, сиділи шестеро моряків, святкуючи поворот одного з своїх товаришів після дворічного плавання від Лісбони до Мадейри³ й Азорських островів⁴ і далі, позовж Івінейського берега⁵, на облавку португальського судна.

— Як це вино на твій смак, Франсіско? — спитав його один з моряків.

— Пхе! — відповів той, вихиливши вперед свій кубок, — як поживеш довший час на Мадейрі, так усі тобі андалузькі⁶ вина нікчемними здаватимуться. Що вже за острів! Та й пощастило ж отим португальцям, що його посіли! Найбідніші живуть там краще од наших багатіїв. Адже ви й не знаєте, що то воно таке варення? Два роки тому я й сам не знав. А на Мадейрі всяке його їсть, та вже й в усій Португалії починають поживати його, бо королівські мореплавці відкрили цей острів, а з ним ще й інші, що родять так багато й такого солодкого цукру.

— А золото? Чи багато там золота?

— Золото є на материку, в Івінеї, та тільки воно належить королеві. Недалеко замку є країна дикунів, чорних, мов ті грішницькі душі; їм треба тільки нахилитись, щоб назбирати золота; проте в них зовсім немає соли. А що в тім золоті, хоч як би його багато було, коли соли немає, без якої й жити не можна! От і пішли на міньбу. Є там таке опрічне місце, куди з наказу короля складають сіль у брилах. Коли хто з дикунів захоче соли, то й несе

туди кошіль золотого піску, а натомість бере брило соли. Торг провадиться по - чесному, хоч ніхто за ним і не доглядає. Час од часу наїжджають королівські урядовці, привозячи нові запаси соли й забираючи кошелі з золотом.

— А навіщо ж ото королеві стільки золота?

— А щоб воювати невірних, яких він хоче вигнати з Марокко і з суміжних земель. Відколи інфант⁷ дон Енріко⁸, космограф і мореплавець — нехай земля йому пухом — заснував був морську академію на Саґрським розі і вивів португальців на шлях відкрить, королівські судна запливають щораз далі на південь Африки, а салдати й купці закладають там осаді й торговельні контори. Кінець - кінцем вони таки знайдуть морський шлях, що приведе їх далеко, туди, до берегів Індії, аж до того християнського королівства, що ним править презвитер Іоанн⁹ Зав'яжуть із ним спілку, і тоді не тільки марокських маврів геть повинищать, а підуть ще й на східніх маврів—одвойовувати в них королівство Єрусалимське¹⁰.

— І сказати тільки,— промовив наймолодший з моряків,— що нам доводиться поступатися португальцям честю й вигодами з цих відкрить. Адже ми не гірші од них у мореплаванні, і нас не жахають непевні пригоди на морі Океані¹¹, а такі капітани, як наш Мартін Альонсо Пінсон,— рівня щонайкращим морякам Лузітанії¹².

— Замовчи, Хуан Хосе,— перебив його раптом найстаріший з них.— Ти ще хлоп'я. Хіба не за нами вже Канарські острови¹³, що варті Мадейри й Азорських?.. Прийде й для нас час інших, далеких і дивних відкрить, а чи то завоюємо Індію й Китай¹⁴, де будинки вкриті золотими дахами. Не даремно ж ото наш патрон Мартін Альонсо подався до Риму, куди він їде на те,— я це сам чув від нього,— щоб вивчати морські мапи, що переховуються в папського космографа. Усі землі, що їх відкрито за останні п'ятдесят років, заздалегідь позначено на них і дано їм назви. Є там ще й невідкриті, як, приміром, Сан-Брандан і Антілія¹⁵. Це острови, острови золота, коріння, самоцвітів і яскравих різноперих птахів, острови, багатіші за твою Гвінею, Франсіско. Отже дійдеться й до нас податися морем, шукати золота й коріння.

— В Антілію?

— В Антілію чи кудиінде, залежно від того, з чим повернеться з Риму Мартін Альонсо. Він має вже на це свою думку; він хотів би їхати ще далі, до Індії. Антілія є острів Семи Міст, куди врятувалися разом із своїми парафіянами сім єпископів, коли маври подолали Іспанію й Португалію, і кожен з них збудував там собі місто. Час уже його відшукати, цей острів... А що, Франсіско, чи не чути за нього в Лісбоні й на Мадейрі?

— Ще б пак не чути! І на Азорських островах і на Канарських, звідки навіть бачити його можна в певні дні року.. Кажуть, нібито це пливучий острів...

Франсіско примовк. Якийсь чоловік з дитиною, яку він вів за руку, прямуючи до таверни, був тепер за кілька кроків од них. Мабуть, чужоземець: на ньому була сірувато - брунатна одержина, кроєм своїм подібна до франсісканського вбрання, до того ж ще й орденська стрічка святого Франсіска. Високий на зріст, кремезний, він мав довгасте, рум'яне й свіже обличчя, вкрите ластовинням. На вигляд він був не старіший од тридцять п'яти років, хоч, придивившись до його майже сивого волосу, йому можна було б накинути й більше. Моряки встали, і той, що був ближче до нього, хотів уже поцілувати йому руку, коли чужоземець раптом відхилив цей вияв пошани, кажучи:

— Я не духівник, а такий же моряк, як і ви. А що на мені таке вбрання, то це тому, що я дав обітницю святому Франсіскові і тепер оце йду з Португалії на прощу до його монастиря Рабіди.

Він увійшов з дитиною в дім, попрохав казанка з водою і, на превелике диво таверниці та її служниці, що не звикли до такої охайности серед одвідачів таверни, закасавав рукава й заходився вмивати лице, шию та руки собі й дитині. Потім він дуже ввічливо попрохав хазяйку подати їм на надвірній стіл яешню. Переступаючи поріг, він почув такі слова:

— Щодо островів Сан - Брандана й Бразілії, то вони мало відомі. Чи вони теж пливучі? Ніхто про це нічого не знає. Але ж Антілія не є пливучий острів. Коли б це було так, то наш бідолашний товариш Альонсо Санчес із Хуельви, що сам був там, розповів би про це. На цих словах чужоземець затнувся, зблід, немов уражений прикрою несподіванкою, завагався, потім, опанувавши себе, підійшов до моряків і спитав, чи не зволять вони дати місце йому з сином край їхнього столу, на що ті радо

погодились. Відрізавши два шматки хліба і почавши годувати дитину, він зайшов у розмову з ними:

— Я оце почув, що ви згадали ім'я одного з хуельвських моряків, котрий нібито був в Антілії. Безперечно, це одна з тих байок про несподівані або ж потайні відкриття, що снуються по всіх портах і що їх трохи згодом визнається за брехню.

— Тільки не про Альонсо Санчеса! Та коли ви португальський моряк і йдете з Португалії, то мали б чути про нього.

— Вперше оце чую його ім'я. Сам я не португалець, а лігурієць¹⁶.

— А! В цих краях багато є ваших земляків. Вони дуже здатні до грошових справ і добре наживаються з них. Генуезці до того ще й путящі моряки, та шкода, що плавають вони все тільки на схід, у закритому морі. Там їм нема що відкривати. А як ви були в Лісбоні, то, звичайно, знаєте, що плавати в морі Океані куди вигідніш. В багатьох морях ви плавали?

— Я проплив усі моря, що тільки відомі мореплавцям.

— Усі? І ті, що належать Франції, Фландрії¹⁷, Англії?

— Я бачив увесь Схід і Захід, я плавав північним морським шляхом, що на ньому лежить Англія, і ще далі на північ, до острова Туле¹⁸ і навіть далі за нього.

— А чи були ви в Гвінеї? — спитав Франсіско Вальехо.

— Так, я з'їздив увесь берег; я був у фортеці Святого Юрія на Золотому Березі, що належить португальському королеві й лежить нижче од екватора...

— Ви певні цього?

— Авжеж, що певний. Бо я сам космограф і картограф, і визначив широту за допомогою квадранта¹⁹.

Лоцман Франсіско підморгнув морякам, що сиділи навпроти, немов хотів сказати: „Стережіться, він брехун“. Чужоземець і справді не був у тій фортеці, що лежить не на південь од екватора, але більш як на п'ять градусів на північ; та, в усякім разі, коли б він і був там, то не зумів би позначити її місце на мапі.

Лігурієць провадив далі:

— Звідтіль я поплив до узбережжя Малягетти²⁰, де взяв вантаж перцю. Одного вечора я бачив там на косі, як грались сирени²¹...

— Сирени? Ви бачили сирен? Ви?

— Чому ні? Але вони зовсім не такі, якими їх ото змальовують поети: чарівні, ніжноголосі жінки; вони більше скидаються на чоловіків, поганенькі на обличчя і хрипло так гукають. Окрім мене, й інші їх бачили. Їхнє існування правдивіше за існування Антілії, острова Семи Міст.

— Наш приятель Альонсо Санчес був там і назад повернувся. Він був за лоцмана на борту одної португальської каравелі, яка йшла з вантажем, призначеним на Фландрію. У морі спостигла їх велика буря, і навальний, невгамовний вітер, підхопивши каравелю, прибив її до цього острова; отак його й відкрито. Вийшли на берег. Альонсо Санчес визначив його положення, помітивши його на морській мапі. Потім, розпустивши вітрила, рушили у поворотну путь до Португалії, маючи на думці спорядити експедицію, щоби правно посісти цей острів і експлуатувати його на користь короні й відкривачам. Але, плывучи назад, каравеля розбилась коло самого Порто-Санто²². Увесь екіпаж загинув, окрім лоцмана Альонсо Санчеса, що добився до берега на уламці судна. Рибалки підібрали його напівумерлого; а проте йому стало ще сили сказати їм, що він знайшов Антілію і хоче знов туди повернутись. Аж тут проходив якийсь чоловік і забрав Альонсо до себе, щоб доглядати за ним. Там він за кілька день і помер.

— Від кого ви дізналися про цю історію? — спитав чужоземець, зблідши знову.

— Я оце зараз із Порто - Санто, — відповів Франсіско Вальєхо. Чув я її від одного з тих моряків, що знайшли на піску бідолаху Альонсо й дали віднести його потім до того чоловіка, мовляв, чужоземця, чийого імени вони не знають.

Лігурійський моряк промовчав. Він одставив од себе яешню, майже не покуштувавши її, — так схвилювали його ті новини, що їх він почув од могерського лоцмана. Тоді покликав свого сина, що грався поблизу з іншими дітьми.

— Ходім, Дієго! — промовив він. — Нам ще довгенько підійматись на гору, поки дійдемо до монастиря.

І попрощавшись із моряками й таверницею, вони подались, прямуючи до рогу.

— Ніхто мене не переконає,—промовив Франсіско Вальєхо,— в думці, що цей чужоземець не є космограф ані мореплавець. Він не вміє поводитися з квадрантом.

* * *

Добрих дві години довелося йти подорожнім, поки дістались до монастиря, бо дитина, хоч і поснідавши й відпочивши в таверні, була ще втомлена. А втім, це не заваджало їй щохвилини пускати батьківську руку, щоб побігати за метеликом або злізти на дерево рвати овочі. Вони йшли вузькими тропками, обсадженими помаранчевими, цитриновими та фіговими деревами, порою звертаючи з них, щоб пройти навіпростець виноградниками або розмайриновими полями. Так дійшли вони до соснового бору, що вкривав верховину рогу. На узліссі батько спинився, обвів очима веселий краєвид, що розгорнувся перед ним усією пишнотою ліній і барв аж до самого океану, де линули осяяні сонцем вітрила, і почав удихати в себе повільно, на повні груди, свіжий морський вітерець, насичений рослинними пахощами.

— Як гарно пахне! — промовив він до сина.— Немає нічого кращого в світі од пахощів землі, овочів і квітів, змішаних з пахощами моря в такому солодкому й свіжому вітерці.

Незабаром вони забачили монастир, що його повапнений фасад вирізнявся на темному тлі соснового бору. Вони постукали в браму. Побачивши їх, воротар прийняв таку здивовану міну, що чужоземець похопився в'яснити непорозуміння, як то було вже раз із моряками. Давши обітницю святому Франсіскові, він, мовляв, прийшов на прощу до Санта - Марії Рабіди і хотів би побачитись із пан - отцем Антоніо де - Марчена.

— Як про вас доповісти?

— Пан - отець не знає мене, і навіть ім'я моє йому невідоме. Скажіть йому, що прийшов я від його покійного приятеля, лоцмана Альонсо Санчеса.

Воротар пустив обох одвідачів у монастир і пішов сповістити про них отця Антоніо. Той прибіг за кілька хвилин і, не давши ще лігурійцеві й до руки приступити, зняв руки до неба й скрикнув:

— Ви бачили нашого бідного Альонсо! І він послав вас до своїх друзів у Рабіду!

Колумб

— Так, пан - отче, я перебував у Порто - Санто, де мій швагер є за губернатора, саме тоді, як Альонсова каравеля розбилась коло острова. Я підібрав його напівумерлого на березі і звелів однести його до мене, де він і вмер за два дні, хоч як я за ним доглядав. Він прохав мене написати вам, що він вмер, як добрий християнин...

— Як і жив. Хай господь упокоїть його душу! Що ж він ще вам казав? Чи то правда, що він повернувся з Антілії?

— Він це власними словами потвердив, додавши до цього, що йому важно, щоби ви про це знали. Він розповів мені деякі подробиці з своєї останньої подорожі, що дуже мене зацікавили, бо я теж мореплавець. Багато чого я взяв із власного досвіду, плаваючи морями, а також із розмов з іншими мореплавцями, з членами родини своєї й жінчиної, бо жінка моя дочкою доводиться португальському мореплавцеві й відкривачеві Перестрельо...

— Ходімо до нашої бібліотеки,— промовив отець Антоніо.— Там нам краще буде розмовляти. Залиште вашу дитину в саду, вортар доглядатиме за нею.

І, взявши його під плече, він повів його сходами до галереї, що вела круг монастирського будинку. Одчинивши двері, вони вступили в невеличку залю, де всі стіни, за винятком простінку, де висіло розп'ятіє та кілька образів святих, були заставлені полицями, повними книжок. Посередині залі стояв стіл, увесь завалений географічними мапами, коло столу чотири табуретини, що з них одна правила за підставку для плянісфери²³. Жадних інших меблів не було в кімнаті, та ніде було б їх і поставити.

— Так наче тут живе вчений географ, а не манах,— промовив одвідач, скинувши очима на мапи та полиці з книжками.

— Вчений — ні,— відповів отець Антоніо,— але людина, щиро прихильна до науки. Нас тут семеро манахів ордену святого Франсіска, і всі ми, крім нашої головної справи — спасати душі околичних моряків і наші власні,—ні до чого не ставимось так уважливо, як до тієї науки про мореплавство. Ми складаємо мапи для мореплавців і просто для себе, для власної втіхи. Наш пріор, отець Хуан Перес, дає нам привід. Про його святе життя і вченість дійшла слава аж до двору. Королева обрала його собі за сповідача. Коли б він захотів був, то став би єпископом.

Та над усі почесті й величання поставив він свій монастир Рабіду, Пальоський порт, його каравелі й моряків. Він ублагав королеву взяти собі іншого сповідача й покинув двір. На минулому тижні він знов поїхав туди, бо королева має порадитися з ним, але не пізніш як за місяць він повернеться в свій монастир, у цьому він нам завірявся.

Чужоземець, хоч як уважно слухав отця Антонію, та все не міг одірвати очей від одної з мап, розгорнутих на столі.

— Вона цікавить вас!— промовив манах.— Воно й не дивно, коли ви мореплавець. На ній бо позначено острів Антілію, що його відкрив Альонсо Санчес. Одначе, стрічаючи вас, я такий схвильований був згадкою про Альонсо Санчеса, що й забув спитати ваше ім'я.

— Звуть мене Крістобаль Кольон.

— Ви родом із Галісії²⁴?

— Я — „Гальего“!— скрикнув чужоземець, з обурення аж відстрибнувши, так наче цей запит разом збентежив і образив його.— Як вам таке могло на думку спасти?..

— Не гнівайтесь, сеньйоре! Я не належу до тих, що призириливо ставляться до галісійців, адже серед них є багато чудових моряків. Прізвище ваше навернуло мене на таку думку, бо „Кольон“ галісійського мовою значить „товста шия“.

— Прізвище моє інше значінням як і походженням. Я лігурієць. Я належу до роду графів Кольомбо, з Куккаро, замку, що в Монферраті²⁵. Їхнє право на цей замок, як і на міста й села, що ними володіли мої предки, виходить з акту імператора Оттона²⁶, яким потверджено за трьома братами Кольомбо право на їхні володіння й фєвдальні сеньйорії, даровані їм як нагорода за військові подвиги. Року 1341 маркіз Монферратський знов потвердив ці привилєї за Генріхом Кольомбо, моїм прапрадідом. За автентичними імперськими документами рід мій був славнозвісним і могутнім уже за середини десятого століття, але шляхетним походженням своїм він далеко давніший: я нащадок Кольоніуса, римського воєначальника, що переміг Мітрідата, царя Понтійського²⁷, і полоненого привів його до Риму, за що його вшановано тріумфальною хвалою й дано йому консульські клейноди. З часом прізвище Кольоніус перетворилося на Кольомбо, або Кольомбо, і щоб уславити його й відрізнити себе від інших

членів родини, я став прозиватися Кольоном. Дід мій, як і багато інших шляхетних лігурійців і льомбардців²⁸, вдався був у морські заповзяття, та йому з ними не пощастило. Він втратив на них половину свого добра, а друга половина пропала за воєн та громадянських чвар. Але Кольомбо захоронили в собі всі ті високі прикмети, що ними визначались протягом століть: двоє з моїх двоюрідних братів—старіші од мене—мають адміральський чин... Я брав участь у морській битві на кораблі одного з них, а з другим плавав, шукаючи нових земель. Король Рене²⁹ довірив мені командування одною з своїх військових галер, і я воював за нього.

Отець Антоніо де - Марчена здивований і захоплений дивився на Христофора Колумба (віднині ми так називатимемо його), якого він уважав був за простого лоцмана, аж виявилось, що це така велика персона, що її завітання за честь стає монастиреві та його скромним манахам.

— Пробачте мені,— сказав він,— я ж не міг знати... Маючи таких предків і йдучи за прикладом і радою ваших славетних родичів, певне, що й з вас не міг не вийти великий мореплавець.

— Я почав плавати з чотирнадцяти років і вже не переставав аж по сей день. Мореплавство призводить тих, хто кохається в ньому, до прагнення дізнати таємниці світу. Вже ось більше за двадцять років, як я віддаюсь цьому потягові. Я проплив усі моря, відомі мореплавцям. Я знався й розмовляв з ученими людьми, духовними й світськими, латинцями й греками, євреями й маврами і багатьох інших вір. Я добре знаюся на всьому, що належить до мореплавського мистецтва, я досить обізнаний в астрономії, а також у геометрії й аритметиці. Я вмію досконало рисувати земну сферу, позначаючи на ній міста, річки, гори, острови й гавані, кожне на своєму дійсному місці. Я попрочитував усе, що бачив за цей час написаного з космографії, історії, філософії й інших знань. У нашій ремеслї багато на чому знатися слід. Хоч і не високого роду, друг наш Альонсо Санчес був дуже освічена людина, та знань своїх здобувся він більше з досвіду, аніж з книжок. Велика оце шкода, що він отак безчасу помер! Він би відкрив острови...

— Він би повернувся до Антілії...

— Є й інші острови, чимало інших, ще невідкритих, багатих на золото, коріння, пахощі й самоцвіти. Стільки певних ознак

доводять нам їх існування, що безумством було б не йняти віри цьому. Західні вітри кілька разів прибивали до берегів Порто - Санто куски дерева, вкриті дивовижним різьбленням, що не могло бути християнською роботою, та й не сталевим струментом його роблено, також стовбури бамбуку невідомого в нас виду, і такого товстого, що в порожнину між двох його вузлів можна влити дев'ять пляшок вина. У мого швагера Педро Корреа є кілька таких бамбуків і в короля португальського теж, він їх мені показував підчас моєї з ним розмови про майбутні відкриття. Вітри також прибивали до берегів Порто - Санто й Азорських островів стовбури сосен, зовсім одмінні від тих, що ростуть по всіх відомих нам землях. І навіть знайшли раз у водах цього архіпелагу людські трупи з дуже широкими, не схожими на християнські, обличчями і каное, або нетонущі човни, з каютою особливої форми.

— Хіба ж оцих фактів не досить, щоб довести існування західних островів поза тими, що вже відкриті й заселені еспанцями й португальцями. Є серед них пливучі острови, подібні до тих, що їх згадують Пліній³⁰ і Сенека³¹. Жителі Азорських і Канарських островів добачають їх за певної доби року, десть геть далеко і завжди з заходу. Нещодавно Домінго де - Арко, лоцман такий, бачив їх десть на захід од Мадейри; він прохав у короля коштів на те, щоб податися шукати їх, і той дав йому на них дарчого листа.

— Я ніколи не вірив у ці пливучі острови,— промовив отець Антоніо,— і зараз не можу повірити в них. Той, що його видно буває з Ляс-Пальмаса³², чи не є відбитий у хмарах острів Ферро³³?.. Проте, стільки розумних людей, нездатних захопитись просто маривом, потверджують їх існування, що іноді й самого сумнів бере. Ми перебуваємо дивну епоху відкрить. Наші мореплавці розсовують межі земного світу й відкривають багатства й дива природи, яких позбавлена наша Європа. А втім, вони не є справжні відкривачі. Вони тільки знов нашуковують те, що інші відкрили були за п'ятдесят чи за сто, чи, може, за тисячу років до них. Португальці відкрили Гвінею. Та вже за сорок років до того, як вони ступили на неї, були світові мапи, де позначено її берегову лінію. Вони мають надію досягти Королівства презвитера Іоанна в Індії. Шлях до неї позначено на тих же мапах;

Отже коли мапи ті вірні, то лишається просто йти за ними. На крайнім півдні Африки, що має форму трикутника, вони знайдуть вершок, так званий ріг Діаб³⁴; обійшовши той ріг, вони вжепливтимуть просто до Індії поздовж узбережжя Софаля³⁵ та острова Місяця³⁶, що більший є за Іспанію. Невідомо, хто перший прибув до цього острова та як те відкриття дійшлося до картографів, що позначили його на своїх мапах; але відомо, що справжній відкривач Ріо дель-Оро³⁷ був катальонець Хаїм Феррер³⁸, що прибув туди 1346 року. Щодо рогу Діаб, то його позначено на плянісфері Маріно Сануто³⁹, автора книги „*Liber secretorum fidelium crucis*“ („Книга про потайних християн“), 1306 року, і на плянісфері Фра Мавро, з конгрегації⁴⁰ камальдулів⁴¹, складеної тому трохи не тридцять п'ять років. Один стародавній історик розповідає, що фінікійські мореплавці⁴², вийшовши з Гібральтарської протоки, попливли вздовж Африканського берега і що вони, мовляв, одного дня побачили раптом сонце праворуч од їхнього корабля. Цей історик додає, що він не може йняти цьому віри. Отже ж це явище простісінько з'ясувати: ті фінікійці обійшли ріг Діаб і вжепливли напрямом до острова Місяця. На цих мапах позначено й інші невідомі землі. Напис на одній з них запевняє, що в Індійському морі є понад п'ять тисяч островів. Та є й інші ближчі до нас острови; лишається тільки знову їх відшукати. Не доведеться навіть і назви давати їм; вони вже мають їх, як, приміром, острови Антільські й Бразильські. Острови Зеленого Рогу⁴³ подано на мапах під назвою Зелених Островів перше, ніж їх відкрили португальці. Мадейру позначено її італійською назвою „*Isola di legno*“ на мапі 1351 року, тобто за п'ятдесят років до того, як цей острів відкрито. Найнезвичайнішим і найзагадковішим є те, що трапилось з Антілією, яку позначено на мапі, що її склав наш земляк генуезець Бедер 1434 року, з таким написом: „*Isola novo scoperta*“—„Нововідкритий острів“!? А його ж відкрив іще 1414 року один еспанський мореплавець, якщо вірити найславнішому картографові наших часів, до того ще й великому мандрівникові, Мартінові Богемському, з яким я мав за честь розмовляти тому кілька років, підчас його перебування проїздом у Хуельві. За два роки після Бедера другий італієць, Андрео Б'янка, склав мапу, на

якій до назви Антілії додано такого написа: „Questo he mar de Spagna“ („Це є море Еспанії“).

— Неможлива річ!— скрикнув Колумб, підвівшись, немов уражений якимсь несподіваним ударом.

— Чому?— спокійно відповів отець Антоніо.— Скоро на Антілією заволодів еспанець, як воно видимо й було, то й море, що її омиває, є теж море еспанське.

— Еспанське море, коли навіть острів той ще невідомий і ніколи ніхто ще правним чином його не посідав!

— Ге! згадайте ж бо, чим була Еспанія за 1414 року. Її володарям було тоді не до заморських експедицій. Але перш, ніж люди втратили останній спогад про ту подорож, один картограф, знаючи про неї, позначив її на плянісфері і, хоч будучи сам італієць, все ж по-правді визнав за посідання Антілії Еспанією за остаточне. А тепер ще й оця нещаслива пригода з нашим любим Альонсо. Виходить, що Антілію відкрито вже двічі; бо її відкриття ще й отими єпископами я вважаю за легенду. Кажуть, що оце нещодавно португальці спитувались відшукати її, але до мене дійшли про це тільки неясні звістки. Може, ви, будучи в Португалії, чули про це дещо докладніше? Кажуть, що якийсь Педро де-Веляско з Пальосу брав участь в одній з цих португальських експедицій. Я не знаю його, бо він покинув ці краї ще за молодих років і більше вже не повертався.

Христофор Колумб, якому відомо було все, що діялось посеред португальських мореплавців протягом останніх тридцятьох-сорока років, особливо те, що стосувалось Антілії, зараз же доповнив відомості отця Антоніо де-Марчена про цей мітичний острів.

Педро де-Веляско був за лоцмана в мореплавця Дієго де-Тейв, який ще за життя принца Енріко виріядився шукати Антілії. Він проплив більш як сто п'ятдесят льє на південний захід од Файялю⁴⁴, потім повернув назад і відкрив острів Фльорес⁴⁵. Року 1475 він відступив своє право на цей острів своєму землякові Фернандо Теллесу, якому король Альфонс V⁴⁶, затвердивши цього відступного листа, ще й надав виключного привилею відкривати острови й материки поза межами Гвінейського моря. В це дарування увійшов і острів Семи Міст. Він таки не доплив до нього, хоч і завіряв, нібито відкрив якийсь острів, що повинен бути

недалеко Антілії, та вже більше він не вертався до того острова, і його так і не заселено. На жадній морській мапі не позначено навіть точного його положення.

— Альонсо Санчес, той повернувся б до Антілії,— промовив франсисканець,— він добре знав, де вона є, і тоді її води дійсно стали б еспанським морем. О! хто ж заступить його!

Колумб одкрив рота, підвівся, так ніби хотів промовити щось, та раптом запнувся, впав на табурета й далі мовчав.

Мореплавець і манах схилюлись над мапами. Отець Антоніо водив по них пальцем, показуючи своєму співрозмовникові ті місця, що їх вони оце згадали були: африканський берег в його ще невідкритій частині, що простягається аж до рогу Діаб; цей ріг, позначений на мапі, був Ріг Доброї Надії, що його мав нарік відкрити Бартольомео Діас⁴⁷, а його обійти року 1497 Васко де-Гама⁴⁸. Далі на схід, оминувши ріг, був берег Софаля, великий острів Місяця — той, що його потім, відкривши, названо Мадагаскаром,— і просторий Індійський океан, а в нім тисячі невідомих островів; але десь у далекій давнині мореплавці допливали до них, коли не припускати думки, що їх наперед угадано картографами, це ж було б іще дивніше. На мапі була й Бразилія, що її картографи вважали за острів і лиш не погоджувались між себе щодо її положення. І потім Антілія, тасмнича та неприступна, що її омивало, мовляв, еспанське море, і яка відкидала від себе тих надто сміливих мореплавців, що насмілювались стати на її берег, і вже не дозволяла їм повертатись. Ці пророчі мапи та плянісфери чимраз більше захоплювали еспанців і португальців, в міру того, як справджувались їхні завбачення. Відкривались головокружні перспективи.

В тисячах грудей зростали надії, бажання, честолюбство, пожадливість. Їх поривало до незвичайних пригод і небезпек, запалювали їх шукання слави і любов до рідного краю, безкористовне прагнення поширити межі людського знання, не кажучи вже про багатства, що їх таїли в собі ті невідомі країни. Деякі героїчні уми мріяли про можливість пуститися морем з одного порту і, пропливши так довгий час, просто, без жадного повороту, припливти до того ж самого місця. Бо тоді вже в Еспанії і в Португалії майже всі знали, що земля кругла. „Mundi formam omnes fere consentiunt rotundam esse“ („Майже

всі згоджуються з тим, що форма землі куляста“) — писав Енео Сільвіо Піккольоміні, вчений папа Пій II⁴⁹. Нікому з світських ані духовних і на думку не спадало, що тут наука може стати всупереч з ученням церкви та призвести до безбожництва.

Отець Антоніо де - Марчена, інші манахи монастиря Рабіди та їхній пріор Хуан Перес віддавали весь свій вільний час, і навіть частину ночі уділяли науці про мореплавство, певні того, що цим вони богові догоджують. Хто ж бо зна, чи не доведеться їм самим стати за мореплавців, коли відкриються просторі землі, заселені невірними, і широке духовне жниво розгорнеться перед євангельськими проповідниками!

Отець Антоніо, такий же тверезий і розсудливий вчений, як і манах, умів вирізняти байки й витвори палкої уяви в усьому, що доходило до нього книжковим чи словесним переказом. З кількох фраз, навіть з жестів, свого співрозмовника він помітив, що той не досить одрізняв легенди або народні мрії від дійсності й речей можливих, що проте зовсім не заваждало цьому Христофорові Колумбу бути на його очі і за значного сеньйора, і за досвідченого та вченого мореплавця. (Ми бачили, що лоцман Франсіско Вальсхо був зовсім іншої на це думки). Та чи завжди можливо уникнути впливів тої атмосфери, що нею дишеш разом з усім народом, атмосфери, насиченої фантастикою? Адже й сам отець Антоніо залюбки читав Марко Польо⁵⁰, де, зрештою, не все було вигадкою, і „Книгу про чудеса світу“ Жана де-Мандевіль⁵¹, що її, італійським перекладом, допіру надіслав йому один франсісканець із Риму. І часто, примруживши очі, поринав він у мрії про Антілію, куди сім еспанських єпископів привели були свою паству і там збудували сім міст, і навіть вислухав якомсь без усмішки одного моряка, коли той розповів йому, що круг Антілії було багато ще інших островів, та всі вони по прибутті єпископів, зачаровані чудом божієм, обернулись у велетенських морських птахів, і деякі з них наблизились до Канарських і Азорських островів. Оці птахи і є пливучі острови! Вони мають знову прибрати своїх нерухомих земних форм і стати на своїм місці круг Антілії, коли всіх маврів повиженуть з Еспанії.

Тепер, у своїй невеличкій бібліотеці, де минуле й майбутнє світу нарисовано в мапах і списано в книгах, віч-на - віч з море-

плавцем, манах найпаче опирається мріям, бо чує, як легко може затягти в них його гість. Очі й думки Колюмбові довгий час захоплені були якоюсь мапою. Тепер він нетерплячою рукою гортає книгу Мандевіля.

— Вона захватлива,— каже до нього Антонію,— і мало ще відома, принаймні, у нас. О! багато в ній є байок, поназбираних з усіх усюдів або вигаданих самим автором, але ж є в ній і правдиві спостереження. Я вам позичу її...

Колюмб, здається, не чує. Раптом зводить він очі і так ніби кажучи сам до себе:

— Я теж одкрив острови...

— Ви?— скрикнув здивований манах.— Ви зробили потайн відкриття?..

— Потайні... так, до часу, і коли ви розумієте під цим словом те, що я не маю на них патентів ані привилеїв од жадного монарха. Але ж я взаконю свої відкриття, ті, що вже зробив, як і ті, що маю на думці зробити і напевне зроблю. Я вже пропонував був їх королеві португальському і мав з ним про це кілька розмов. Та я не міг переконати його: бог затулив йому очі й вуха, як і всі інші почуття. Він, до того ж, вважав за надто перебільшені ті умови, що я їх запропонував був йому.

— Чого ж ви в нього прохали?

— Титулу великого адмірала моря Океану, доживотного віце - королівства над усіма землями, що їх я відкрив і маю відкрити, десятину з прибутків од експлуатації всіх цих земель, права призначати губернаторів і визнання за моїми нащадками довічних спадкових прав на всі ці привилеї.

Отець Антонію широко розкрив очі. Христофор Колюмб виклав свої непомірні вимоги таким спокійним і поважним тоном, що зовсім спантеличив його.

— Як могли ви сподіватись,— сказав він,— що король надасть вам стільки привилеїв і гонорів, та ще й у довічне користування. Припустімо, що ви відкриєте чимало земель, багатих і великих, як той острів Місяця, і що їх потім заселять португальці й інші європейці. Тоді ж бо ви й ваші нащадки стали б могутніші за самого короля!

— Вважаю, що моя особа і ті землі, що їх я вже відкрив, як і ті, що маю відкрити й якими володію так же певно, як коли б

я їх мав отут у жмені своїй, заслуговують не це. В моїй родині є два адмірали; я буду третій. Вислухайте мене, отче мій. Я звіряюсь на вас і говорю з вами по-щирості. Я маю виконати велику місію, і жадна людська сила, жадна матеріальна перешкода не відверне мене від неї. Щоб цілком віддатися їй, я навіть порвав із сім'єю, в Лісбоні покинув дружину мою й дітей, що їх, може, ніколи вже не побачу, і тільки старшого сина взяв із собою, щоб виховати його в Еспанії як наслідника віце - королівства над моїми островами й материками, що їх я хочу пропонувати Кастильській Короні ⁵².

— А що, як королева відхилить ваші прохання? Бо, дійсно, вони занадто вже...

— Я обстоюватиму їх усі до останку, хоч би на це мені довелося витратити все своє життя й обійти всіх володарів, всі вільні міста й республіки християнського світу. Якщо королева кастильська не дарує мені за патентами й королівськими наказами все те, чого я хочу, то візьму тоді за руку мого маненького Дієго та й подамся до королів Франції й Англії.

* * *

Христофор Колумб узнав од Альонсо Санчеса не тільки те, що острів Антілія насправжки існує, але ще й те, що вона відлежить на сімсот чи сімсот п'ятдесят льє просто на захід од Канарських островів. Умираючи, мабуть, чи не попрохав його лоцман піти до свого друга отця Антоніо де - Марчена, одного з найкращих космографів Королівства Кастильського, добре обізнаного в мореплавських справах. Він сказав йому також, що отець Хуан Перес, пріор монастиря Рабіди, був теж відомий космограф і мав до себе велике довір'я від королеви, будучи їй за сповідача. Озброєний цими цінними відомостями, що відкривали йому шлях до можливого успіху, Колумб поспішився до монастиря Рабіди. Звідтіль він мав ще пройти до Хуельви, де жила його швагрова Віолянта-Бріолянха, пані Моліар, щоб залишити в неї свого сина, а самому потім податися до Севільї, де перебував двір, і спробувати там добутися від королеви авдієнції... Дієго був у нього одинець, бо він тоді збрехав (і не тільки в цьому), щоб розжалобити та вразити отця де - Марчена, кажучи, що нібито покинув у Лісбоні дружину з кількома дітьми, щоб цілком

віддатися своїй високій місії. Його дружина вмерла, залишивши йому тільки єдину дитину, маненького Дієго.

Те глибоке вражіння, що його справив був на вченого манаха той, кого він прийняв за лігурийського дворянина, ще посилювалось за другої з ним розмови. Говорячи про свої знання й досвід у мореплавстві, про свої передніші й майбутні відкриття та про славу свого роду, Колюмб висловлювався так категорично, так упевнено й вільно, що не залишав своєму співрозмовникові жадного сумніву щодо правдивості своїх слів. Хай за ними почувалась, щоправда, трохи нестримана уява, нахил до чванливості й аристократична пиха, так що ж у тому? Хто ж із нас не має своїх вад? — думав манах, який добре знав людські хиби й пороки, щоб не бути вибачливим до них. В пальоській таверні груба Колюмбова помилка щодо географічного положення фортеці на Золотім Березі впевнила лоцмана, який щойно повернувся з Гвінеї, в тому, що Колюмб не був досвідченим і вченим мореплавцем. Але ж ні за оцих о двох перших, ані за дальших розмов своїх з отцем Антоніо він не зробив жадної помилки, що могла б кинутись у вічі манахові й збудити в нім підозру.

Отець Антоніо запросив Колюмба перебути кілька день у монастирі Рабіда. Це запрошення так відповідало його власним бажанням, що він прийняв його з великою радістю; манах був такий обізнаний на всяких морських справах, а його бібліотека така багата на книжки, рукописи й мапи!

Він провів увесь полуденок серед цих скарбів морського знання й легенди. Гарячково кидався він від одної книги до другої, так наче хотів їх усі враз прочитати. Зацікавившись ім'ям автора або назвою книги, він розгортав її, перебігав очима кілька сторінок і, не знайшовши в них того, чого шукав, зараз кидав її, не думаючи про те, що дальший розділ її може задовольнити його. Він був, очевидно, людиною, котру посіла єдина причеплива думка, і навколо неї кружляли всі його мислі. Нарешті взяв він „Книгу про чудеса світу“ і вже не пускав її з рук.

По кількох годинах отець Антоніо знов зайшов до бібліотеки провідати гостя. Колюмб сидів, утопивши очі десь у замріяний простір своїх думок. Перед ним на столі лежала

книга Жана де - Мандевіль, розгорнута на розділі з таким заголовком: „Про країни, що лежать між чотирьох рік, що витікають із земного раю“.

„...Ідучи на схід, не знаходимо там нічого, крім великих гір і високих скель, і нема там ні дня, ані ночі,—то є країна темряви. І простягається та країна аж до одного з боків земного раю, що лежить недалеко. І то не є Схід в нашій розумінні, бо так ми зовемо країну світу, з якої сходить сонце; але ж Схід є, власно, начало землі. Бо коли ми маємо в нас день, там буває тоді ніч, через те, що земля куляста. Бо господь сотворив землю круглою і посеред небесної тверди. Про земний рай я не зумів би достотно розповісти вам, бо, на превеликий мій жаль, сам я не був у ній. Проте, я перекажу вам про нього те, що чув од тамтешніх мудреців. Вони кажуть, що земний рай є найвище місце світу. І лежить він так високо, що аж торкається місячної орбіти якою місяць править свою навколораземну путь; і води потоку, що вкрили всю землю й гори, не могли його досягти. І той земний рай обведено стіною, що невідомо, з якого вона матеріалу, але, здається, нібито з моху, і не видно в ній ні каменю, ані іншої якої речовини. І простягається та стіна від півдня до півночі, і є в ній один тільки вхід, огневим оповитий пломенем, так що жадна смертна людина не може в рай увійти. І посеред раю, на крайній височині світу, є джерело, що дає витік чотирьом рікам, які течуть потім по різних країнах. Перша ріка зветься Флізон, або Ганг, і тече вона Індією, і багато в ній є самоцвітів і алої - дерева. Друга ріка зветься Гіон, що тече Етіопією і Єгиптом. Третя зветься Тігр, що протікає по Асірії й Великій Вірменії. Четверта зветься Ефрат, і протікає вона по Мідії, Персії і Малій Вірменії. І з цієї ріки витікає ще друга, що її назва мені не відома. І кажуть, що всі прісні води, що тільки є на землі, начало своє беруть з цих чотирьох рік“.

— Ну бо, сеньйоре! — промовив отець Антоніо, усміхнувшись і приязно поклавши руку на Колюмбове плече. — Годі мріяти! Дозвольте сказати вам, що людині треба йти тільки за вказівками істини, вона бо сама по собі така багата й прекрасна. Кумедний баєчник, отой Мандевіль, що нібито чув од мудреців про земний рай, що майже сягає місяця. Є в оцій „Книзі про чудеса світу“ й цікавіші розділи—хоч би той, де він розповідає

про людину, що відбула подорож навколо світу, пропливши морем із п'ятьма тисячами островів. Чи й справді вона була така подорож? Я про це нічого не знаю. Важно те, що вона можлива, коли земля кругла. Чи не в тім Індійськім морі зробили й ви ваші відкриття, і чи не туди збираєтесь ви повернутись? Це було б ризиковано і навіть небезпечно, якщо тільки ви не дістанете дарчих листів і концесій від короля португальського...

— Хіба ж я вам не казав, отче мій, що бог затулив йому очі й вуха й усі інші почуття? Щождо моїх островів, то ніхто, крім бога та мене, не знає, де вони є. Я переможу всі труднощі, щоб відшукати ті землі, що їх заховує світ у лоні своїм, ті острови, про які знаю, що вони існують, залюднені, плодючі й багаті на золото, срібло та коштовні перли...

— Тоді вам немає іншого шляху, як тільки на захід, бо південні простори віддано португальцям. На цім шляху ви знайдете Антілію з її архіпелагом і, якщо попливете далі,— Сіпанго⁵³, королівство Великого Могола⁵⁴ й інші землі, що їх одвідав був Марко Польо.

Колюмб нічого не відповів. Він завжди з запалом говорив про свої острови, але переходив мовчанням їх положення.

Отець Антоніо виставляв перед його очі ті труднощі, що мав він стрінути на шляху до здійснення своїх проєктів; не на те, щоб збентежити його, але, навпаки, щоб попередити про перші неминучі розчарування. Він радив Колюмбові подбати спершу про те, щоб забезпечити себе протекцією могутніх при дворі осіб. І як таки, справді, можна гадати, що досить йому побачити королеву, щоби дістати від неї кораблі, людей, і гроші, потрібні для такої справи!

Війна проти маврів забирає тепер всю королевину увагу; бо провадиться її за найтяжчих обставин: ще по всій країні панує безладдя, розбійники грабують села, а можновладні сеньйори, багатіші за королів, вчиняють змови або знімають відверті повстання. Королева з дружиною самі стоять на чолі війська й рідко коли відлучаються з войовища. Двір перевернувся в лагерь, що раз - у - раз переміщається. Протягом грудня він перебував у Севільї; саме туди королева й запрохала пріора Хуана Переса. Той міг би добитися аудієнції для Колюмба. Але тепер уже за половини січня року 1845, і чи королева ще

й досі в Севільї? Є така чутка, нібито католицьке військо має негайно вирушити знов, щоби взяти в облогу якусь мусульманську фортецю. В такім разі наблизитись до королеви — річ неможлива, хіба що вона сама закличе кого в нагальних і поважних державних справах.

— Завтра рушаю, — мовив Колюмб. — Може, вона ще в Севільї. У мене є рекомендаційні листи до Хуаното Берарді, флорентійського судновласника й банкіра.

— Це дуже багата, а тому й дуже впливова людина. Отець Хуан Перес, до якого я дам вам листа, може рекомендувати вас герцогові де-Медіна-Селі. Проти цього знатного сеньйора наша ясновельможна королева Ісабеля таки бідненька особа, коли вважати за щось палаци, кораблі, скрині, повні коштовностей і золота. Герцог міг би легко оплатити всі витрати на спорядження такої величезної експедиції, про яку вам і не мріялось. Королеві це не спромога. Але ж щодо багатства й влади, яку воно має в собі, то над усіма ними, і над герцогом і над Хуаното Берарді, ба навіть і над самими королями Кастілії й Арагону ⁵⁵, стоять євреї - банкіри.

— Євреї?

— Так, євреї-вихрести, так звані „марано“ ⁵⁶. Наврядщоб їхнє навернення на християнство було щирим... Відомо, що багато з них тайкома виконують обряди юдейської віри. Вони справжні хазяї Арагонського королівства. Король Фердінанд нічого не може зробити без них. Вони держать його в своїх лапах, позичаючи йому гроші, і він мусів доручити їм найвищі державні посади. З Арагону вони пролізли в Леон і Кастілію. Є такий „марано“ Люїс Сантанхель; його переслідував був трибунал інквізиції ⁵⁷, та дарма, бо він сильніший за неї; він є член королівської ради, голова скарбниці Санта-Германдад ⁵⁸, канцлер і генеральний контролер королівства Арагонського. Є там іще „марано“ Хуан Кабреро, камергер і тайний радник королівський, Хуан де-Кольома, його секретар, і Габріель Санчес, його головний скарбник. Ще й інші... багато інших... самий же Сантанхель такий багач, що міг би сам оплатити всі витрати на експедицію до королівств презвитера Іоанна і Великого Моґола та щоб відкрити п'ять тисяч островів в Індійському морі!

РОЗДІЛ II

РІД ХРИСТОФОРА КОЛЮМБА, ЖИТТЯ ЙОГО В ПОРТУГАЛІЇ. ЙОГО ФАНТАСТИЧНА ПОДОРОЖ ПО ТОЙ БІК ОСТРОВА ТУЛЕ ТА ЙОГО ПРОЄКТ ВІДКРИТИ НОВІ ОСТРОВИ

Усе те, що Христофор Колумб розповів отцеві Антонію де - Марчена про свій славний рід, про своїх предків, про консула Кольоніуса та сеньйорів Куккаро, про своїх двох двоюрідних адміралів та про свої власні подвиги, про командування галерою короля Рене, про свою енциклопедичну вченість, про мандри свої по всіх відомих морях, починаючи з чотирнадцяти років, і про ті острови, що їх він нібито відкрив,— чисто все було брехнею. Першого ж дня, висівши з корабля в Іспанії, він збагатив новими, небувалими фактами свою легенду, що її надумав був іще в Португалії. Але ж це все ніщо проти того, що він писатиме й говоритиме далі, коли, піднятий своєю буйною поетичною уявою, що її до того ж розворушило ошукане честолюбство, він удаватиме з себе посланця божого, тлумачитиме біблію на потвердження своїх домислів і мрій і посилатиметься на Ісуса Христа, виправдуючи свої історичні, географічні й релігійні помилки. Легенду про нього поширять перші його два історики — син його Фернандо та приятель Ляс - Касас. Інші потім іще прибільшать її, а своїх остаточних форм набере вона аж за половини ХІХ століття. Історія Христофора Колумба стане за найнезвичайнішу та найудатнішу з історичних містифікацій, яка дійде того, що йому захотять надати авреолу святости. Нечувана в церковних літописах боротьба за канонізацію⁵⁹ Колумба точитиметься протягом п'ятидесятиліття по всіх

католицьких країнах світу. Рим насилу встоїть, опираючись проти бурхливого натиску мільйонів католиків, що прийняли романтичні вигадки за справжню історію, не читавши власних писань Колюмбових, що спростовують ці легенди. Старання, яких доклав Колюмб на те, щоб спантеличити своїх сучасників, байки та вигадки, що снувались потім протягом трьох з половиною століть,— все це надто ускладняло спроби поновити правду Багато дечого залишається темним, особливо щодо походження й молодих літ відкривача.

Дивно, що про таку славнозвісну людину, як той Колюмб, чие життя списали його син та його друг на підставі сили документів і пам'яток, що залишились після нього, доводиться ставити такі питання: де він народився? коли? хто були його батьки? Колюмб ніколи й нікому не називав своїх літ, навіть синові своєму, а коли той і знав, то переходив це також мовчанням. Пробували встановити дату його народження, зіставляючи ті документи, де він говорить про свої плавання й про час, проведений на службі в короля й королеви еспанських, але, крім суперечностей, нічого в них не знайшли. Він завжди похвалявся своїм шляхетним походженням, називав себе лігурійцем, не зазначаючи, проте, в яким саме місті чи селищі Генуезької республіки він родився. Раз тільки, в своїй духовній, що нею він заводив майорат⁶⁰ у своїм роді, він написав: „Я народився в Генуї“; але інші фрази того ж таки документа дають підстави гадати, що це не що, як застережний захід, просто фалш, щоб забезпечити виконання своєї волі. А втім, обоє його біографи не надають жадної ваги цьому твердженню. Фернандо Колюмб, перелічуючи містечка республіки, що змагались за честь бути Колюмбовою батьківщиною, не віддає переваги жадному з них, мовляв, адмірал волів так, щоб його походження лишилося невідомим.

При наявності такої, очевидячки, умисної таємниці спливало таке питання: а чи не мав гордівливий Колюмб таїти щось інше, крім свого скромного походження? Чи не був він за молодих літ авантюристом у найгіршім розумінні цього слова?

Припускали й таке, що, мовляв, Колюмб, маючи стати на великого адмірала Кастилії, хотів утаїти своє італійське походження, бо саме тоді Італія зняла повстання й підтримувала кандидатуру на трон Бельтранехи, Ісабеліної суперниці. За тим, що

Колюмб народився в Понтеведрі ⁶¹, або ж був сином батьків Галісійців, що емігрували в Лігурію, яскраво промовляють аргументи, якими не можна знехтувати.

І саме прізвище його теж сприяло тому, щоб затьмарити його походження. Чому він завжди називав себе й підписувався Кольон? Щоб полегшити вимову та зспанізувати своє італійське прізвище, мовляв один з перших його біографів, а решті тільки й лишалося, що переказувати за ним це пояснення. Отже еспанцям так же легко вимовляти Кольомбо, як і Кольон, а закінчення о м б о і о н—обое однаковісінько еспанські. У своїй довгій духовній 1498 року, де навіть не згадано імени батька його, Доменіко Кольомбо, що тоді ще живий був, Колюмб просить, в разі вигаснення простого низового коліна роду Кольонів, пошукати в інших країнах осіб, що носять його прізвище—тобто прізвище Кольон! Таких багато можна знайти в Галісії, в Арагоні і, може, в Португалії, і жаднісінького в Генуезькій республіці.

А втім, покладімо, що він таки лігурієць і родом з Генуї. Дуже б зручно повірити, що ті документи, такі точні й такі промовисті своєю погодженістю, що їх знайдено в стародавніх архівах нотарів генуезьких і савонських ⁶², стосуються саме нашого героя та його родини і що він родився у вересні або жовтні 1451 р., в Генуї у Доменіко Кольомбо, ткача й трактирника та його законної дружини Сусанни Фонтанаросса. Говоримо це без іронії, подібно до того славнозвісного вченого, котрий казав, що за сучасного стану астрономічної науки зручно й необхідно вірити в існування етеру, але можна гадати, що за дальшого прогресу цієї науки в етері вже не буде потреби, і його замінять іншою теорією, яка краще й простіше з'ясовуватиме зв'язані з ним явища.

Колюмб прожив свої дитячі й молоді літа в ріднім домі, в Генуї, потім у Савоні, де він навчився батьківського ремесла. Двадцять двох років завстаршки, 1473 року, він усе ще жив там, тоді як за створеною ним легендою під цей час він був уже командиром військової галери короля Рене. Тим паче не міг він року 1459 брати участь у морських походах з Кольомбо Молодшим, одним із двох адміралів, що їх він удавав за своїх двоюрідних, який до того ж був не генуезець, а грек. Христофорові ж тоді було дев'ять років.

Можлива річ, що молодий ткач одбув кілька подорожів у Середземному морі, але як торговець, не як моряк. Мабуть, чи не брав він участі в одній, чи, може, і в кількох з експедицій великих генуезьких судновласників до островів архіпелагу⁶³, і є певні підстави гадати, що року 1475 він одвідав Чіо. Але, тільки починаючи з наступного року, історія життя Колюмбового виступає з сфери домислів і легенд. Хоч, знов таки, його приятель Ляс Касас та його син Фернандо геть перекрутили обставини його прибуття до Лісбони, що їх, проте, він сам занотував, і коли й пощастило встановити правду, то тільки завдяки збігові їх з фактами одного історичного епізоду.

Рoku 1476 чотири генуезькі галери, що належали лігурійським судновласникам, Джордже - Антоніо ді - Негро та Миколі Спіноля, вирушили з Генуї, навантажені різним крамом, призначеним на Англію. За тих часів великі купці плавали тими ж кораблями, що везли їхній крам у чужі країни, і самі провадили продаж краму в портах призначення. Дрібні виробники й експортери об'єднувались, звіряючи захист своїх інтересів і клопоти по продажу на когось одного з-поміж себе, і той відбував подорож. За отакого то послання й поїхав ткач Христофор Колюмб одною з галер торгового дому ді - Негро - Спіноля, щоб продати в Англії вовняні тканини. Близько Сен - Вінсентського рогу⁶⁴ на кораблі, що пливли вкупі, напала франко - португальська флотилія під проводом французького адмірала. Зчинився справжній морський бій, бо не було тоді великої різниці між кораблями військовими й торговельними, і останні підчас далеких подорожів озброювано й забезпечувано всім потрібним, щоб оборонятися від піратів і корсарів⁶⁵, якими повнилися моря.

Дві генуезькі галери, на одній з яких був Колюмб, потоплено. Мало не всі моряки й пасажири загинули. Поранений Колюмб був одним з тих, кому пощастило визволитись з топленої галери й прибитись до берега. Адмірал, що пустив на дно морське стільки генуезьких моряків і купців, разом з їхнім крамом, і важив життям Колюмбовим, був Гаскон Гільйом де - Казенове, прізвиськом Кульон, або ж (в Італії) Кольомбо, один з двох адміралів, що їх той же Христофор Колюмб видавав за своїх двоюрідних, під чийм проводом він нібито служив!

Діставшись берега, мовляв, Ляс Касас та Фернандо Колюмб, і знайшовши притулок у сусіднім містечку, він видужав з болів у ногах, що захопив був, пробувши довгий час у воді й перевтомившись, та тих ран, що їх дістав у бою. Потім він подався до Лісбони, де, як він знав, багато було генуезців. Земляки прийняли його так щиро та привітно, що він у цім місті й оселився.

Наприкінці того ж 1476 року Колюмб одбув подорож до Англії одним з тим генуезьких кораблів, що брали участь у морській баталії під Сен - Вінсентським рогом і знайшли пристановище в Лісбонській гавані. Він розповідає, що в тих країнах бачив багато цікавого: людей, прибулих з Катая, а „в Галвеї, в Ірляндії, ми бачили чоловіка й жінку чудової вроди, які прибились до берега, вчепившись за два уламки“, а пливли вони десь з заходу. Китай... азійські землі, що їх одвідав був Марко Польо... казкові острови на заході, все це вже тоді навіждало Колюмбову увагу!

Ця подорож молодого комерсанта до Англії цілком можлива. Але що ж сказати за Колюмбові розказні про неї? Колюмб похваляється, нібито він одвідав Ісляндію — острів Туле, далекий Туле — і проплив ще далі, аж за сто льє на північ, залишивши позад себе далеко острів Жан - Майєн ⁶⁶,—і все то це торговельною галерою.

Подорож по той бік острова Туле Христофор Колюмб вигадав за тої доби свого життя, коли він вишукував для себе в старопоганських писаннях, в біблій та в святоотецьких творах цитат, які, за його тлумаченням, пророкували б з'явлення посланця божого, що за нього він і хотів був стати. Якось указали йому на знамениті вірші з Сенекової „Медеї“ ⁶⁷ в хибному тексті, де ім'я Tethys (море) помилково замінено ім'ям Tiphys (Язонів керманіч):

Venient annis, saecula seris,
Quibus Oceanus vincula rerum
Laxet et ingens pateat tellus
Tiphys que novos detegat orbes
Nec sit terris ultima Thule.

Колюмб переклав по - своєму цей текст:

„У пізні роки всесвіту прийде час, коли океан послабить зв'язки речей, і велика земля відкриється, і новий моряк,

подібний до того, що вів Язона і звався Тіфіс, відкриє новий світ. Тоді острів Туле не буде вже останньою з земель“.

Цього досить. Ляс Касас подбає за коментарі:

„Сенека мало не за тисячу чотириста років ясно провіщав, що цей світ буде відкрито... Чи можна ж іще ясніше висловлюватися про відкриття нашої Індії? Кажучи: Тіфіс відкриє нові світи, він приповідно вказує на Христофора Колумба. Так ніби він мовляв: цей чудовий і видатний моряк, усім подібний до того Тіфіса, винахідник незвичайної й дивної новини у мореплавстві, відкриє нові світи“.

По недовгій пробуванні в кількох англійських портах генуезький корабель вирушив у поворотну путь до Середземного моря й зсадив Колумба в Лісбоні.

По якімсь часі,— пишуть два перші його історики,— як бувши він поведження гречного, постави величної й чоловіком з виду приязним, до того ж бездоганно порядним, то й сталося, що якась молода особа, Феліпа Моніс, шляхетного роду й почесна парафіянка монастиря Сантос, куди він звичайно ходив до обідні, звернула на нього увагу, познайомилася з ним, і так його собі вподобала, що кінець - кінцем згодилась одружитися з ним. Ця любовна історія тривала трохи більш од року. Породивши йому сина Дієго, Феліпа незабаром умерла, і її похоронено в каплиці Милосердя при кармелітському монастирі⁶⁸ в Лісбоні.

Вже після того, як одружився, аж на двадцять сьомому році життя, ткач і комерсант Колумб почув у собі потяг до мореплавського ремесла й замислив відкрити землі в західніх просторах Атлантийського океану. Легенда, створена Ляс Касасом та Фернандо Колумбом, ставить справу так, нібито він відчув своє покликання, одвідуючи родичів та приятелів дружини своєї, надто, вивчаючи папери й мапи, що залишились після його небіжчика - тестя, що був великим мореплавцем, космографом і одним з відкривачів Порто - Санто. І саме після цих дослідів став він на тому, що на захід од Канарських островів і Зеленого Рогу є багато ще інших земель і що можна до них доїхати. Нічого такого насправжки не було.

Феліпа була дочкою Бартольомео Перестрельо та Ісабелі Моніс, з шляхетної родини з Альгарве⁶⁹, і, за португальським звичаєм, узяла прізвище матері, яка була з кращого дому

ніж її бацько. Перестрельо за молодих років перебував при особі принца дон Енріко і брав участь не у відкритті, а в першій невдалій спробі колонізувати Порто - Санто (1418—1420). Повернувшись до Лісбони, де й оселився, він прожив там більш за двадцять п'ять років, і його призначено, року 1446, на капітана острова — посада, що відповідає губернаторству — з правом передавати цю посаду своїм спадкоємцям; він мав собі за наступника одного з своїх зятів. За цю милість винен він був високій протекції всемогутнього архієпископа лісбонського, Педро де-Норонха, кохавши двох сестер Перестрельо, від яких він мав багатьох дітей.

Бартольомео Перестрельо, не буди мореплавець, ні космограф, ані відкривач, не міг залишити по собі паперів, що містили б у собі відомості про відкриття, ані морських мап, інших за ті, що були тоді в загальнім ужитку в торгівлі. А втім, щоби взнати, що є невідкриті землі в іще досліджених західних просторах моря Океану, не треба було бути спадкоємцем архівів якогось великого мореплавця. Правдиві чутки про них, змішані легендами, снувались по вулицях усіх міст і селищ океанського узбережжя Іспанії й Португалії. Переказом ішли вони від греків і за первочаток мали десь у далекій давнині подорожі фінікійців, які, мабуть, пропливши Геркулесові Стопи⁷⁰, одвідали якісь землі, що з них народня уява створила Щасливі Острови⁷¹, — останнє пристановище Сатурна⁷², — і обпливли Африку, оминувши Ріг Доброї Надії. Містики й поети середньовіччя, своєю чергою, створили з тих же островів притулок переслідуваних святих, що знайшли там спокій і щастя. Дехто з картографів містили там навіть земний рай.

Потім стали на шлях відкриття і досліджень цих островів і Африканського суходолу. З верховини Сагрьського рогу, згуртувавши там, крім своїх земляків, ще й італійських та еспанських мореплавців, космографів і вчених, португальський принц дон Енріко організував і направив поступ до африканських берегів. Почалась справжня лихоманка відкриття.

Коли, року 1477, через сімнадцять років по смерті дон Енріко Христофор Колумб прибуває до Лісбони, оселяється там і жениться, лихоманка відкриття сягає свого вищого щабля. Син скромного генуезького ткача, з душею поета — великого

поета — ще й авантюриста, запалюється в цій атмосфері, і незабаром уже той день, коли він покликне: „Я теж відкрию острови“.

За своїх подорожів торговельними кораблями Колюмб набрався деяких знань з морської справи. Він знає досить, щоб стати за матроса на якимсь з португальських кораблів, що досліджують Африканське узбережжя й запливають щораз далі на південь, поширюючи відкриття суходолу й шукаючи морського шляху до Індії. Та не може він піти на те, щоб служити як підручник під проводом якогось командира, що присвоїть собі більшу частину вигод і всю славу заповзяття. Колюмб в лісбонській атмосфері саме розповнився своїм надмірним честолюбством, до послуг якому стає його надто блискуча й zarazом безладна уява, одна з тих уяв, що можуть завести людський розум на край неминучої безодні, ще й хист привертати до себе людей, непохитна воля і в злomu, і в доброму, хитрість запеклого діловика, геніяльна здібність брехати, удавати і, як то кажуть, туману пускати.

У Лісбоні Колюмб відшукав свого молодшого брата Бартольомео, що перше нього покинув батьківське огнище, прилюбився до моряцького ремесла і нарешті став картографом. Колюмб навчився від нього робити копії з мап для мореплавців, що й давало йому засоби на прожиток, аж поки він одружився. Принісши йому за собою Феліпа Моніс деякий статок, відтоді почув він своє життя забезпеченим і міг цілком віддатися своїм мріям і готуватись до того, щоб перетворити їх у дійсність.

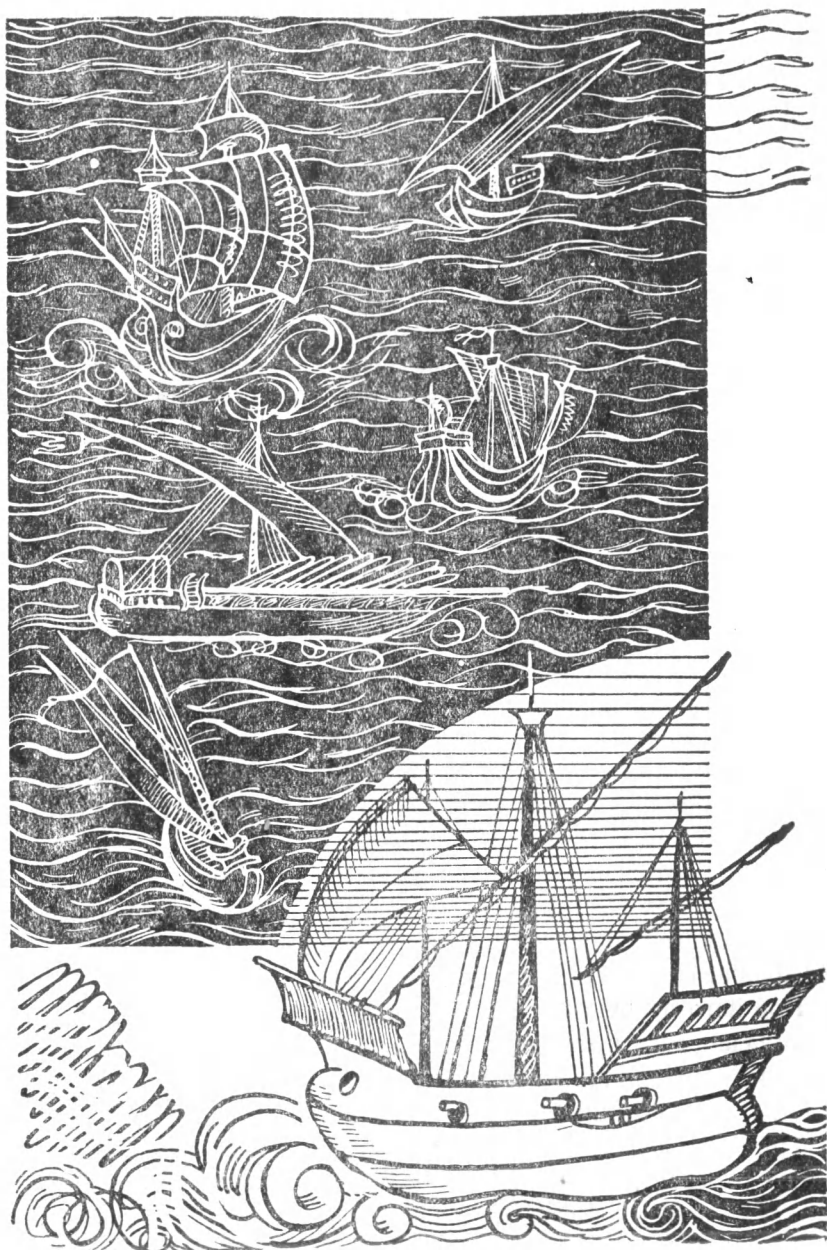
Він одбув кілька морських подорожів, допливав, може, і до Гвінеї, і зонапевне побував у Порто - Санто, де швагер його, Педро Корреа, був за губернатора. Там ото він і надбиав лоцмана Альонсо Санчеса, що вмирав на березі, і, давши йому притулок, узнав від нього, що Антілія, звідки повертався нещасний, дійсно існує. Це стало йому за світлий промінь. Відтоді охоплює Колюмба єдина мета, єдина настирлива думка: він відкриє Антілію, її архіпелаг, ще й інші землі в західніх просторах моря Океану. Але ж він не хоче, щоб потім хтось міг сказати, нібито він пішов у чужий слід чи то замість відкрити тільки відшукав те, що відкрито до нього. Отже, він попливе до Антілії, не виказавши її назви, не сказавши, що хоче удруге повторити той подвиг, що його звершили інші. Ось відкіля ті темні вислови,

що них уживатиме він, викладаючи свої проєкти при дворах Португалії й Кастилії і розвиваючи їх перед комісіями вчених. Дивне в його історії не те, що йому довелося покласти стільки часу, щоб переконати уряд, а те, що він таки допнувся свого при всій недокладності своїх доводів і тій впертості, з якою він вимагав для себе нечуваних привилеїв. Його успіх у Кастилії, попри всі інші й позатим надто несприятливі обставини, можна з'ясувати хіба що його незвичайним даром переконання; але той дар, як побачимо далі, мало що міг подіяти на розум простих моряків.

Колумбові спочатку не пощастило у короля португальського з причин, на які ми щойно вказували, і трохи згодом він подається до Іспанії. А чи не було іншої якої причини, що спонукала його до виїзду з Лісбони? Отут то й криється одна з таємниць у житті Христовора Колумба, що її, може, ніколи не пощастить висвітлити; але ж є такий документ, що дає підстави до щонайгірших припущень, бо він має в собі обвинувачення, не звісно в чому, але цілком виразне обвинувачення.

На початку 1488 року, збентежений невдалістю своїх перших заходів при дворі Ісабелі, Колумб надумує повернутись до Португалії, щоби знову предкласти свої пропозиції королеві, і пише йому листа, прохаючи собі перепускної охоронної грамоти. Отже переїзд з одної країни до другої був тоді вільний; не треба було ніяких паспортів, а тим паче охоронних грамот тому, хто не ризикував бути ув'язненим, перейшовши кордон за якусь провину чи то злочин. Відповідь короля, який хотів знову побачитися з Колумбом, бо вважав його здатним зробити відкриття, є документ надто цікавий. Обіцяючи по можливості задовольнити його, він додає:

„А що ви маєте підстави дещо побоюватись нашого правосуддя, вважаючи на вашу провину, то цим листом ми гарантуємо вам, що за вашого в'їзду, пробування в країні й виїзду з неї вас не буде заарештовано ні затримано, ані обвинувачено чи то переслідувано за яку б то не було провину ні цивільним, ані карним судом. І цим же листом ми наказуємо всім нашим судам чинити відповідно до цього. А тому ми прохаємо вас і радимо негайно приїхати без жадних з цього приводу побоювань. Ми будемо вдячні вам і матимемо це за велику послугу.— Писано в Аві, Марта 20-го, року 1488. К о р о л ь“.

Флота часів Колумба

За що ж переслідувано людину, що їй король адресує такого охоронного листа: за злочин який, чи за незначну провину? На цей запит ми не можемо дати відповіді. Проте, цей документ певним чином свідчить, що й король Іоанн II португальський зазнав на собі впливу красномовства Колюмбового.

* * *

В усякім разі, запевне, що Колюмб мусів раптом покинути Португалію „найтаємнішим яко мога способом“, — пише Ляс Касас, — але зовсім не тому, як запевняє він, що боявся, як би король не затримав його, вимагаючи від нього точних вказівок щодо положення островів. То була справжня втеча, що не може мати собі інших підстав, як тільки ті, що на них натякає королівський охоронний лист.

Після того, як не пощастило йому у короля португальського, він рішив запропонувати свої послуги королеві англійському, а в разі їх буде відхилено, звернутись тоді до короля французького. До цих нових заходів мав узятися його брат Бартольмео, а сам він тимчасом учився б далі в Лісбоні. Знання його були чисто позверховні, такими й залишились до кінця. Бартольмео був, навпаки, людина освічена, знав латину, якою ще не володів Христофор, до того ж був з нього талановитий картограф і космограф. Христофор подіяв на нього своєю перекональністю, захопив своїм ентузіазмом і прохав з'їздити до Англії й Франції, тимчасом як сам він поїде до Іспанії.

Проте, Бартольмео відклав свій від'їзд. Він найнявся у португальську флоту і вступив до команди на одній з трьох каравель Діаса, що повернулись до Лісбони в грудні 1487 року, відкривши Ріг Доброї Надії. Тільки згодом він одплив до Англії.

Про його пробування в Лондоні ми знаємо тільки те, що він предкладав свої пропозиції Генріхові VII, добився від короля аудієнції, презентував йому складену ним самим світову мапу, і що король відхилив його пропозиції.

Три роки перебув він у Лондоні, де жив з свого картографського ремесла. Року 1491 ми знаходимо його у Франції на службі в Анни де - Боже, старшої дочки Людовіка XI, що протягом восьми попередніх років була за регентшу королівства.

Використовуючи її протекцію, він все ще спитувався прихилити до братових пропозицій молодого короля Карла VIII, коли року 1493 взнав, що велике завзяття вже здійснено: Христофор, що про нього він нічого не чув уже кілька років, відкрив Ан-тільський архіпелаг.

РОЗДІЛ III

НЕВДАЧІ Й УСПІХИ ЛЮДИНИ, ПОНЯТОЇ НАСТИРЛИВОЮ ДУМКОЮ

— Я знаю вашу швагрову пані Моліяр,— мовив до Колюмба отець Антоніо.— У неї в домі ваш маленький Дієго зможе навчитися доброго звичаю. Та чи не здається вам, що ця дитина стане за надто великий тягар для неї. Вам бо доведеться залишити її, може, на кілька років, бо хто знає, скільки зійде часу, поки дістанетесь ви до королеви. І навіть, коли вона прихильно прийме вас, то скільки ще мине, аж поки її радники й космографи розглянуть ваші пропозиції! І нарешті, коли вам пощастить, то ви поїдете десь у безвість, повну небезпек, і бо-зна коли відтіля повернетесь. А покищо треба подбати за виховання Дієгове, він бо є багато обдарована дитина. Не звіряйте ж його на вашу швагрову та її чоловіка, обтяженого боргами, залишіть його нам. Я виховую його в нашій садку і в оцій о бібліотеці. Я навчу його космографії й латині...

— Як, отче мій! Таку ласку явите ви до чужинця...

— Ви більше нам не чужинець. І ми вже так уподобали цю дитину, що ви тільки вітри нам завдали б, звівши її на нас.

— Слів не доберу, щоб дякувати вам.

— Дякуйте богіві та пам'яті Альонсо Санчеса, що привели вас до нашого монастиря. Ви будете таланливіший за цього нещасного лощмана...

На обличчі Колюмбовім промайнула нетерпеливість, і це помітив Антоніо.

— Так, так,— додав він, посміхаючись,— адже ви таки йдете відкривати Антілію, хоч і не хочете в цім признатись, а з нею вже й інші острови. Річ зрозуміла, що ви таїте ваші проекти...

— В Лісбоні хотіли вкрати в мене мою ідею, тому я й покинув цю країну.

— Ви маєте рацію не висловлюватись одверто. Проте, вам таки доведеться звіритись на деяких осіб, що можуть поклопотатися за вас. Ось майте,— найкращий і єдиний спосіб здобути підтримку з боку нашого пріора, що має деякий вплив при дворі і якому я говоритиму за вас, бо гадаю, що ви вже не застанете його в Севільї, це — відкрити йому цілком усі ваші пляни, бо й сам він мріє про Антілію, як ви, як і я, і він не хоче, щоб напис на мапі: *Questo he mar de Spagna* було замінено яким іншим.

Колумб вагається ще, і потім раптом, уперше, промовляє такі слова:

— Так, Антілія, то один з островів, що їх я хочу відкрити; це головна мета замисленої мною великої подорожі.

Отже, мовляв у своїй хроніці Ов'єдо⁷³, „отець де - Марчена — єдина на цім світі особа, якій Колумб відкрив свою тайну, і навіть, кажуть тепер, що від його вчености багато зазнав він допомоги собі й справі своїй, бо манах цей був великий космограф“. І інші історики також визнають рішуче значіння за цими розмовами з ученими манахами - моряками в невеличкій бібліотеці Рабіди.

* * *

Христофор Колумб прибув до Севільї під кінець січня. Король і королева виїхали з неї за кілька днів до того, числа 20 -го, щоб облягти Льюху⁷⁴, і отець Хуан Перес повернувся до Рабіди. Колумб звернувся до Хуаното Берарді, що йому рекомендував його один з лісбонських земляків. Банкір, що мав пізніше стати одним із вкладників у Колумбовім заповітті, ласкаво вислухав його, поставив ті ж заперечення, що й отець де - Марчена, і представив його дону Енріко де - Ёусман, власникові величезних маєтків в Андалузії і порту Сан - Люкар⁷⁵. Це був чоловік відважний і великодушний, до того ще й великий патріот. Він

допомагав королеві підчас облоги Маляги ⁷⁶ й при багатьох інших нагодах, коли королівської казни не вистачало, щоб задовольнити всі адміністративні й військові потреби. Але ж він вважав за неможливе витрачати державні, як і свої власні, кошти на великі морські експедиції, аж поки геть усю Еспанію буде звільнено з - під мусульманського ярма. Дечим запоміг він Колюмба, та на тому й обмежився. Ще один великий і багатий сеньйор, що про нього говорилося в Рабіді, перебував під цей час у Севільї: дон Люїс де - ля - Серда, герцог де - Медіна - Селі. Цей аристократ краще прийняв його, з першої ж розмови зацікавившись бідним чужоземцем. Колюмб не посмів вихвалитися перед ним своїм славетним походженням, як колись у Рабіді. Він обіцяв Колюмбові уважно розглянути його пропозиції, а тимчасом запросив його поселитись у своїм палаці. У герцога де - Медіна - Селі Колюмб провів загалом мало не два роки. Тут до речі спростувати твердження одної брехливої історії, що її вигадав сам Колюмб. Він писав, що протягом сімох років, з 1485 до 1492, він „приймав і холоду й голоду“, що „цілих сім років усі відштовхували його“, що він був „вселюдським сміховищем, і тільки один бідний манах зглянувся на нього“. Ґрунтуючись на оцих о вигадках, дев'ятнадцятий вік створив з нього закінчений тип романтичного героя, що вищістю свого генія повершав свою добу і саме через це й жив при злиднях, невизнаний, осміяний, скривджений. Як каже ця легенда, Колюмба, людину науки й поступу, переслідували манахи, занурені у „темряві середньовіччя“ й сполошені його сміливістю. На ділі ж ніхто Колюмба не переслідував, ніхто до нього вороже не ставився.

Герцог де - Медіна - Селі так захопився проєктами свого гостя, що хотів був уже взяти на себе всі витрати заповзяття, тобто дати йому до волі три або чотири каравелі ⁷⁷ з екіпажем і потрібні кошти. Отже виходить, що Колюмб добувся свого менш ніж за два місяці після того, як висадився в еспанським порту! Проте, своїми вимогами він геть збентежує шире бажання герцога де - Медіна - Селі. Він хоче стати за адмірала й віце - короля, але хоч який великий васаль не міг би надати йому цих титулів. За таких умов лишалось одне: віддати справу на розсуд королеві.

Проте, герцог не відпускає Колюмба. Він і далі дає йому притулок у своїм палаці, аж доки королева, якій він написав листа, рекомендує в нім Колюмба, зуміє прийняти його. Цей епізод підтверджується листом герцога де - Медіна - Селі до великого кардинала Еспанії, архієпископа толедського, від 14 березня 1493 року, після того, як уже відкрито Антільські острови:

„Не знаю, чи відомо Вашій Превелебності, що в мене довгий час перебував Кристоаль Кольомо, що прибув з Португалії і хотів податись до короля французького, маючи на думці за його допомогою взятися до відкриття Індії, і що я й сам хотів був поспитати щастя й вирядити його з Ель - Пуерто з трьома або чотирма добре спорядженими каравелями, що їх я саме мав у цьому порту, бо більшого він і не прохав. Але, побачивши, що заповзяття це залежить тільки від королеви, я написав про це Її Величності. Вона відповіла мені, щоб я прислав його до неї“...

Далі він нагадує кардиналові, що її величність королева обіцяла надати йому права посилати щороку кілька каравель до тої країни, котру відкриє Колюмб, в разі пощастить йому досягти своєї мети.

На початку 1486 року Колюмб, прочувши, що двір перебуває в Кордові ⁷⁸, зараз же виряджається туди. Йому передували рекомендація де - Медіна - Селі й лист від пріора Рабіди до королевиного сповідача.

За тиждень до того, як йому приїхати, король і королева покинули Кордову, але як вони мали невдовзі знов повернутись, то в ній залишились деякі значні персони з їхнього почету, і серед них Ернандо де - Тальявера і Альонсо де - Кінтанілья, коронний скарбник, якому королева дала вже відповідні інструкції разом з листом від Медіна - Селі. Ледве покинувши герцога, Колюмб знаходить уже собі нових протекторів. Кінтанілья пригостив його в себе, і починаючи з 20 січня 1486 року, дня свого приїзду до Кордови, тобто перше навіть, ніж йому побачити короля й королеву, Колюмб уже почуває себе немов на королівській службі, і отак аж до кінця 1489 року. Виходить, що на сім років, протягом яких він, мовляв, гнаний усіма, прийняв і голоду, і холоду, припадає чотири роки привілля й порожнювання.

Майбутній відкривач ще раз відмінив своє прізвище. Чи не боїться він, що його візьмуть за галісійця, як то було вже йому в Рабіді? В листі герцога де - Медіна - Селі і в наказах про видачу йому з скарбниці грошей його називають Кольомо. Остаточне прізвище Кольон він приймає в умові своїй з королем еспанським і вже назавжди покидає своє справжнє прізвище Кольомбо. Ні в Севільї, ані в Кордові не похваляється він своїм аристократичним походженням. Навідуючи вельможних сеньйорів, він боїться похвалитись перед ними, як тоді, в бібліотеці отця Антоніо, щоб його крутіства та не вивели на світ. Зрештою, бувши сам людиною розсудливою і вмючи з людьми поводитись, Колумб швидко примінюється до нового вишуканого шляхетного оточення, серед якого доводиться йому обертатись. Він набирає тонкого звичаю та поважної постаті. Скромне чернече вбрання, з яким висадився він у Пальосі як прочанин, замінено на костюм бездоганного крою, що пошив йому кравець герцога де - Медіна - Селі коштом останнього. Набравши елегантности, Колумб стає до вподоби жінкам. Він зводить одну дівчину, з хорошого роду, але небагату, Беатрісу Енрікес де - Арана. Він, мовляв, ладен би й оженитись на ній, та ба! В Лісбоні живе ще його законна дружина, хоч він не хоче її більше й бачити, покинувши її. Беатріса стає йому коханкою й дарує йому сина Фернандо. Колумб незабаром покидає її. Він більше ніколи не побачиться з нею, проте дитину забирає до себе.

Кохання для нього — приємна розвага, задля якої він ні на хвилину не забуває про своє покликання. Жінки відіграють невелику роль в його житті. Ми знаємо тільки двох, та й ті швидко зникли: одна вмерла, другу покинув він ускорості після народження дитини.

Невдачі в Португалії й розмови в Рабіді переконали Колумба в тім, що для досягнення успіху не досить тільки похвалитись своїм всезнавством та вперто обстоювати безпідставні твердження. Помітивши, що отець Антоніо де - Марчена є справжній і видатний вчений, він став розсудливо стриманим, розмовляючи з ним і перестав виставляти на показ свої славлені знання, щоб не викрити свого неучтва. Але ж він добре знає, що надійде той день, коли космографи Кастилії, яким доручено розглянути його пропозиції, поставлять перед нього цілу низку

запитань, на які він покищо не міг би відповісти. Його пориває палке бажання ґрунтовно познайомитись з усіма знаннями, корисними в мореплавстві, що без них не може обійтись відкривач нових земель. Яко мога швидше, менш ніж за рік, хоче він вивчити все те, що вчені, такі, як Перес із Рабіди, вивчали з молодих літ протягом тридцятьох, а то й більше, років. Трохи навчившись латині, він допадається до книжок і з жадобою пожирає їх усі, що тільки в руки йому впадають, нічого як слід не розсмаковуючи. Цей самоук приймає однаково, не перевіряючи, без ніякої критики, певні наукові твердження, що заслуговують на серйозний розгляд, і найнеподібніші вигадки, найабсурдніші розказні. Ми вже бачили, як він поринав у мрії над сторінкою з книги Жана де - Мандевіль, що списує земний рай; вона врізалась йому в пам'ять, і згодом, підпливаючи вже до Нового Материка, на ній побудує він найфантастичнішу, яку тільки можна собі уявити, географію.

З перших книжок Колюмб не почерпає, так би мовити, нічого. Вони тільки спричиняються до ще більшого неладу в його голові і стають йому за привід для нових мрій. Проте, він досить розумона людина, щоб здати собі справу в тім, що його вбогі розумві скарби ніяк не зростають. А час минає; треба йому, треба якнайскоріше скласти собі географічну й космографічну доктрину! Та не можна скласти якусь доладну, погоджену в усіх своїх частинах доктрину, швидко перечитавши силу книжок, що частенько розбігаються одна з одною. Краще засвоїти собі суттєві тези двох чи трьох маловідомих авторів, які мають авторитет серед вчених. Колюмб запам'ятає дещо — найгірше, звичайно, — з „Книги чудес“ Мандевіля, уважно прочитує „Подорожник“ Марко Польо і довго вивчає, роблячи нотатки, „Historia regum“ („Історія речей“) Пія II⁷⁹. Але за улюблену книжку, що на неї натрапив він пізніш, уже після першої своєї подорожі, і яку посписував по краях своїми зазначками, стає йому „Imago mundi“ („Образ світу“) кадринала П'єра д'Аль⁸⁰.

„Imago mundi“ це ж справжній скарб самоукові, що, з цієї книги користуючись, ману пускатиме перед людьми несвідомими космографії й географії, та навіть і вченим очі замилюватиме. Книга ця повна цитат з античних авторів і святооте-

цьких творів. Колюмб старанно виписує їх, систематизує і при нагоді цитує або називає їхніх авторів, коментуючи їх. І він уміє впевняти своїх слухачів у тім, що він читав усіх тих письменників, про яких говорить, тоді як він ніколи й не розгортав їхніх книжок. До письменницьких іменнів він додає ще ймення мандрівників, принців і інших історичних осіб, що про них дещо взяв з тих самих творів. І всі ці ймення ми знаходимо знов у його листах, донесіннях, у реляціях про свою третю й четверту подорож. В якімсь із своїх писань він вставляє цілу сторінку з кардинала д'Альї.

На одній тільки сторінці він наводить, крім імени кардинала, ще Миколу Лірського⁸¹, Арістотеля⁸², Аверроеса⁸³, Сенеку⁸⁴, Олександра Великого⁸⁵, Нерона⁸⁶, Плінія⁸⁷, Птолемея⁸⁸, Ездру⁸⁹, блаженного Августина⁹⁰ і Амвросія⁹¹. До цих іменнів треба ще додати такі, що ними повняться його писання: Страбон⁹², Онезікріт⁹³, Неарх⁹⁴, Марін Тірський⁹⁵, Альфраган⁹⁶, Юлій Капітолін⁹⁷, Солін⁹⁸, Авіцена⁹⁹, Беда¹⁰⁰, Ератостен¹⁰¹, Йосиф Флявій¹⁰² і багато інших, узяті з творів Пія II та П'єра д'Альї, а то й з біблії. Ніхто з еспанських і португальських мореплавців і відкривачів XV і XVI століть не спирався вже на такі застарілі авторитети і не вважав собі за обов'язковий і незаперечний світагляд Арістотеля або Ератостена. Колюмб, навпаки, вперто йде за ними, і навіть тоді, як має наочні докази їхніх помилок. Ще за життя Колюмбового, починаючи з 1500 року, по Європі розповсюджуватимуться мапи, які спростовуватимуть його твердження. Але він не захоче відступитись від них і тільки через те, що витяг якимось з „Imago mundi“ та „Compendium cosmographiae“ такі гіпотези, поставивши їх як незмінні догми:

Світ — малий (він зводить його до половини) і складається з шістьох частин суходолу й сьомої, що одна тільки вкрита водою. Між Іспанією й Азіатською Індією простягається не дуже широке море. Між Іспанією й Індією є острови, яких можна дістатись за кілька днів плаву.

Отже, Колюмб рішуче відкидає існування Нового Світу й відкидатиме й далі, вже відкривши його. Для нього існує єдина книга — „Imago mundi“ й єдина мета — Антілія, і його впертість та викрутливість зламають усі перешкоди. Колюмб тільки

й мріятиме про те, як би попливти до Антілії, бо думка про неї надто розворушує його уяву, як і багатьох інших моряків і простих людей, до того ж ще й Альонсо Санчес розповів йому що Антілія відлежить не більш, як на сімсот п'ятдесят льє від Канарських островів.

* * *

В Кордові Колумб придбаває собі знайомих і протекторів, що стануть йому згодом у великій пригоді. Чекаючи, поки король з королевою повернуться до Кордови, Колумб за невеликий час встиг познайомитися не тільки з такими особами, як Альонсо де - Кінтанілья та Ернандо де-Тальявера, але також і з кардиналом — архієпископом Толедським Гусманом де - Мендоса, з домініканцем ¹⁰³ Дієго де - Деса, з доньєю Хуаною Веляскес, доньєю Беатрісою Фернандес де - Бобаділья, з маркізою де - Мойя, близькою приятелькою королеви, ще й з великими маррано Хуаном Кабрера та Габрієлем Санчесом,— і всі ці особи приймали його привітно, і у всіх зумів він дістати собі ласки.

Король з королевою прибули до Кордови 26 березня. Колумбові не довго довелося чекати на королевину аудієнцію; і хоч вона була недовгою й суто формальною, а все таки то був перший крок і перший успіх, що подавав надії на щасливий кінець.

Ісабеля була тоді надто перевантажена важливими клопатами й невідкладними справами, щоб самій зараз же взятись до вивчання проекту морської експедиції. За п'ять тижнів після повороту до Кордови король мав вирушити, щоб узяти в облогу андалузьке місто Ронду. Королева обмежилась тим, що доручила Ернандо де-Тальявера, склавши комісію, передати їй на розгляд Колумбові пропозиції.

Отут то й починається, за Колумбівською легендою, мучеництво в Іспанії невизнаного генія. І Тялявера, що особисто ставився ніяк не вороже, а, навпаки, з приязню до чужоземця, якого рекомендував йому вчений і поважний манах, і інші члени комісії були тієї думки, що не можна й гадати про якісь експедиції та відкриття, доки не закінчено війни з маврами.

А втім, це не було ні в яким разі відмовленням ані остаточним рішенням, бо Колумб залишається при дворі і з ним перебуває в Саламанці ¹⁰⁴ зиму 1486 - 87 року. Отам то, мовляв історія,

й відбулася славнозвісна конференція, де Колюмб подав свої проекти й витримав гарячі суперечки з манахами - професорами математики, астрономії й космографії Саламанського університету. Колюмб хоче довести насамперед, що земля куляста. І цього задосить, щоб набити бешкету. Ось прочитаємо, як розповідає про ці дебати Розеллі де-Льорґ у своїй книзі „Життя й мандри Христофора Колюмба“.

„... Дехто з членів хунти ¹⁰⁵ заперечували його висновкам з слів святого письма, що їх наводив він зовсім не до речі, також як і перекручені фрагменти з деяких церковних авторів, що цілком розбігалися з його системою. „Катедральні“ професори твердо заявляли, що земля пласка, як килим, і не може бути круглою, бо й псалміст ¹⁰⁶ каже: *extendens coelum sicut pellem* („протягаючи небо, як шкіру“), що неможливо було б, якби вона була куляста. Йому протиставили слова святого апостола Павла, який порівнює небо з наметом, розп'ятим над землею, що теж виключають припущення круглості всесвіту. Інші, не такі суворі й ті, що більше розумілись на космографії, твердили, що, припустивши навіть кулястість землі, все таки безглуздо пливти шукати заселених просторів у південній земній півкулі, бо другу половину світу поймає „Темряве море“, безодня грізна й безмежна; і навіть коли б пощастило якомусь кораблеві, що поплив би тим напрямом, досягти Індії, про це не взнав би ніхто й ніколи, бо ж ота сама кулястість землі стала б кораблеві за непереможну перешкоду до поворотної путі, хоч при якім ходівім вітрі.

„Коли він заперечував їм, посилаючись на досвід мореплавців, йому протиставляли авторитет Ляктанція ¹⁰⁷ й блаженного Августина, які засуджують безглузду думку тих, хто вірить в антиподи ¹⁰⁸; ще й підпирали твердження церковних авторів свідченнями авторів поганських, відкидаючи, проте, Епікура ¹⁰⁹ й суворого Сенеку.

„...Колюмб, добре чуючи, що в цій жунті, де число теологів набагато переважало число моряків і космографів, докази суто наукові не задовольняють його суддів, рішився, не дивлячись на небезпеку збудити проти себе підозру в ересі, взятися кінець - кінцем за тлумачення текстів самого святого письма та його коментаторів.

Колумб в монастирі Рабіда

„Тоді він заговорив з таким запалом, що, здавалось, раптом одмінив його перед очима слухачів. Величність його постаті, блискучий погляд, просвітлене обличчя, прониклива сила голосу надавали його словам безспірної перекональності для всякої високої душі. Поезія й величність святого письма надихали його. Високість теми ушляхетнювала його енергійну мову, і він обертав на своїх суперечників ті самі святі тексти, що ними вони гадали його ж розбити.

„...Боязкі душі, вперті схоласти вважали за незвичайне зухвальство з боку моряка сперечатися проти думки блаженного Августина або Миколи Лірського. Чути було навіть неясні голоси обурення, дуже небезпечного за тих часів у країні, де інквізиція, допіру заведена, ширилась, уживаючи все нових засобів...“

І в той самий час, як в одній із заль знаменитого Саламанського університету точаться дебати про кулястість землі й фанатичні манахи гадають уже чи не передати нового еретика трибуналові інквізиції, на вулиці товпиться простий люд, глузуючи з чужоземця.

У цій сцені, одній з найславетніших в історії світу, Христофор Колумб показується як один з перших геніїв Ренесансу ¹¹⁰, що змагається з схоластичним середньовіччям.

Отже, насправжки тої Саламанської конференції зовсім і не було. Ніхто з сучасних істориків ані літописців ніде не згадує про неї, навіть ті, хто визнали й популяризували стільки інших епізодів з Колумбівської легенди. Та й сам Христофор Колумб, на що вже багато вигадав, а про неї нічого і ніяк не каже. Вперше з'явилась вона року 1619 в „Історії провінції Сан - Вісенте де - Чіапа“, і тоді ж її заведено до історії Колумба.

Коли хто й міг би опиратись у галузі науки про мореплавство й космографії на авторитет Ляктанція, блаженного Августина або ж Миколи Лірського, то тільки сам Колумб,— він бо й далі посилатиметься на них,— а ніяк не моряки й космографи, ні навіть теологи з Саламанки. Вже задовго до 1487 року арабський „Бар - аль - Тальмет“, або „Темряве море“, інакше кажучи Атлантийський океан, не був уже страховиськом ні для кого: португальські й еспанські судна борознили його, і Ріг Доброї

Надії допіру відкрито. Португальці запливали в Індійський океан з п'ятьма тисячами островів, не звертаючи уваги на теорії Ератостена, Онезікрита й Альфрагана та на байки Мандевіля про земний рай і острови, де Соломон нібито знайшов золото, щоб збудувати Єрусалимський храм.

* * *

В лютому 1487 року Колюмб знов у Кордові при дворі. Геть усіх захоплює визвольна війна. 27 квітня армія здобуває Велес-Мальягу, а 18 серпня — Мальягу. Цього року, як і наступних, прохач - чужоземець має менш, ніж коли, шансів на успіх. Король з королевою тільки й гадають, що про те, як би оточити Гранаду, взяти облогою пишну мусульманську столицю й знищити рештки мавританського володіння на християнській землі Еспанії. Про Колюмба забуто; накази про виплату йому грошей з державної скарбниці надходять чимраз рідше.

На два роки історія втрачає всякий слід Колюмбів. Вона знов натрапляє на нього в червні року 1489, при дворі, перед обложеною Басою. Здобувши місто 22 грудня, король з королевою рушили до Севільї, де влаштовано народнє свято з приводу нової перемоги та заручин їхньої дочки Ісабелі з доном Альфонсом, інфантом португальським. Тоді Христофор Колюмб, знайшовши собі знову притулок у гостинному палаці герцога де - Медіна - Селі, відновив свої клопоти й прохав Ернандо де - Тальявера ще раз скликати хунту. Після кількох засідань королівські комісари вирішили відхилити Колюмбові пропозиції, і хоч це відмовлення подано в найлюб'язнішій формі, за якою можна було сподіватися на кращі часи, Колюмбові воно здалося за остаточне. Тоді він рішив податися з своїми пропозиціями до короля французького.

Але перше звернувся він до наймогутнішого з підданців короля арагонського, Люїса де - Сантанхель, що з ним він не мав нагоди зустрітись раніше і який прибув до Севільї, щоб узяти участь у святкуванні принцесиних заручин. За допомогою Хуана де - Кольома, одновірця й земляка канцлера й генерального контролера королівства Арагонського, йому пощастило дістати аудієнції у цієї грізної людини.

Великий марано втопив свій холодний, мов криця, пронизливий погляд в очі прохачеві й різко спитав:

— Чи не є ви, часом, арагонський єврей?

— Що ви! — скрикнув Колюмб. — Я християнин!

— Я теж, — сухо промовив Сантанхель.

— Я з старого християнського роду, чистого від усякої домішки, і лігуриєць національністю, — завів Колюмб, збентежений від такого прийому.

— Тим гірше! — відрізав марано.

І змовк. Колюмб, геть забаламучений і зніяковілий, підвівся вже був, щоб піти, коли Сантанхель, пом'якшавши, промовив до нього:

— Слухайте но: королівський секретар багато говорив мені за вас. Він цікавиться вашими проектами, хоч ви й не шануєте його своїм довір'ям, і він навіть не міг узнати від вас, де ж саме лежать ваші острови...

— У мене хотіли викрасти мою ідею в Португалії!

— Мій приятель Кольома і я, ми не португальці. Я теж зацікавився вами. У вас є прикмети, що подобаються мені, хоч, мабуть, і не ними дістали ви собі ласки в деякого з кастільських сеньйорів та в двох чи трьох двірських дам, між іншим, і в маркізи де - Мойя, яка вже напевне вихваляла вас Її Величності королеві...

— Та ба! Даремно!

— Так, принаймні, по сей час. Вам не пощастило з двох причин. Перш за все тому, що перед королівською хунтою, як і в приватній розмові з королівським секретарем, ви вперто не хочете викрити мету подорожі, для якої ви просите кораблів, людей і грошей, — не рахуючи титулів і почесностей, що про них ми зараз поговоримо. А втім, не трудно й догадатися, куди саме хочете ви їхати. Ернандо де - Талявера досить обізнаний у сучасній історії й географії, щоб мати на це який сумнів. Щодо мене, то я не висловлюватиму жадних здогадів: я знаю напевне.

Колюмб здригнувся з несподіванки, проте не насмілювався заговорити.

— Почнімо з вилучень, — вів далі Сантанхель. — Певно, що ви не маєте на думці робити якісь відкриття на сході, тобто в Середземному й Чорному морях: там бо все вже відкрито

задовго перед різдвом Христовим. І не на півночі. Ви плавали колись північним морем?

— Я був в Англії, на Туле і трохи далі на північ від цього острова...

— По той бік острова Туле простягаються льодові моря, а не землі, відкіля можна б привезти золота, коріннів і пахощів. Не пливтимете ви й на південь, здовж Гвінейського узбережжя, щоб знайти морський шлях до Індійського королівства презвитора Іоанна: вас не пропустять португальці.

— Море Океан — просторе...

— Його святість папа є його суверенний володар. Хіба ви не знаєте, що тому сорок років папа Микола V видав буллу¹¹¹, якою затвердив за португальцями не тільки відкриття й завоювання, зроблені ними ще за урядування інфанта дона Енріко, але також і всі ті, що їх вони будь-коли зроблять, і ті, що їх вони вже зробили по сей час і далі роблять в Африці. Хіба ви не знаєте, що папа дарував Португалії весь обшир, що простягається від Нунського й Бохадорського рогів¹¹² до Гвінеї, аж до крайніх південних берегів, включаючи сюди й усі сусідні, ще не відкриті острови? Отже, виходить, що тільки португальцям належить право відкрити морський шлях до Індії, до того славного королівства презвитера Іоанна, і трактувати з цим володарем про те, щоб він прийшов до помочі християнам в їхній боротьбі з сарацинами й іншими ворогами. Кастілія ніяк не протестувала проти такого папського надання португальцям. Ще й надто: трактатом 1479 року вона визнала суверенітет Португалії так на суходолі, як і на всіх островах, відкритих еспанцями. Шлях на південь заступлено вам. Знов таки кажу,— на півночі й на сході вам нема чого робити. Тільки й лишається, що захід. А скажіть но, що лежить за Канарськими островами?

Не відповідаючи Колумб одразу на запит, великий марано пильно дивився в очі йому й чекав. Тоді сторопیلیй лігурієць промовив уривчастим голосом:

— Там є острови.

— Атож. Усім двірським і духовним особам, шукаючи їхньої прожекції, говорили ви, що нібито хочете відкрити якісь острови, і, мабуть, ніхто з них не спитав, а чи не йдеться тут про Бразілію й Сан - Брандан, що за них ніхто таки певно не знає,

де вони є, а чи, може, про Антілію, яка лежить приблизно на тій же широті, що й один з Канарських островів...

Колумб, який не любив, щоб при ньому називали острів Семи Міст, швидко перебив Сантанхеля:

— Ще далі на захід, але не дуже далеко, лежить Азійський суходіл...

— Але його вже не доводиться відкривати. Є там Китай, Сіпанго, королівство Великого Моґола й Індія, тільки не та, де править презвігер Іоанн. З цими країнами можна б зав'язати торговельні зіюсини, вигідні їм, як і нам. Але ж заволодіти ними, підкоривши їх Кастільській Короні, щоб повернути їх на нашу святу віру й експлуатуваги,— про це нема що й гадати: то є країни, щільно залюднені,— вони залюдненіші й багатіші від європейських країн, добре організовані, могутні, до того ж надто далекі від нас, щоб можна було послати туди велике військо. Все це відомо нам від італійців, що були там і видали потім свої подорожники. Отже лишаються тільки ваші острови. Покладімо, що ви відкриєте їх і що ви нічого не знайдете там, крім розпорошених дикунських племен, які дадуть вам волю чинити, що хоча, тоді що ж ви привезете відтіля собі самому, державі, всім нам?

— Коріння, лахоші, коштовні самоцвіти...

— І золото, звичайно?

На цім слові очі Колумбові заграли; він увесь запалився й скрикнув:

— Нема нічого кращого в світі від золота! Золото складає багатство, а той, хто ним володіє, може через нього робити все, що тільки йому заманеться. Він навіть душі може посилати до раю. Я хочу знайти багато золота, так щоб усі підданці Її Величності забагатіли, і щоб можна було відвоювати королівство Єрусалимське.

— Гаразд! Ви підхоплюєте думку дона Енріко. Хрестові походи! Та вже більш як двісті років минуло, відколи закінчено їх. Вони зазнали поразки, і шкода й гадати про них знов, тим паче, що ніхто вже більше ними не цікавиться, навіть португальці. Адже ви були разом з двором при облозі Баси. Чи не довелось вам бачити там посланців султана єгипетського, що їх, за рекомендацією папи, король Фердінанд прийняв з усією прихильністю?

— Так, то були два манахи - франсісканці з Єрусалиму. Вони прийшли попередити корсля, що в разі не буде припинено війну з еспанськими маврами, єгипетський султан почне переслідувати християн в Єгипті й геть сплюндрує святу землю.

— Король ущедрив тих двох манахів своєю ласкою; королева, що її відвідали вони потім в Хаені, надала їхньому монастиреві тисячу золотих дукатів щорічної ренти — дивно мені буде, коли вона виплачуватиме її більш як два роки — ще й подарувала їм покрив, вишиваний власними руками. Потім, щоб краще виявити посланцям султана єгипетського своє ставлення до його загроз, скерованих проти східних християн та гроба господня, вони з ще більшим запалом узялись до війни з певірними. Це не заважає їм бути такими ж добрими католиками, як і я з вами. Отже, вернімось до ваших островів. Що дадуть вони? Золото, багато золота! Припустімо, що ви привезете його стільки, що покриєте ним дахи на будинках, як у Катаї. Ну а потім? Чи станемо ми з того багатіші?

Колюмб вирячив очі, так наче не розуміючи й питаючи сам до себе, чи не сміються з нього. Марано казав далі:

— Невже мені, новохрещенцеві, застерігати таких, як от ви, чистокровних християн проти тих ілюзій та безумств, що їх родить золото. Вас захоплюють мрії про золото на дахах Каята. Ви хотіли б, щоб у нас було стільки золота, як того заліза. Отже, коли б і сталося так, то й саме золото стало б не дорожче від того заліза. Це ж цілком зрозуміло, це ясно, як день.

Колюмб жахливими очима дивився на чоловіка, який, сам повертаючи золото лопатами, так зневажливо ставився до нього й навіть негував його цінність.

— Коріння — це інша річ, — вів далі Сантанхель, — їх можна їсти. Але є інший, ще цінніший товар, його ж надто бракує Еспанії. Португальці вивозять його з Гвінеї, але в надто вже невеликій кількості. Його не вистачає їм самим, тоді як вони могли б його постачати всій Європі. Коли б я був певний того, що ви знайдете цей товар у достатній кількості на ваших островах, і коли б ви пристали на те, щоб закласти велику гуртову торгівлю цим товаром, тоді я сам на себе взяв би всі витрати на вашу експедицію.

☞ Колюмб аж підстрибнув, почувши цю умовну пропозицію, і, вірячи в свій талан, він уже бачив здійсненням те, на що не смів і сподіватися з початку розмови. Він спитав:

— На яку ж саме торгівлю ви натякаєте?

— На торгівлю рабами.

— А мені це й на думку не спадало.

— Мені подобається, що ви так спокійно й поважно про це говорите. Все те, що мій приятель Кольома розказав мені про вас, викликало мою довіру. Гадаю, що ми з вами прийдемо до порозуміння. Ми ще поговоримо про цю важливу справу. Але перш за все вам треба відмовитись від ваших претенсій; вони неприйнятні. Великий адмірал моря Океану, віце-король, і ще бозна-що! Та навіщо вам оці всі титули? Хоч би я, приміром, хіба я адмірал? Та коли б захотів, став би ним завтра ж. Але я беру за краще бути собі скарбником Санта-Германдад, канцлером та генеральним контролером королівства Арагонського.

— Я не можу зректись жадної з поставлених мною умов.

— Тоді ви нічого не діб'єтесь.

— Я подамся до королів Франції й Англії...

— Вони приймуть вас не краще.

— Невідомо. В усякім разі, я не матиму корити себе за те, що не використав усіх можливостей.

— Поміркуйте ще про це. І потім ось що: перш, ніж їхати до Франції, провідайте ваших друзів - франсісканців у Рабіді. Я певний того, що вони дадуть вам добру пораду. Тільки не кажіть їм про наш проєкт торгівлі рабами! Потім наверніться до мене; ми полагодимо цю справу з Хуаном де - Кольома.

* * *

Колюмб усе вагався, чи варт йому, потративши п'ять років у Португалії й Кастилії, знов починати злиденне життя мандрівця - прохача в новій чужій країні, де він нікого не знав. В усякім разі, він не міг виїхати, не попрощавшись з отцем Антоніо де - Марчена. Він хотів, крім того, забрати з Рабіді сина свого Дієго й лишити його коханці своїй, щоб та виховувала його в Кордові разом з маленьким Фернандо. І потім він міг тепер побачитись у монастирі з пріором Хуаном Пересом. І хто-

зна... Наближаючись до монастиря, Колюмб схаменувся, почувши, що знов поринає у мрії.

Отець Антоніо повідомив свого пріора про пригоди Альонсо Санчеса, про те, як він помер у лігурійського мореплавця, і про намір останнього здійснити свій проєкт коштом Кастільської Корони. Обое манахи, які твердо вірили в існування Антілії і навіть цілого архіпелагу при ній,— того самого, що його потім назовуть Антільськими островами,— не хотіли, щоб острів, відкритий 1414 року якимсь еспанцем, став би португальським володінням. І що б тоді залишалось еспанцям, коли б португальці простягли свої відкриття аж до найдалших просторів крайнього Заходу? Тому обое вони щиро бажали Колюмбові всякого успіху в його заповзятті й радніші душою були все для нього зробити. Проте, хоч як прихильно ставилась королева до свого колишнього сповідача, все таки трудно було йому зняти знов перед нею питання, допіру остаточно вирішене хунтою. Як тут сталась така подія, що дала йому можливість поспитатись це зробити.

В Пальссі проживала тоді сім'я багатих мореплавців, митців у своїм ділі, що здобули собі загальну пошану серед своїх співгромадян і мали на них великий вплив. То були три брати Пінсони: Мартін Альонсо, Вісенте Яньєс, та Франсіско Мартінес. Найбагатіший і могутніший з них був Мартін Альонсо, про якого на якімсь процесі по багатьох роках після його смерти моряки озивались так: „Один з найдосвідченіших у морських справах людей свого часу... Відважний лоцман і капітан... В усім світі не знайти б тоді людини, такої рішучої серед якого завгодно бою“.

Мартін Альонсо саме повернувся з своєї другої подорожі до Риму, де він мав довгі наради з ватиканським ¹¹³ космографом щодо земель, які можна б відкрити на заході моря Океану, і дістав копії з морських мап, де позначено й ці острови. І тепер він теж мріяв про країни коріннів, золота й коштовних самоцвів. Він обзивався про те, щоб спорядити дві каравелі та податись шукати їх. Ця думка захоплювала пальоських і могерських моряків, і не було жадного, хто б відмовився рушити за ним. Це ж і були саме ті острови, що їх хотів відкрити Христофор Колюмб. Проте, Пінсонові вони були тільки за побічну мету його гаданої подорожі; він відкрив би їх так, між іншим.

Сіпанго—Японія, про яку так багато наслухався він у Римі від читачів Марко Польо, ось та казкова країна, куди поривало його найбільше. Навпаки, Сіпанго зовсім не цікавила Колумба, який тільки й гадав що про свою Антілію. А втім, проекти обох мореплавців не суперечили один одному. Аж навпаки: один одного доповнював.

Почались тоді в Рабіді наради, на яких присутніми були отець Хуан Перес, отець Антоніо де - Марчена, Гарсія Фернандес, пальоський лікар, людина дуже досвідчена в мореплаванні, Христофор Колумб і Мартін Альонсо Пінсон.

Про те, що сталося між обома мореплавцями, і про їхню угоду ми знаємо з тих свідчень, що подав Аріас Перес Пінсон, син Мартіна Альонсо, 1515 року, на однім з судових процесів з приводу Колумбової спадщини. Суддя запитує свідків, чи відомо їм, що Пінсон „мав певні вказівки й документи, відносні до цих земель, які (документи) знайшов він у Римі в бібліотеці папи Іннокентія VIII“. Аріас Перес відповідає, що йому це відомо, „бо він є син названого Мартіна Альонсо Пінсона; що він був тоді в Римі з батьківським крамом і що батько його прибув до Риму за рік до того, як йому їхати в подорож за відкриттями, і що, будучи він одного дня в папській бібліотеці, куди часто заходив навідати одного з папських підручників, видатного космографа, якого він мав за знайомого,— той, розмовляючи з ним при свідку... повідомив його про ті землі, що їх мав він відкрити, і як будучи він людиною дуже заповзятливою і в мореплаванні досвідченою, то й говорив часто свідкові про те, що він ладився й хотів спорядити два кораблі й поїхати відкривати ці землі“.

На друге запитання Аріас Перес відповідає, що йому це відомо, „бо під той час, як свідок був у бібліотеці папи Іннокентія VIII, йому дано документа, якого текст цілком відповідав текстові того документа, про який йдеться в даній справі. Свідків батько взяв його й уніс і, повернувшись з Риму до Кастілії, наважився їхати відкривати названі землі, і про це часто говорив свідкові. Саме під цей час адмірал (Христофор Колумб) прибув до міста Пальосу з своїм проектом відкрити названі землі. Взнавши про це, свідків батько познайомився з ним і сказав йому, що його проєкт гарний, що йому все це добре відомо

і що коли б Колюмб приїхав трохи пізніше, то вже, мабуть, не застав би його — він відплив би з двома каравелами, щоб зробити це відкриття. Побачивши таке, адмірал так заприятелював з свідковим батьком, що склав з ним угоду і запросив його стати йому за супутника. Свідкові це відомо, бо він сам це все бачив.

„...Йому відомо, що за цією угодою батькові обіцяно половину всіх тих привилеїв і вигод, що Її Величність могла надати їм у цій справі. І тоді Мартін Альонсо показав йому названий документ, що дуже втішив адмірала. Вони поєдналися, і Мартін Альонсо дав гроші названому адміралові й вирядив його їхати до двору разом з одним манахом, якого звали Хуан Перес, і вони поїхали. Свідкові це відомо, бо все це діялось у його присутності“.

Це свідчення потверджено в своїй присутній частині показами інших свідків. Так, моряк Альонсо Гальєго, з Хуельви, який повідав трибуналові деякі подробиці готування до експедиції, об'являє, що він чув, як Колюмб мовив до Пінсона:

„Сеньйоре Мартіне Альонсо, відбудьмо цю подорож! Якщо нам пощастить і коли бог допоможе нам, то завіряюся вам королівською короною, що поділюсь з вами, як з рідним братом“.

Отже, ніж пускатися на нові довголітні й марні клопоти при дворах французькому та англійському, Колюмб бере за краще з'єднатись із Пінсоном і пообіцяти йому половину барисів. Це єднання дає Хуанові Пересу можливість знов приступитися до справи, Колюмб привертає до себе його симпатію, щождо мореплавських здібностей цього чужоземця, що оточує свою особу стількома таємницями, то вони таки викликають у нім порою деякий сумнів. Зате Пінсона і всю його родину він знає давно вже, і на них можна цілком покластись: всі три брати — рівня найвидатнішим португальським мореплавцям.

Рабідський пріор виїхав до двору. Чекаючи на нього, Колюмб гостює собі в монастирі й щодня одвідує порт. Там він веде розмови з Мартіном Альонсо й з пальоськими та моґерськими моряками. Він збирає далі відомості, які почав збирати ще десять років тому в Португалії. І всі довідки, яких він шукає, всі його розпити кружляють навколо Антілії. Він немов боїться нових потверджень її існування: він хоче знати, чи не був уже там хто інший або ж чи не наближався до неї.

Педро де - Веляско, що допіру повернувся до рідного порту, розповідає йому про свої плавання в західніх водах на кораблі Тейва й про ті відкриття, що той зробив.

За показом одного з свідків у справі про спадщину, найчастіше розмовляє він з лоцманом Перо Васкесом де - ля - Фронтера, „ який дуже знався в мореплавстві й уже плавав раз, щоб зробити назване відкриття“ — тобто відкриття Антілії — на борту португальського корабля, Експедиції довелось повернути назад, бо корабель заплив у таку частину моря Океану, що геть укрита була водоростями, і капітан не насмівся пливти крізь них. Перо Васкес де - ля - Фронтера шкодував, що не пливли далі:

— Треба було пливти,— казав він Колумбові,— далі, просто крізь трави, без жадного остраху, бо не могло статися, щоб за ними не знайшли землі.

Колумб, маючи в себе на обравку Перо Васкеса, не спиниться перед небезпекою й перепливе Сарґасове море¹¹⁴.

Нарешті, одержує він листа від пріора: його знов закликають до двору! Отець Хуан Перес, промовляючи не тільки іменем ліґурийця, а також іменем Мартіна Альонсо Пінсона, а з ним і всіх моряків Пальоського, Могерського та Хуельвського портів, посилаючись на всі свідчення й попередні подорожі, що певно стверджували існування островів по той бік Азорських, ще й додаючи, що це була єдина ділянка моря Океану, де, згідно з трактатами, дозволено Кастильській Короні здобути собі славу й вигоди, рівні до тих, що їх мають уже португальці,— кінець - кінцем умовив таки королеву.

У жовтні 1491 року двір стояв табором перед обложеною Гранадою. Королева погоджується на те, щоб доручити новій хунті розглянути Колумбові пропозиції. Ставши перед нею, Колумб знов справляє прикре вражіння: він надто неясно говорить про ті відкриття, що хоче зробити, і навіть певно не визначає тих, що їх він уже нібито зробив; до того ж він не хоче поступитись жадною з своїх непомірних вимог. Хунта постановляє відхилити його пропозиції. Через свою непомірну вимогливість Колумб вдруге одержує відмову.

Він покидає двір і вирушає на Кордову. Але не збігло й двох годин, як ось наздоганяє його, скачучи чвалом, вершник —

альгвасіль ¹¹⁵ і припроваджує назад у табір: всій ого умови прийнято. Що ж таке сталося за такий короткий час? Люїс де-Сантанхель, який з певним зацікавленням ставився до цієї справи, як і ті рабідські франсісканці, — тільки з інших причин, — одвідав королеву, поставив їй ті ж аргументи, що й отець Хуан Перес, а до них додав ще й інші, перейшовши розумним мовчанням саме те, що його цікавило найбільше.

— Це все гаразд, — відповіла королева, — і, видимо, цей чужоземець — дуже доводлива людина, коли знайшов собі за невеликий час таких заступників своєї справи, як отець Хуан Перес, герцог де - Медіна - Селі, маркіза де - Мойя, шановний кардинал Еспанії ще й ви. Але, зрештою, його вимоги переходять край.

— Вони цілком умовні. Якщо йому не пощастить, ваша величність не будете йому винні нічого. До того ж, в усякій умові, хоч як її добре складено, все таки можна відшукати спірні пункти, що дають підстави до перегляду...

— Ні, ні! Я хочу, щоб усе було визначено цілком ясно, щоб не могло з'явитися потім жадних непорозумінь і щоб усі її пункти було по - чесному виконано... Зрештою, стільки осіб, котрих я поважаю за їх розум і вірність короні, прихильні до цього Колумба! Щождо суворости членів хунти й відмовлення, головним чином, через його непомірні претенсії, то, цілком розуміючи їх, я можу, проте, і не погодитись з їхньою ухвалою. Скажіть вашому протезе, що ми приймаємо все. Ми доручимо Хуанові де - Кольома скласти умову, і ви погодите з ним її деталі.

* * *

Незабаром після цього, 2 січня 1492 року, здалась Гранада.

17 квітня Христофора Колумба цілком задовольнено. Король і королева підписали умову з ним в Санта - Фе, під Гранадою.

Цим актом, щоб віддарувати дону Кристобалеві Колумбу ті відкриття, які він уже зробив, і ту подорож, якої має піднятися, їх величності віднині наставляють його на „адмірала всіх островів і материків, що їх він своїми стараннями та вмілістю відкриє або здобуде в морі Океані, і адміральство те, будучи довічним, після його смерті переходить у потомне володіння до його

нашадків і спадкоємців". Його іменують віце - королем і генеральним губернатором всіх островів і материків, що їх він відкриє й здобуде; щоб управляти ними, він вибиратиме трьох осіб, а їх величності від себе — одну. Йому дасться десятина з усіх баришів від торгівлі з країнами, де він буде віце - королем і губернатором; всі судові справи в галузі комерційних взаємовідносин між окремими особами будуть підлеглі юрисдикції самого адмірала або призначеного ним намісника. Нарешті, він матиме право бути пайщиком кожної торговельної експедиції, сплачуючи восьму частину витрат на її спорядження і тим самим застерігаючи собі право на восьму частину з її баришів.

За цим документом, мета Колумбової подорожі — відкрити острови й материки та завести з ними торговельні зносини.

Нема в нім жадної мови про „шукування Сходу на західнім шляху“, ані про Індію. Все це вигадано вже після подорожі. Зазначимо, що вираз „острови й материки“ — помилковий. Колумб не міг обіцяти відкрити материк, в існування якого ніхто не вірив, а він і поготів, бо сам він потім ніколи не перестане твердити всупереч очевидності, що доплив до Індії.

Листом від 30 квітня 1492 року король і королева наказують громадянам міста Пальосу дати Колумбові доволі дві озброєні каравелі, виконуючи засуд, на який вони заслужили:

„...Ви добре знаєте, що за певні провини, вчинені вами на нашій службі, наша Рада присудила вас послужити нам протягом дванадцяти місяців двома каравелями, озброївши їх власним коштом, і ви маєте приставити їх в усякий час і в усяке місце, куди ми накажемо вам, під загрозою кари, як то докладно зазначено в названім присуді“...

Число каравель збільшено потім до трьох.

* * *

Коли Хуан де - Кольома познайомив Люїса де - Сантанхел з текстом умови, той скрикнув:

— Як! Ти не зумів примусити його зректися своїх вимог! Ти дав йому титул і звання, нічим не обмеживши їх! Віднині, перше навіть, ніж попливти щось відкривати, він уже дон¹¹⁶ Христофор, ще й адмірал!

— Треба було цим задовольнити його. І він так цьому зрадив, що з нестями й не помітив, як попався в западню. Я завів обмежене застереження до одного з параграфів,— і мене дивує, що, як і він, ти теж не помітив усієї його ваги. Нашому дону Христофорові дається все, чого він прохав, але з тим, щоб не порушувати звичайних на це правил і щоб його права й привилеї не перевищували тих прав і привилеїв, з яких користуються інші кастильські адміralи. Найвищий суд і королівська рада можуть, і мабуть що й мусять, скасувати частину того, що надано Колюмбові, і чого ніколи не мали інші адміralи, його попередники. Цей пункт умови дає певні підстави до позову.

— Це застереження — мовив Сантанхель, вдруге перебігши очима пункти умови,— дуже вдало вкинуто в текст. Мої вітання, дорогий мій Хуане! Зрештою, дон Христофор не матиме на що нарікати, якщо йому пощастить. Навіть коли ваше застереження набере чинности, йому лишатиметься задосить почесностей і вигод, до того ж він нічим не ризикує...

— Він важить життям екіпажу й своїм власним.

— Всі мореплавці повсякчас наражаються на небезпеку, не маючи стати на адміralів або віце - королів. Мене захоплює спритність цієї людини. Тепер, коли сама королева бере його під свою опіку, коли він має адміralський чин і дві каравелі, решта вже мимоволі прийде до нього, так чи інакше. Крім каравель, йому потрібні ще гроші, щоб сплатити видатки на екіпаж, харч тощо. Він вирахував, що йому потрібні два мільйони мараведис і хотів, щоб королева сплатила з них половину. Але ж її величність не могла дати йому таку суму з своїх особистих коштів, що їх вона майже всі повитрачала на Гранаду. Вона ніколи ще не була така бідна. Її перлове намисто лежить у якогось валенсійського лихваря як позичкова застава. Її корона — не знаю вже й де; вона оце втретє чи в четвертє заставляє її. Краще б уже її продати. От я й позичив цю суму.

— Яка великодушність, друже мій! Але ж ти гаразд зазначив, що позичаєш цю суму її величності, а не Колюмбові? Бо коли йому не пощастить з його заповзяттям...

— О! я вже вжив своїх заходів, щоб повернути гроші майже негайно з скарбниці Санта - Германдад.

— А як Санта - Германдад є державна установа, то й виходить, що вся ця операція сходить на таке: королева позичила мільйон сама в себе.

— Так, за моїм посередництвом. І я одержав сімнадцять тисяч мараведис росту.

— Росту? За який же час?

— Я передав цей мільйон, і навіть трохи більше, дону Христові 1 травня; повернули ж мені ці гроші вчора.

— Сімнадцять тисяч мараведис росту за чотири дні — це більше, ніж сто на сто. Чудово! Ну, а другий мільйон?

— Колумб зобов'язався вкласти двісті п'ятдесят тисяч мараведис у діло, на чолі якого стає.

— Він не має й одного су!

— Він їх роздобуде. Його друг Хуаното Берарді дає йому двісті тисяч мараведис. Решту, як він каже, дадуть йому або вже дали ще якісь чотири генуезькі банкіри і, десь найпевніш, Мартін Альонсо Пінсон. В усій цій історії є один бевзь, отой Пінсон, що, здається, бувши першорядним мореплавцем, аж ніяк не розуміється на справах. Як казав мені отець Хуан Перес, він звів його з Колумбом, і той обіцявся йому — на словах — поділитись із ним по - братерському всіма вигодами заповзяття. Він здуру пустив Колумба самого в Гранаду і дав йому на волю самому вмовлятися з урядом. Який же хитрун, який збіса завзятий чоловік отой генуезець! Та, зрештою, чи він дійсно генуезець?

— Так він каже... Чому б нам йому й не повірити? А втім, хотів би я знати, чому він завжди розмовляє й листується з своїми земляками, італійськими банкірами в Севільї, тільки еспанською мовою.

РОЗДІЛ IV

ПЕРША ПОДОРОЖ, ПОЕЗІЯ МОРЯ ОКЕАНУ Й ТАЄМНИЦЯ ОСТРОВА САН - САЛЬВАДОР

Звернімось до свідчення Аріяса Переса Пінсона, потвердженого іншими моряками, що брали участь у першій подорожі й перших відкриттях:

„Він каже, що, повернувшись від двору, адмірал привіз із собою королівський наказ і якусь грошову суму, щоб їхати з трьома кораблями відкривати нові землі, але, прибувши в місто Пальос, адмірал не знайшов нікого, хто б зважився поїхати з ним чи схотів би дати йому свої кораблі, бо казали, що коли б він і поїхав, то все одно ніколи не знайшов би землі. Отак о провів він два місяці, не знаючи, що йому й робити, і коли побачив, що нічого не виходить, що не знайти йому ні моряків, ані матросів, то заходився тоді умовляти Мартіна Альонсо, вказуючи йому ті вигоди, що матиме він від їх величностей, коли відкриє землю, й обіцявся поділитись із ним, якщо той погодиться супроводити його, і ще казав, що поставив би його за головного капітана всіх кораблів і що він мусить разом з своїми родичами й приятелями допомогти йому спорядитися до цієї подорожі, бо цим самим він прислужиться їх величностям. Мартін Альонсо, бачачи, що адмірал сам нічого не міг дійти, і поважившись на ті вигоди, що їх він йому обіцяв, а також з бажання прислужитись їх величностям, згодився їхати з ним і віддав йому оригінал того документа, що привіз був з Риму. В той же час він дав йому до волі свої кораблі, своїх родичів і приятелів,— і за один місяць фльота була готова. Це все відомо йому (свідкові), бо він бачив усе на власні очі; і тоді вони рушили в названу подорож“.

Ця сторінка є стислий і точний переказ тих несподіваних труднощів, що постали перед Колюмбом, який, коли б не втручання Пінсона, не зміг би й виїхати відкривати Антільські острови.

„Покінчивши всі свої справи при дворі,— каже Ляс Касас,— і забравши, на превелике своє задоволення, цілу купу канцелярських паперів: грамот, наказів і дарчих листів, випроханих у короля, він простився з королівською парою й поцілував їм руки. Король і королева якнайлюбізніше попрощались з ним, освідчивши йому свої побажання щастя та успіху в його подорожі. Він виїхав з Гранади, поблагословившись ім'ям пресвятої трійці, цим закликом мав він звичай починати всяке діло,— в суботу 12 травня вищезазначеного 1492 року“.

Зараз же він подався до монастиря Рабіди, де й гостював аж до самого дня відплиття експедиції. Він хотів спочатку одвезти до Кордови сина свого Дієго, але, прийнявши пропозицію якогось франсісканця, що мав їхати до того міста, вирядив з ним дитину.

Настановлений на адмірала й забезпечений королівськими грамотами й наказами, він гадав, що зможе тепер обійтись без співробітництва Мартіна Альонсо Пінсона. 23 травня в церкві святого Юрія в Пальосі його нотар, в присутності властей, значних людей і простолюду, прочитав королівського листа, яким наказувано місту дати Колюмбові протягом десяти день дві каравелі, споряджені й озброєні. Ця церемонія ні на кого не подіяла. Ніхто не відмовився підлягти королівському наказові, але й ніхто з властей ані з-посеред судовласників і моряків і пучкою не кивнув, щоб виконати його. Минув місяць, під кінець якого видано нового королівського наказу, що мав наслідком відібрання одної каравелі. Та коли б дав хто Колюмбові ще дві каравелі, озброєні й забезпечені всім потрібним, становище від того аж ніяк не змінилось би; серед моряків одбувалося щось подібне до страйку або ж бойкоту.

Новий адмірал, що його досі так добре всюди приймали, не до душі приходить морякам Пальосу, Моґеру й інших сусідніх андалузьких портів. Якийсь чужоземець, що його оце піднесено до найвищого сану, якого не досягли найдосвідченіші капітани країни! На їхні очі ніщо не виправдує такої милости. Вони здали собі справу з того, чого не зрозуміли вчені, двірські й духовні: чужо-

земець, що хоче вести їх у найдалеченні простори моря Океану, не є досвідний мореплавець. І чи знайомий він взагалі з морською справою? І що за мета його подорожі? Не інакше, як Азіятський материк, острів Сіпанго або ж Антілія; але ж він говорить про це якось неясно, навтяки. Мартін Альонсо, що вже не бере участі в подорожі і з яким усі залюбки поїхали б, казав, що плувтимуть до Антілії, потім до Сіпанго. Адже португальська експедиція, в якій брав участь лоцман Перо Васкес, мусіла спинитись перед морем, укритим водоростями.

— Я ладен їхати знов і пуститись таки в те море,— каже Перо Васкес до своїх товаришів, що збираються по набережних та по тавернах,— тільки не з чужоземцем, який, запливши в нього, не зуміє звідтіля й виборсатись. Ми маємо чудових мореплавців, що заслуговують на нашу довіру й відданість. Ми попливемо куди завгодно, до Сіпанго, аж до Катая, що лежать геть далі, ніж Антілія й Сан - Брандан, з братами Пінсонами й з Хуаном де - ля - Коса, цим славетним біскайцем, приятелем Мартіна Альонсо. Обое вони — співвласники кращого з кораблів, що тільки є в наших портах. Ми знаємо їх і вони нас знають. Щождо цього лігурийця, який не є ні нам земляк, ані мореплавець, що з'явився отуттому шість чи сім років, одягнений у якусь рясу, і про якого ніхто не знає, ні відкіля він, ані як він добувся свого адміральства, — ні, з ним ми не попливемо нізащо!

— А яким таким чином міг він стати за адмірала, не плаваючи. Відтоді, як він висів з корабля отут у Пальосі, я це добре пам'ятаю, він тільки те й робив, що волочився за двором, куди б той не пересувався. Це чистий інтриган. Він, мабуть, звів якусь знатну панію, а тавже виклопотала йому все, чого він хотів.

— Він нічого не тямить у мореплаванні,— кричить Франсіско Вальехо. Він не знає навіть, як поводитися з квадрантом. І потім, він взагалі чудна людина,— має якісь видіння, десь на Гвінейському березі приверзлись йому сірени, от він і хоче попливти шукати їх ще в Сіпанго або в Антілії. Та хоч би ж то були вродливі жінки... Так ні! Сам же він мовляв, що ці сірени — чоловіки.

І всі пирскають зо сміху.

Усе розвалюється, все пропало: піднімаючись далекої подорожі в незнані морські простори, треба мати при собі завзятих

і відданих моряків, і не можна понасадити на кораблі сотню якогось силоміць набраного люду. Колумб уперше вдається у відчай; він не перестає говорити, що поїде до короля французького, від якого він, мовляв, одержав якісь пропозиції. Отець Хуан Перес підбадьорює його і, кінець - кінцем, знаходить засіб врятувати справу. Він іде навідати Пінсона.

— Мартіне Альонсо,— каже він до нього,— забудьте все, що зайшло між вами та Колумбом, і поїжджайте з ним. Цього ж потребують ваші власні та й наші поспільні інтереси.

— Як! — покликає Мартін Альонсо.— Та хіба ж не сам він, порушивши свої зобов'язання, хоче поїхати без мене!

— Він шкодує, що так зробив. І, коли ваша згода, він ладен поновити складену вже раз з вами умову. Він додержить всіх своїх обіцянок...

— Людина, нездатна керувати кораблем! І сказати тільки що, повернувшись з Риму, де я бачив мапи в Ватікані, розмовляв з космографом його святости папи й дістав від нього цілком певні відомості, я сам хотів пливти своїми каравелями, з своєю родиною, з своїми людьми і своїм власним коштом, щоб відкрити Антілію з її архіпелагом, і я нічого не прохав у їх величностей, крім їхнього дозволу, протекції та справедливої частини прибутків!

— Але тепер це неможливо. Їх величності не можуть дати вам те, що вони надали вже дону Христофорові. Поїжджайте з ним! Якщо з нього не дуже то вправний мореплавець, то ви станете за справжнього командира експедиції, і вас буде нагороджено після повороту з подорожі. Хай же не стане Антілія португальським володінням! Не забувайте, що вже тому шість років, як король португальський дозволив Фернандові Дульмо їхати відкривати землі й острови, в тім числі й Антілію, що лежать на заході, по той бік Мадейри й Канарських островів. Проєкт цього португальця цілком подібний до вашого й Колумбового проєктів. І коли Фернандо Дульмо зазнав поразки, то іншим, може, і пощастить.

Пінсон дав себе умовити, побачився з адміралом, і той поновив перед ним свої обіцянки в присутності отця Хуана Переса.

— Одна з причин,— мовив до Колумба Пінсон,— тому, що моряки не діють вам віри, та, що й ви їм не вірите. Ви не кажете їм одверто куди ви хочете вести їх.

— Чи то ж видано,— згорда відмовив Колюмб,— щоб казати матросам, куди ти пливеш? Вони повинні в усьому коритися капітанові, а коли вони незадоволені, можна завжди знайти спосіб заспокоїти їх. Послав мене якось король Рене — упокой господи його душу — до Тунісу, щоб зайняти великий галеас¹¹⁷ „Фернандіну“, і коли вже пливли ми проз Острів Святого Петра, що під Сардинією, то якийсь стрічний саїк¹¹⁸ повідомив мене, що за тим галеасом ідуть ще два чи три кораблі. Дочувшись про це, мої люди перелякались і не схотіли пливати далі, вимагаючи, щоб я повернув до Марселі та взяв з собою ще одного корабля та людей на підмогу. Бачачи, що нема іншого способу примусити їх пливати далі, я вдав, ніби згодився з їхніми вимогами, і, змінивши напрям магнетної стрілки на компасі, як тільки смерклося, звелів розпустити вітрила. Другого дня при сході сонця ми опинились перед Картагеном, а мій екіпаж твердо вірив, що ми підпливали до Марселі. Отже, коли пальоські моряки бояться пливати до Антілії через оте море, вкрите водоростями, що, мовляв Перо Васкес де - ля - Фронтера, заступає шлях до неї, то ви можете сказати їм, що ми пливемо кудись до іншого місця. І вони підуть за нами.

Пінсон знизав плечима й нічого не відповів. Після цієї першої розмови він сказав Хуанові Пересу, що проводив його за манастирську браму:

— Я далєбі тієї думки, що Франсіско Вальєхо слушно сказав про нього. Адмірал — брехун. Ну хто б таки повірив, що можна обманити весь екіпаж, пливучи замість півночі на південь, замість Марселі — на Картаген! І потім він таке вимудровує, що не могло б і на думку спасти справжньому морякові. Хоч би, приміром, набирати екіпаж по тюрмах! Кажуть, що він питав на це королевиноного дозволу. Каторжани! З ними добре гребтися на галерах у Середземнім морі, а ніяк не пливати в далеку океанську подорож.

Не дивлячись на свої прикрі вражіння й досаду, Мартін Альонсо пішов на більше, ніж міг від нього сподіватись Колюмб. Реквізований корабель „Пінта“ частинно належав Мартінові Альонсо. Уряд хотів реквізувати ще два кораблі, що належали іншим судновласникам.

— Марна річ — удаватися до сили, — мовив він. — В такім заповзятті, як оце наше, ми повинні забезпечити себе всіма

шансами на успіх. А тому нам потрібні найкращі кораблі, які тільки є в країні. Отже, немає кращих од „Санта - Марії“ та „Ніньї“, що належать моїй родині й кільком моїм приятелям. Ми залюбки віддамо їх, погодившись з Хуаном де - ля - Коса, який має найбільше паїв у „Санта - Марії“ і теж рішився їхати з нами. Щождо грошей, то тепер дон Христофор може цим не клопотатися: я дам потрібну суму, щоб покрити ті два мільйони мараведис, що потрібні для експедиції.

Виходить, що експедиція 1492 року не могла б відбутися без Мартіна Альонсо Пінсона. Він стає за головного вкладника, і його пайка в ній набагато перевищує урядову пайку. За тої доби така експедиція не була чимсь винятковим. Відкриття Нового Світу відбулося не якимось по - театральному, одного чудового ранку, жовтня місяця 1492 року. Воно потребувало півстоліття нечуваних зусиль, страждань, терпіння, відваги, героїства й геніальності. Держава тільки протегувала експедиціям; фінансувати ж їх вона не мала змоги.

Отаким то чином відбувались еспанські відкриття й завоювання, через приватних підприємців, судовласників і багатих сеньйорів. Про це свідчать американські й севільські архіви. Так, у родоводі одного американця першої чверти ХІХ віку Болівара знаходимо десять капітанів - конквістадорів¹¹⁹, що власним коштом вируджались в Америку — набирали рекрутів, споряджали їх, провадили війни, прокладали шляхи й будували міста й порти — все власним коштом. Які здобули собі славу й багатство, а які загинули. Звичайно, за ними йшли всілякі авантюристи, пройдисвіти, торговці.

Відкриття й завоювання були суто народньою справою, бо народ самохіттю брав участь у них. Ось чому один історик вважав за можливе назвати їх демократичними.

Безталанний Пінсон — що його історія немилосердно знеславила й покривдила, щоб піднести до неба п'єдесталь Колумбової слави — є перший з великих патріциїв моря, що поклали початок добі відкрить.

Скоро отець Хуан Перес привів його до згоди з адміралом, зараз же подався він до Пальоського та Могерського портів, а потім до Хуельви, обійшов усіх моряків, розшукуючи їх по тавернах, розмовляв з ними і, завдяки тій популярності й пре-

стижеві, якими тішився серед них, дійшов того, що переконав усіх, хто мав ще які вагання.

— Друзі,— мовив він до моряків, за свідченням одного з них, що переказав його слова перед судом в справі про спадщину,— друзі, поїдьмо з нами. Тут ви живете при злиднях. Там ми знайдемо будинки, вкриті золотими черепицями, і всі ви звідтіля повернетесь багатіями.

Отже, він обіцявся довести їх до славного Сіпанго. Таким то чином адмірал Христофор Колумб за кілька день дістав те, в чому відмовляли йому й королеві кастильській протягом цілого місяця й чого сам він не дістав би ніколи.

Три каравелі, що належали Пінсонам, повністю або частинно, як великим акціонерам (або часникам, як казали тоді), були: „Санта - Марія“, завдовжки 34,10 метр., „Пінта“— 17,80 метр. і „Нінья“— 17,10 метр. Всі були озброєні, з чардаком, трищоглові й мали чотирикутні латинські вітрила. Їхній екіпаж складався з дев'ядесятьох чоловік. Окрім того, до складу корабельного персоналу входили: доктор Гарсія Ернандес — пальоський лікар, хірург, тесляр, бондар, слюсар, товмач — єврей Люїс Торрес, що знав єврейську, грецьку, латинську, арабську, коптську й вірменську мови, запрошений на той випадок, коли б довелось пристати до Сіпанго або ж до королівства Великого Могола, державний рахівник, королівський нотар і інші, та ще слуги,— разом тридцять чоловіка.

Адмірал сів на „Санта - Марію“, за капітана якої став мореплавець і космограф Хуан де - ля - Коса. „Пінтою“ командував Мартін Альонсо Пінсон, який узяв за старшого лоцмана брата свого Франсіско Мартіна, а капітаном „Нінї“ був Вісенте Яньєс Пінсон, наймолодший з трьох братів. Разом з Пінсонами поїхали й інші члени їхньої родини: старий Дієго Мартін, син його Бартольомео Мартін, Франсіско Мартін і Аріяс Мартін, а з ними ще Дієго де - Арана, родич Беатріси Енрікес, Хуан Бермудес і вісім членів великої родини Нінью, морських мореплавців. Склад команди був якнайдобірніший. Четверо з командирів, Хуан Бермудес, Хуан де - ля - Коса і два брати Мартіна Альонсо, вславились пізніше своїми власними подорожами й відкриттями, і їхні ймення заведено до еспанського Пантеону¹²⁰. Скривджений долею, забутий ошуканими нащадками, Мартін Альонсо, їхній

вдохновитель, який міг би не то що порівнятися з ними, та й перевищити їх, помер після повороту з першої експедиції.

Посеред цих дев'ятдесятьох вправних моряків, як простих матросів, як і командирів, не було жадного каторжанина, жадного арештанта, що з них потім історія й поетичне змишлення склали екіпаж адмірала - відкривача, щоб тим вище піднести його романтично - чисту постать.

Та ж таки історія й те ж поетичне змишлення усаджують Колюмба та його каторжанський екіпаж на погані судна, що просто чудом якимсь тримаються на воді, — „берегові суденця“ або „легенькі барки“, або ж „великі човни“; „Санта - Марія“, — „стара“, маленька „Нінья“ — „не має чардака посередині“, а бідна „Пінта“ — „без чардака на кормі“. І все це — задля створення нібито поетичної антитези між бідністю засобів і величністю досягнень, і щоб вихвалити Колюмба, бо ж у романтичній уявленні героя завжди мусять оточувати всілякі труднощі й перешкоди, що їх чинять йому дурноголові або злобліві сучасники. А того й не помічають, що замість звеличити Колюмба, цим саме знеславляють його. Адмірал, що пустився б цими поганими суднами у таку далеку й небезпечну подорож, був би злочинець або ж божевільний.

Отже, після повороту з експедиції Колюмб сам писав, що кораблі були добрі, „цілком підхідні для такого заповзяття“. Спеціаліст у морській справі А. Жаль, вивчивши документи тієї епохи, зробив такі висновки:

„Ці кораблі можна б порівняти з сучасним військовим дванадцяти - шістнадцятигарматним бригам. Вони були добрі, міцні й придатні до заповзяття, що його побожний генуезець хотів довести до краю. І під вітрилами вони пливли як слід, і аж ніяк не походили на ті негідні, безчардакові, обідрані барки, що їх створила уява деяких біографів“.

* * *

В кінці липня місяця фльота була готова до відплиття.

Починаючи з 3 серпня 1492 року, дня відплиття трьох каравель з Пальоського порту, аж до висідки, 12 жовтня, на невідомім острові, адмірал Христофор Колюмб справно вів свого корабельного щоденника. На жаль, повний його текст загублено; лиши-

лись тільки витяги з нього, в переказі Ляс - Касаса, що містить у собі найголовніше, до того ж подає чимало цікавих подробиць і дослівних цитат. Чудний корабельний щоденник, свого роду єдиний серед аналізів історії мореплавства, не тільки тому, що він є оповіданням про одну з найбільш великих подій всесвітньої історії, а ще й тому, що Колюмб вписував до нього поряд із цікавими спостереженнями професіонала помилкові вражіння аматора, фантазії мрійника, перебільшення й поетичні вигадки.

Цей загадковий і завжди прихований Колюмб є чудовий, поет. Оповивши своєю поетичною мрією корабельний щоденник, на нім побудує він потім своє офіційне донесення урядові, створивши з нього дивну епопею пригод, чимало сторінок якої можна б порівняти до Одиссеї ¹²¹. Спочатку клясик, суворістю й елегантністю свого стилю, Колюмб перетворюється згодом на предтечу романтизму, стаючи попередником Жан - Жака Руссо ¹²² й Шатобріана ¹²³, і таким лишатиметься аж до того дня, коли, знемігшись під тягаром своїх розчарувань і враженої гордості, він почне поводитися й писати, як одержимий, вдаючись у навіженство, подібно до старозаповітного пророка, що прикладав би біблію до своїх особистих перечувань. Але й при всім своїм навіженстві він завжди лишатиметься поетом.

Цікава річ: тільки два письменники помітили, що переважні прикмети Колюмбові, що керували всім його життям і вчинками, це поетичний талан і уява. Ці письменники, чиї ймення обоє заслуговують на повну повагу, — Олександр Гумбольдт ¹²⁴ і Карльос Перейра ¹²⁵. Останній, глибоко пророзумівши в його психологію, суворо осуджує його як людину й мореплавця, проте схиляється перед ним як поетом. Ще раніше Льопе де - Вега ¹²⁶ навів світле проміння на темряву цієї непокійної душі, коли в своїй драмі „Відкриття Нового Світу“ вивів на кін як дієву особу Уяву Колюмбову:

„У я в а. — Про що гадаєш ти, Колюмбе? Чого шукаєш ти в цих мапах, водячи по них своїм компасом?

К о л ю м б. — Хто ти є, ти, що запитуєш мене?

У я в а. — Твоя власна уява... Я чую звідсіль, як грають сурми Слави, що кличе тебе.

К о л ю м б. — Облиш мене. Дай вкусити хоч трохи спокою.

У я в а.— Я не можу покинути тебе. Я мушу повести тебе за собою.

К о л ю м б.— Куди ж ти мене поведеш?

У я в а.— Йди безпереч за мною“.

Цими останніми словами сказано все. Колюмб, дійсно йде безпереч не за розумом, не за істиною, а тільки за своєю розгнужаною самовладною уявою.

На світанку того чудового літнього дня, коли три міцні й красиві каравелі пустились у море, Колюмб повнився радістю й безмежними надіями.

„Ми відпливли,— каже він у своїм корабельнім щоденнику,— в п'ятницю 3 серпня 1492 року о восьмій годині й, ідучи на південь при сильнім ходовім вітрі, пропливли за сонця шістдесят миль, що становить п'ятнадцять льє. Далі ми попливли на південний захід, прямуючи до Канарських островів“.

І дійсно, замість пливати просто на захід, як то треба було б, коли б він і справді мав на меті, як каже легенда, „відшукати Схід на західнім шляху“, він пливе спочатку до Канарських островів, тобто на південь, щоб досягти біля острова Гомери 28° північної широти, якої держатиметься аж до 25 вересня, бо ж саме на цій широті лежить — він цього певний — той острів, що його він хоче відкрити. Отже ж на морських мапах тої доби Антілію помічено під 40°. Але вона лежала під 28° на Колюмбовій мапі, складеній у Рабіді за тими непевними вказівками, що їх він дістав од Альонсо Санчеса.

Незадовго до відплиття експедиції космограф Мартін де - Бегем виправив морські мапи й помістив Антілію під 23° північної широти; отже він був ближче від усіх до істини, коли під Антілією розуміти острів Гаїті. Мапа, що її вивіз Пінсон з Ватікану, була запевне правдивішою від Колюмбової і мабуть що і Бегемової, бо, звірившись на неї, Пінсон, як побачимо далі, скерує фльоту саме на шлях до Антільських островів¹²⁷, коли вже Колюмб утратить останню надію їх відшукати.

А втім, адмірал так добре знає, куди він пливе, що навіть визначає наперед відстань мети своєї подорожі від місця відплиття в 700 — 750 льє. Він говорить це в тих інструкціях, що дав команді своїй перед тим, як рушити з Канарських островів; документа загублено, але ми знаємо від його сина Фернандо,

що він прохав своїх моряків уважно ставитись до виконання його наказів і надто „нагадував їм, щоб вони добре пам'ятали, що в першій пункті інструкцій, які дано кожному кораблеві на Канарських островах, він радив, упливши 700 льє на захід і не знайшовши землі, утримуватися від плавби вночі, між північчю й ранком“. Рада цілком не зрозуміла, коли б за мету Колумбової подорожі була Азіатська Індія.

На Канарських островах забарюються цілих три тижні, лагодячи поламане стерно „Пінти“ та замінюючи на „Ніньї“ трикутні вітрила на чотирикутні — латинські. Фльота відпливає з острова Гомери 6 вересня; це й є справжня дата відплиття в безвість, бо від Пальосу до Канарських островів пливли водами, добре відомими еспанським суднам. За три дні в корабельнім щоденнику говориться таке:

„Адмірал уплив цього дня дев'ятнадцять льє, але він рішив не показувати справжнього їх числа, навмисно зменшуючи його, щоб матроси не сполошилися та не підупали духом, якщо подорож надто затягнеться“.

І відтоді майже щодня Колумб зменшуватиме в корабельнім реєстрі число фактично пройдених льє.

До кінця ХІХ віку історики зазначали це фалшування, не пояснюючи його або ж наївно захоплюючись цією „обачністю“. Чи ж воно й справді так? Перш за все, нема такого звичаю, щоб адмірал сам робив щоденні обчислення, до того ж Колумб не вмів їх робити, бо не дуже то знався на морській техніці. Та й не міг би він отак щодня обманювати своїх офіцерів. З другого боку, трудно припустити, щоб капітани „Пінти“ й „Ніньї“ вдавались до таких же хитрощів. Зрештою, ці хибні цифри пошкодили б лоцманам виконувати Колумбові інструкції, за якими вони мали, упливши 700 льє, утримуватись від плавби вночі. Чи не була вона, та „обачність“ адміралова, попросту непослідовністю й зайвою хитрістю недосвідченого чоловіка, що завжди вірив у можливість легко обманити знавців свого ремесла і якому це так - таки ніколи й не вдавалось?

Четверг 13 того ж місяця становить дату в науці про мореплавання: Колумб перший постерігає магнетове відхилення¹²⁸. Замість стояти на лінії Полярної Зорі, стрілка на компасі відхиляється на північний захід. „Як прийшла ніч, компасні стрілки

стали відхилятися на північний захід і другого дня на світанку відхилялись далі, хоч трохи й менше". По кількох днях те саме явище повторюється знов. Колюмб дає йому своє пояснення: „Лоцмани взяли напрямок на північ, відзначивши його на компасах, і побачили, що стрілки відхилились на цілу чверть. Моряки занепокоїлись, хоч і не виказували своєї тривоги. Адмірал, помітивши це, наказав, як задніє, знову відзначити північ і вони побачили тоді, що стрілки стояли, як слід. Причина цьому явищу та, що в той час, як зоря, зійшовши, посувається небесним шляхом, стрілки лишаються нерухомі“.

Пливуть під тропіками. Поезія тропічного моря оповиває Колюмба. Увечері 15 вересня зоря летюча перетинає небо й зникає за обрієм. Часте й звичайнісіньке явище, що не має ніякого значіння в мореплаванні, і його ніколи не відзначав і не відзначатиме жадний корабельний щоденник. Але ж адмірал, захоплений красою ранків, жадає вже вечерових пишнот; його уява одміняє ту зорю, поширює залишений від неї вузький променистий слід, і він записує, допускаючись поетичної вільності:

„Цього вечора бачили всі чудесний вогняний сніп, що впав з неба за чотири або п'ять льє від кораблів“.

Велика шкода, що Ляс Касас, не бувши поетом, лишив нам тільки обривки Колюмбових фантазій!

„16 вересня. Адмірал записав, що цього дня і всіх наступних повітря було незвичайно м'яке, що він зазнав справжньої насолоди, милуючись ранішньою красою моря, і бракувало тільки співів солов'їних. Він додає, що година стояла там у цю пору така, як була в Андалузії в травні.“

„18 вересня. Усі ці дні море було таке спокійне й тихе, як та річка в Севільї.“

„29 вересня. Повітря лагідне й солодке; тільки що не чути солов'їного співу; а море гладеньке, як ріка.“

„8 жовтня. Море подібне до річки в Севільї. „Хвала господі!“ — мовив адмірал.“

Повітря таке запашне, що дихати нам — насолода“.

Це ж тільки поетичні скалки в прозаїчні переказі манаха, що сам ніколи не розважав над природою й не прислухався до солов'їв; і все таки те, що дається вгадати за його вбогими словами, справляє на нас певне вражіння. Солов'їні співи, що за

ними нудьгує адмірал, запашне повітря, Севілья й Андалузія — ось ті приспиви, що не раз, як побачимо, повторюються в корабельнім щоденнику.

Є щось зворушливе в цих поетичних зідханнях, бо вони відбуваються на собі настрої й почуття всієї команди. Ці сильні, відважні люди, невчені, і навіть здебільша неписьменні, наближаються до своєї мети. Птахи, що линуць над ними, віщають їм близькість невідомої землі.

Одна з таких ознак вводить спочатку Колумба в оману: перепливаючи Сарґасове, море він, бачить водорості, яких нема в інших морях, і він приймає їх за рослини з якоїсь близької землі, занесені в море річною течією; звідси — перші розчарування. Аж ось новий вісник, що вже не обманить: білий голуб з'являється над кораблем. Відкіля ж йому взятися, як не з поблизького берега? Щодалі, то все нові птахи, голуби й інші, вже цілими зграями носяться перед каравелями, кружляють над ними, залітають на поміст, і моряки визнають їх за річних птахів. „Хвала господеві!“ — мовить адмірал.

Каравелі плывуть далі швидше й легше. Три капітани йдуть наввипередки.

„18 вересня. Всі ці дні море було таке спокійне й тихе, як річка в Севільї. Сьогодні Мартін Альонсо випередив усіх своєю каравелею. Він сказав адміралові, що пливе так швидко тому, що бачив велику силу птахів, які цілими зграями летіли на захід, і що він сподівається цієї ж ночі вгледіти землю“.

9 жовтня Колумб пише:

„Цілу ніч чути було, як летіли птахи“.

Отже звернімось до попередніх днів, рясних на події.

19 вересня чимраз численніші ознаки вказують на близькість землі. Але ж від Канарських островів впливли не більш за чотириста льє, і це не може бути та земля, що її шукає Колумб. Тому він не звертає на неї своєї уваги:

— Година добра, — каже він, — дійдемо цієї землі поворітьма.

Як виявилось, то були висталі над водою скелі, що їх відкрито тільки 1802 року.

23 вересня „бачили горличку, річного вороб'я й інших білих птахів. Трава вкривала море, і в ній знаходили раків“. Вже два дні, як тривкий спокій моря тривожить команду.

„Бувши море спокійне й гладеньке, матроси стали нарікати, кажучи, що коли в цих краях море ніколи не буриться, то, мабуть що, не буде тут ніколи й вітру, щоб повернутись до Еспанії; отже незабаром знялася хвиля, хоч вітру й не було, а море так збурилось, що всі тому вельми здивувались; з цього приводу адмірал записав таке: „Це збурення стало мені у великій пригоді,— щось подібне було тільки з Мойсеєм¹²⁹, коли єгиптяни кинулись навздогін за євреями, що їх він вивів з Єгипту, звільнивши від неволі“.

Ляс Касас буквально наводить ці слова адміралові. В них уже заявляє себе його „біблійна“ зарозумілість. Виходить, що в історії світу тільки два рази море збурювалось без вітру, з волі божої: вперше — заради Мойсея, і вдруге — заради Колюмба!

25 вересня „адмірал розмовляв з Мартіном Альонсо Пінсоном з приводу тої мапи, що її він три дні тому послав до нього на каравелю й на якій, здається, позначено кілька островів у цім морі. Мартін Альонсо мовив, що вони були десь близько цих островів, і адмірал відповів, що й сам так гадав, і коли вони ще не знайшли цих островів, так тільки через те, що морська течія відносила ввесь час їхні кораблі на північний схід і що вони зовсім не упливали так далеко, як то кажуть лоцмани; потім адмірал попрохав повернути йому названу мапу, і коли Пінсон перекинув йому її на мотузці, він заходився розмічати її з своїм лоцманом та ще де з ким з моряків“.

Ця незначна подія доводить, поряд стількох інших фактів, що Колюмб шукав островів, а не Азіатської Індії — „Сходу через Захід!“

У своїм корабельнім щоденнику Колюмб не раз говорить про нарікання й незадоволення своєї команди. Такий настрій виявлявся з перших днів подорожі, але тільки на „Санта - Марії“. На двох інших каравелях панувала непорушна дисципліна з часу, як рушили в море, аж до самого дня висідки на невідомім березі. Було це так через те, що моряки, цілком звіряючись на Мартіна Альонсо та його брата, ставились з певним недовір'ям до Христофора Колюмба, якому бракувало авторитету, бо не мав він ні досвіду, ані знаннів у морській справі, до того ж не вмів як слід командувати.

Заколот на „Санта - Марії“ зчинився 6 жовтня. Під цією датою в корабельнім щоденнику нема про це жадного слова. Під 10 жовтня знаходимо такі рядки: „...люди екіпажу нарікали на довгість подорожі й не хотіли пливати далі. Але адмірал яко мога підбадьорював їх, подаючи їм добрі надії на ті вигоди, що, може, припадуть їм на долю.

З оцих о двох фраз і постала легенда про Колюмба, що нібито вгамував моряків, які хотіли кинути його в море, обіцянкою відкрити Америку за три дні.

Дату 6 жовтня зазначив у позовній справі про спадщину Франсіско Вальєхо — той самий Вальєхо, що з першого ж дня, як прибув Колюмб до Пальосу, мав рацію не діймати віри йому, і коли й погодився їхати разом з іншими, так тільки тому, що поїхав Мартін Альонсо. Інші моряки свідчать в одно з ним. З їхніх свідчень видно, що матроси „Санта - Марії“ хотіли примусити Колюмба повернути до Іспанії і що нарікання зростали, обертаючись у погрози. Учора перейшли 750 льє, грань, за якою він мав знайти острови. Колюмб збентежений тим більше, що не мав жадного сумніву щодо певности цифр, поданих Альонсо Санчесом, і сполошений настроєм моряків, зовсім підупадає духом: невже ж доведеться кинутися своєї думки й вернутись назад, як вернулись усі ті, що шукали були острова Семи Міст і так таки його й не знайшли?

Він удається до поради Мартіна Альонсо, з яким може перемовлятись з своєї каравелі, підсилюючи тільки голос, бо всі три каравелі плывуть яко мога близько одна одної.

— От воно що діється,— каже він до нього.— Як на вашу думку, що нам тепер робити? Давно вже ми плывемо й багато упливли, а землі все нема.

— Сеньйоре,— відповідає Мартін Альонсо,— ми пустились у море, щоб послужити богові й королеві. Ми не повернемо назад, аж доки знайдемо землю. Краще вмерти!

— Адже я кажу вам, що мої люди бунтуються, бо ми вже пропливли сімсот п'ятдесят льє.

— Так, але Сіпанго лежить ген далі.

Тоді Колюмб питає ради у Вісенте Яньєса Пінсона.

— Пливімо до двох тисяч льє,— відповідає той,— і коли все таки не знайдемо землі, зможемо тоді повернути назад.

Адмірал знов озивається до „Пінти“, продовжуючи розмову з Мартіном Альонсо.

— Як, сеньйоре,— каже до нього той,— тільки но ми відпливли з Пальосу, як ви вже й занепали духом? Наперед, сеньйоре! Ми відкриємо землю.

— Та коли ж команда не хоче пливати далі?

— Тут, у мене й на „Нінї“ все гаразд, наші люди слухняні, як звичне. Коли ж у вас що не так, то, прошу вас, повісьте півтузина ваших людей і киньте їх у море; а коли ви самі не насмілюєтесь це зробити, то прийдемо ми, я й мої брати, на вашу каравелю і зробимо це. Фльо́та, що пустилась у море з великою королівською місією, не може вернутися з порожніми руками.

Мартін Альонсо вимовив ці погрози з жартівливою іронією, властивою його андалузській вдачі, що геть спантеличила Колюмба, якому вже було не до жартів. Великий пальоський судновласник добре знав, що не треба нікого кидати в море. Моряки „Санта - Марії“ почули голос справжнього командира, з числою долею вони зв'язали свою власну долю. Вони скоряються; все приходить до ладу. „Отак о,— каже Франсіско Вальехо,— завдяки Мартінові Альонсо, вони погодились провадити подорож далі“.

Колюмб, омилившись на своїх надіях, не знає вже й сам, куди пливати. Він радиться з Мартіном Альонсо: чи слід і далі держатися 28° паралелі?

— Ні, — відповідає Пінсон, — на мою думку, слід прямувати на південний захід, бо там ми швидше знайдемо землю. Звірімося на мапу його святости папи.

— Чи так, то й так, хай буде по - вашому,— каже Колюмб.

Але він провагався ще цілу ніч і рішився тільки над вечір другого дня, коли побачив силу птахів, що летіли з півночі на південний захід, як можна було гадати, до землі на ночівлю. Колюмб стає на шлях, вказаний йому Мартіном Альонсо й птахами, на яким за чотири дні він знайде землю. Франсіско Вальехо в своїм свідченні наводить такі подробиці щодо цих останніх днів.

Потім того, як вирішили змінити напрям, побачили соєк і папуг, що линули над водою, і Мартін Альонсо висловив таку думку, що каравелі пливли десь поміж землями, бо марно ж ото птахи весь час пролітали над ними. 10 жовтня лоцман Педро Нінью, розмовляючи з адміралом, сказав йому:

— Слід би зменшити ходу цієї ночі, бо як іти за вказівками вашої мапи, то ми оце тепер не далі вже, як за шістнадцять або ж од сили двадцять льє від землі.

Якої мапи? Безперечно, мапи Мартіна Альонсо, бо саме вона виводить на правильний шлях і за її вказівками йдуть, починаючи з ранку 7 жовтня.

Це дуже втішило адмірала, і він наказав оповістити про це лоцмана „Пінти“.

„Тої ж ночі моряк Хуан Родріго Бермехо, родом з Моліносу, містечка Севільської околиці, що входив до складу команди на каравелі Мартіна Альонсо Пінсона, помітив при місячному світлі білу піщану косу і, підвівши очі, вгледів землю. Він зараз же вистрілив і скрикнув: „Земля! Земля!“ О другій годині по півночі фльота була вже не більш як за два льє від неї; зібрали вітрила й лягли в дрейф, чекаючи, поки задніє. Перед ними був невеличкий острів Люкайського архіпелагу¹³⁰. Тубільці називали його Іванахані, а Колумб дав йому назву — Сан - Сальвадор. Там вони й зійшли на берег у п'ятницю рано, 12 жовтня 1492 року.

Адмірал, — оповідає Ляс Касас, — сівши в озброєний човен разом з Мартіном Альонсо Пінсоном та Вісенте Яньєсом, рушив до берега. Він узяв у руку королівського прапора, а обоє капітани — кожний по прапору зеленого хреста, що їх мав адмірал на кожній з каравель як гаслові знаки. Ступивши на землю, вони побачили зелені дерева, багато води й різнорідні овочі. Адмірал підкликав обох капітанів і всіх опрочих, хто вже зійшли на берег, і Родріго Десковедо, секретаря всієї фльоти, і Родріго Санчеса де - Сеговія, і сказав їм, що покликається на них, як на свідків того, що він дійсно перед ними всіма обняв посідання названого острова ім'ям короля й королеви, правно засвідчивши це відповідними актами, які зараз же й складено на письмі.

Дальші сторінки його корабельного щоденника більше говорять про відвідування новооткритих островів, ніж про плавання; зате в цій частині щоденника дослівні цитати, що наводить Ляс Касас, численніші й далеко докладніші; таким чином до нас дійшло багато сторінок, присвячених тубільцям. Уперше стикнулись з ними зараз же після висідки. Острів'яни, що віддалік роздивлялись на церемонію займання острова, обсмілювались, підходили ближче.

„Щоб викликати їхню приязність — пише Колюмб, — і добре розуміючи, що це були люди, яких легше прихилити до себе й навернути до нашої святої віри лагідністю та вмовлянням, аніж силою, я пороздавав їм кольорові ковпачки та бузкові намиста, які вони зараз же понадівали собі на шию, і ще багато різних дешевих дрібничок; ці подарунки завдали їм великої втіхи й швидко помирили їх з нами...

„...З них повинні б бути добрі й покірливі слуги. Я помічаю, що вони швидко переказують все, що їм говориш, і я гадаю, що їх легко навернути на християнство, бо, як мені здається, вони не належать до будь-якої секти“.

На заміну тих подарунків, що їм зроблено, тубільці не можуть запропонувати нічого, крім папуг та ще мітків сученої бавовни. Але дехто з них мають на собі оздоби, що зараз же привертають до себе Колюмбову увагу: малесенькі золоті каблучки, причеплені до продіравленої ніздрі. Чи нема ж ото на цім острові золотовмісних розсипищ? Він розпитує їх; щоправда, він не розуміє жадного слова з їхньої мови, але вони досить проречисто висловлюються на мигах, решту ж додає його власна уява. „Я розібрав, — пише він, — що, попливши на південь, я знайду країну, що її король має в себе великі щирозлоті вази й величезну кількість цього металю“. Колюмб у нестямі. Ця країна золота, цей сусідній острів, чи не є він саме Сіпанго? Бо тепер, гадаючи вже, що поминув Антілію, лишивши її за двісті або триста льє позад себе, він присвоює собі проєкт Мартіна Альонсо, цілком певний того, що майже досяг своєї мети, бо й справді таки Сіпанго, Китай і Королівство Великого Моґола повинні вже бути десь близько; адже море Океан, що відділяє Європу від Азії — не дуже широке. Води вкривають тільки сьому частину світу. Колюмбова географія незмінна, як церковна догма, як геометрична теорема, і ніяка наука, ні навіть власний досвід не примусить його змінити її. Треба якнайшвидше відпливти цього острівця, заселеного нагими дикунами, що живуть в убогих куренях, і який тільки й родить, що бавовну та папуг. Проте адмірал не нехтує цими птахами: вони мальовничі, і він увезе кількох папуг, щоб побавити королеву й двірських дам та сеньйорів. Але ж він доконче хоче знайти золото, багато золота, коштовних самоцвітів, коріннів, пахощів.

Перш, ніж покинути Сан - Сальвадор, Колюмб обпливає острів човном. Всякий відкривач, та й звичайний мореплавець, знайшовши новий острів, визначає за допомогою своїх струментів його довготу й широту й позначає на мапі його точне положення. Отже ж, не будши справжнім моряком, Колюмб не знає, як це й робиться. Він міг би попрохати взятись до цього братів Пінсонів або ж Жуана де - ля - Коса, але йому це й на думку не спадає, а може, він просто й не хоче. Та й навіщо воно здалося? Він вважає за краще дати поетичний опис острова. І він пише таке:

„Я боявся причалити, бо перед моїми очима здіймались височенні кам'яні скелі, що оточують увесь острів. Але ж в однім місті вони мають вглиблення, яке творить затоку — величезний порт, що міг би вмістити в собі всі кораблі християнського світу; але вхід у нього вельми вузький. За цими скелями десь, певне, є мілководдя, бо море там таке ж нерухоме, як вода в колодязі“.

Цього острова так потім і не знайдено, бо серед Люкайських островів немає жадного, де був би такий величезний порт, жадного, який би цілком оточували не то височенні скелі, а хоч би низенькі рифи. Сан - Сальвадор так і зостався навік одною з таємниць історії. Щоб гідно вшанувати чотирисотліття відкриття Америки і скористатися з нього задля широкої реклями, якась чікаїська газета поставила з великою помпою пам'ятник на однім з островів. Десять інших змагались з ним за право на пам'ятник, не маючи жадний з них ніяких на це підстав. Сан - Сальвадор існує тільки в Колюмбовій уяві, зоставшись непозначеним на мапах.

РОЗДІЛ V

ХРИСТОФОР КОЛЮМБ ВІДКРИВАЄ АНТІЛІЮ, „ЛЮДИНУ ПРИРОДИ“ Й ПОЕЗІЮ ТРОПІЧНИХ КРАЇН

Каравелі рушають далі, плывуть морем із незчисленними островами, і всюди, де сходять на берег, адмірал знаходить поживу своїй поетичній уяві, а разом з тим і привід до розчарувань своїм жадібним прагненням діловика.

Першого ж дня, ступивши на невідому землю бідного острівця Гванахані, Христофор Колумб робить незвичайне відкриття, що його, може, ніхто, крім нього, й не зробив би і яким він дає людям Європи, а за ними й цілого світу, новий ґрунт до мрій, до соціальних та філософічних утопій, до чвар та революцій. Річ тут зовсім не про Америку. І без нього її відкрив би хтось інший: це було вже тоді питанням кількох літ, а може, й кількох місяців. Невідступна думка про Антілію поривала португальців, і вони спорядили вже кілька експедицій шукати її. Коли б Колумбові не пощастило допнутися свого від еспанського уряду, то наприкінці того ж 1492 року Мартін Альонсо Пінсон поплив би на захід і, замість того мітичного острова, відкрив би материк. І це не тільки гадання. Ось певні факти. Року 1497 Кабо, шукаючи також Антілії, пристав до Нового Світу; отже, він відкриває Амєриканський суходіл, куди припливе Колумб за рік після нього. Року 1500 Кабраль, занесений океанською течією, несподівано відкриває Бразілію. Але не Кабраль, ні Кабо, ні Пінсон не відкрили „людини природи“. Це велике відкриття цілком належить Колумбові; воно зараз же захопить Іспанію, а за нею і весь Старий Світ.

Правду кажучи, оті добродієсні дикуни були дещо відомі й раніш. У своїм „Описі Африки“ Брунетто Лятіні говорить ¹⁸¹ про племена, серед яких панує така доброзвичайність, що „ніхто не може довго вижити там, не бувши сам людиною чесною та цнотливою“.

Але самий тип такого дикуна ще не увійшов у мову, а головне—нікому ще на думку не спадало витягати з нього релігійні та політичні доктрини чи то ставити перед очі моральну вищість дикуна над цивілізованою людиною. Початок цьому рухові покладає Колюмб.

Насамперед він знаходить речення, що вражатимуть його сучасників.

„Чоловіки й жінки ходять зовсім голі, такі, як їх мати народила“. Протягом чотирьох століть захоплюватимуться цією голизою, ознакою первісної чистоти. Не треба забувати, що середньовічні легенди, якими живився Колюмб, містили земний рай на однім з островів, що до них він оце допіру пристав; до того ж, велике вражіння справила на Колюмба „Книга про чудеса світу“ Мандевіля, і з - під її впливу він не вийде ніколи.

Дикуни Колюмбові хороші на виду, мають ставну постать, струнке тіло й повні грації рухи. Вони щиросерді, наївні, добрі з природи, завжди раді віддати все, що тільки в них є. Еспанці пропонують їм брязкальця, посудні скалки й склянки, вони платять за це тим, що віддають прибульцям все, що в них є найціннішого: маненькі золоті каблучки, що поприпечлені в них до ніздрі, бавовну та папуг. Вони не знають заліза. „Вони не носять при собі зброї й не знають її, бо коли я показував їм шаблі, то вони хапали їх просто за леза й незнавки врізали собі руки“. Їхні житла, збудовані на взір шатрів, добре підметені й чисті. Їхні ліжка, гамаки „подібні до сіток з сученої бавовни“. Вони не належать до будь-якої релігійної секти, і нема в них ніякого культу, але вони такі добрі, такі покірливі, що їх легко повернути на християн.

Можна відразу ж передбачати той висновок, що його робитимуть потім з цієї картини райського побуту: коли в дикому стані людина з природи добра, коли вона являє собою зразок всіляких цнот, то навіщо прилучати її до цивілізації? Дальший висновок: суспільство псує людину.

Щоправда, легенькі тіні притьмарюють цю картину: людина природи в такому довершеному стані трапляється не на всіх островах. Є такі острови, де дикуни „далеко тямовитіші й краще опоряджені. Жінки носять на тілі спереду клаптики тканини“. На інших островах заміжні жінки носять невеличкі „бавовняні пов'язки“; дівчата не мають на собі нічого, деякі з них, вісімнадцяти років завстаршки, такі ж соромливі, як і заміжні жінки, і носять теж пов'язки. Тубільці з острова Фернандіни,— пише Колюмб,— „цивілізованіші й хитріші; вони приносили на мою каравелю бавовну та всякі дрібниці, і я бачив, наскільки краще від інших уміють вони торгуватись“. Адмірал не любить людей, що торгуються з ним; він уживає їх цивілізованими.

Тіні густішають і мало не загрожують геть збити ту легенду, до творення якої береться Колюмб: у декого з тих людей, які не знають навіть, що то воно таке зброя, видно на обличчі знаки від ран. Їх заподіяно дикунами з сусідніх островів, що напали на їхній острів. Трохи згодом Колюмб довідається, що на багатьох з цих райських островів є люті вояки, що викрадають інших остров'ян, повертаючи їх на невільників, або ж убивають їх і поїдають. Відкривачам нових земель доведеться ще мати справу з ними, і то будуть жахні війни. Отже, бути дикуном — цього не досить, щоб бути живим образом усіх янгольських цнот? Але це заперечення не спинить не поетів, ні мрійників, ні доктринерів. Ідею пущено, і ніщо не зіб'є її.

Після повороту з своєї першої й другої подорожі Колюмб ділиться своїми спогадами з П'єром Мартіром д'Ангієра¹³². Пізніше його повірником і пильним збирачем його думок стане Ляс Касас. Певна часточка правди є в перших оповіданнях його щоденника. Тубільці Сан-Сальвадора й деяких інших невеличких острівців є й справді плохі істоти, що не вміють битись і дають себе полонити й поїдати без жадного опору. Вони належать до фізично звироднілої раси, ослабленої через хвороби й осудженої на швидке вимирання. Про це Колюмб, звичайно, не пише. В Іспанії він теж цього не каже, розмовляючи з своїми майбутніми літописцями. Він створює моральний образ дикуна, що стане потім клясичним; його уява заносить його в змислений ним земний рай, і туди він веде за собою своїх слухачів, яким лишатиметься тільки записувати його слова. Його головним твором цього

жанру є таке оповідання, записане його сином і П'єром Мартіром: „Одного дня,—розповідає П'єр Мартір,—правили на березі службу, і Колюмб, будучи присутнім на ній, побачив якогось старого чоловіка, що підходив до нього в супроводі багатьох своїх одноплемінців. Чоловік то був поважний, хоч і не було на нім жадного одягу. Підчас відправи він з захопленням придивлявся до неї, аж поки її скінчено. Тоді він передав адміралові з своїх рук кошика, повного місцевих овочів. Сівши коло адмірала, він звернувся до нього з такою мовою:

„— Всі ті землі, що досі були вам невідомі, всі їх проїхали ви, як про це оповіщено нас, і всюди завдавали ви людям великого страху. Проте, я перестерігаю вас, що душі, покидаючи тіло, йдуть двома путями: хай буде це вам відомо. Перша путь темна й жахуча; вона для тих, хто є людські вороги й тирані. Друга путь приємна й радісна: її призначено тим, хто за життя свого любили мир і спокій ближніх своїх. Отже, коли ви є звичайні смертні і коли пам'ятатимете, що кожному буде віддано по ділах його, то ви нікому не чинитимете зла“.

„Адмірал, зрозумівши цю промову через свого тубільного товмача й, вельми здивувавшись розумній думці цього чоловіка, відповів йому так:

„— Я свідомий того, що ви розповіли мені про різні путі й призначення, суджені душам по виході їх з тіла. Досі я гадав, що ці таємниці не відомі вам ані вашим одноплемінцям, бо ви пробуваєте в природному стані“.

Колюмб обіцяє почесному старцеві битись тільки з людоджерерами. Щождо невинних душ, то він захищатиме їх і поважатиме їхні чесноти.

П'єр Мартір дізнається від Колюмба ще й про таке:

„Доведено, що в них земля належить усім, як те сонце або ж вода. Вони не знають, що моє, що твоє, цього джерела всіх бід. Вони, справді, задовольняються з такого малого, що в цім широкім краю завжди лишається більше придатної до обробки землі, ніж у ній є потреба. Це золота доба. Ні рівчаків, ні мурів, ані тинів, що огорожували б їхні володіння. Вони живуть у садах, відкритих для всіх. Без законів, без статутів, без суддів, вони діють прородно, по правді. Вони вважають за злочинця й негідника кожного, хто чинить кривду ближньому своєму“.

П'єр Мартієр д'Ангієра, вчений книжник, дотепний письменник, хитрий дипломат, людина проникливого розуму та елементарної іронії, італієць часів Відродження, не дає Колюмбові затуманити себе; іноді це почувається в нього з півслова; в свої речення він часто вкидає в дужках „як то каже він“, що саме значить: „я цього не певний“. Але ж як не податись спокусі розповісти таку чудову байку своєму кореспондентові, кардиналові Людовіку Арагонському, небожеві короля Фердинанда?

Це оповідання 1493 року переносить нас просто в сантиментальну літературу XVIII століття.

Доктрина шириться, розростається. Нечуваний рух „антимілітаризму“ та „антиколонізації“ прокидається серед інтелектуальних верств Іспанії, а в самій Америці манахи - демагоги добуваються в лагере й загрожують салдатам пекельним полем, якщо вони не покинуть зброї. До того Едему¹³³, яким є Новий Світ, можуть уступати тільки особи духовного стану з розп'ятієм, замість зброї, в руках.

Райська легенда про невинну й чисту людину та література про неї шириться по всій Європі. Великий англійський канцлер Томас Мор¹³⁴ творить свою „Утопію“. Монтень¹³⁵, надхнений з творів протестантського пастора Жана Лері, що його в свою чергу надихали Колюмб, Ляс Касас та П'єр Мартієр, пише:

„Тварини доволі ясно вказують нам, наскільки хвилювання нашого розуму завдають нам хвороб. Те, що розповідано нам про бразильських тварин, які вмирають тільки з старости, складають на ясність та спокій тої природи, що оточує їх; я склав би це радше на ясність та спокій їхньої душі, вільної од жадних пристрастей, думок або вимушених, прикрих турбот; отак і люди, що проживають свій вік у чудовій простоті та невідомості, без наук і без законів, без короля, без будь-якої релігії...

Колюмб, створивши оцю „людину природи“, стає першим кільцем у довгій ланцюгу ідеалістів та утопістів: Ляс Касас, П'єр Мартієр д'Ангієра, Гевара¹³⁶ Томас Мор, Фенельон¹³⁷, Жан - Жак Руссо, мадам де - Сталь¹³⁸, Толстой.

* * *

Разом з „людиною природи“ Колюмб відкриває поезію тропічних країн. З 15 до 20 жовтня він знаходить кілька нових

островів, одвідує три з них і дає їм назви: Санта - Марія де - ля - Консепсiон, Фернандiна й Iсабеля. Ці острови ширші, ніж Сан - Сальвадор, щодко пожиткових джерел, то вони їх мають не більше від нього; ні золотих розсипищ, ні коштовних самоцвітiв; тубильцi майже такі ж бідні, як і ті, яких бачив він першого дня на Сан - Сальвадорі, і вони майже завжди повертають навтіки, побачивши еспанцiв. А втім, Колумбові здається, що жителі Фернандiни, перемовляючись з ним на мигах, дають йому наздогад, що на острові Iсабелі, куди він і поспішає, є могутній король, що держить під своєю владою всі сусідні острови; на нiм дороге вбрання і ввесь він укритий золотом. На Iсабелі Колумб цілий день чекає на короля або інших осіб, що мають принести йому золота. Але він не бачить нікого, крім дикунів, що пропонують йому, як і всюди, бавовняні мітки та дрібні золоті оздоби — „такі дрібненькі, що не варті й уваги“ — з їхніх ніздрів. Нема ні золотих розсипищ, ні коріннів, ні самоцвітiв. Але ж напрочуд дивна природа завдає йому безнастанної втіхи. Він не надивиться на чудову зелень дерев. Він складає гімни, оспівуючи в них солодкі пахощі дерев і квітiв, що линуть з островів, коли він пропливає своєю каравелею здовж берега. На Iсабелі така сила папуг, що вони своїми зграями затьмарюють небо; в лісах співають птахи. „Рiзноманітність дерев, обтяжених соковитими овочами, повітря, налите пахощами, — все це чарує й вабить мене й мусило б, здається, затриматина завжди тут людину, яка раз побачила це все...“

Але сам адмірал не затримується тут, бо сподівається знайти інший, ще кращий острiв, що містить у собі, крім того, ще й скарби, що їх він обіцяв королеві. Цей острiв — Сіпанго. Тубильцi, яких розпитує він, називають його Кубою і вказують напрям, де він лежить. Вони кажуть йому, що острiв той дуже великий, що він має широко розвинену торгівлю і що є на нiм золото, прянощі, великі кораблі й купці.

Колумб пристав до Куби 28 жовтня.

„Адмірал каже, що йому дуже приємно було дивитись на ці зелені луки та гаї, і він додає, говорячи про пташині співи, що він не міг відпливти цих місць без бажання знов до них повернутись. Він каже також, що цей острiв найкращий від усіх, що будь - коли бачили людські очі, що є на нiм багато добрих гаваней

і глибоких річок і що здавалось, нібито море ніколи там не піднімалось і не заливало берегів, бо трава, що не поростає берегами, де буває морській прибій, росла там біля самої води.

„... Гори, що їх він бачив, красиві й високі, як та Скеля Коханців; на одній з них височився шпилечок, що скидався віддалік на красивий мечет.

„Він зійшов на пагорок, щоб трохи озирнути край, але не міг нічого побачити через високі зарості, що були свіжі й добропахучі, і це приводить його до певної думки, що тут повинні бути ароматичні рослини“.

Колюмб увійшов у бухту, куди впадало гирло великої ріки, і побачив там таку силу островів, що не міг їх навіть перелічити: „Вони високо здіймались над водою, і їх устигала безліч пальм і всяких інших дерев. Переїнятий незвичайним захватом, побачивши ці чудові острови, адмірал сказав, що не може повірити, щоб іще десь на світі були гори вищі й кращі від тих, що він оце бачить на цих берегах, під таким ясным небом, з вершинами, чистими від снігу й туманів... Здавалося, що деякі з цих островів сягали неба своїми шпильастими, діамантовими верхами, а які кінчилися вгорі площиною, подібною до столу...“

Ляс Касасу, навіть в його прозаїчним переказі, не вдається втравити Колюмбову поезію.

Ці поетичні відбіги уривають терпець біографові. Він пише: „Колюмб завжди затримувався більш, ніж сам того хотів, захоплений бажанням споглядати та милуватися красою й свіжістю цієї землі, з якого б боку він не наближався до неї.“

А втім Колюмб, не забуває й практичного боку свого заповзяття. „Гарна та природа, — каже він, — з якої можна мати найбільше зиску. Безперечно, там, де такі землі, є з чого покористуватись“. Але куди ж він, власне, заплив, де він тепер, в якій частині світу? За його географічними уявленнями, Куба — це й є Сіпанго, тобто Японія. Отже він вагається: а коли це Китай чи, може, країна Великого Моґола? Мислі його так мішаються, що острів Куба в його сприйманні стає разом за Японію й за Азіятський материк: „Я гадаю, — пише він, — що всі оці країни — не що як острови, що їх жителі воюються проти Великого Моґола, якого вони іменують Кавіла; а його королівство вони називають Бафан... Запевне, що там саме є суходіл,

а я оце тут (на Кубі) перед Заїто й Кінсеєм (у Китаї), не далі, як за сто льє від цих двох міст, і це потверджується ще й тим, що морський прибій тут зовсім відмінний від того, що ми бачили досі...”

Тут уже Колюмбів заступник і біограф, позбавлений терпцю від Колюмбової географії ще більше, ніж від його поезії, з невидержки зауважує: „Я не розумію цієї плутанини“.

На цім побережжі Колюмб бачить дикунів, таких же мізерних, як і на інших островах. Де ж ті азіятські принци, оздоблені золотом та коштовними самоцвітами? Де міста, списані Марко Польо? Де будинки з золотими дверима, підлогами й дахами?

— Ви читали Марко Польо? — питає він Хауна де-ля-Коса, записавши в своїм щоденнику фрази про Заїто та Кінсей.

— Ні, сеньйоре, — відповідає космограф, що не має жадної прилюбности до байок.

— Коли б ви читали оповідання про його подорожі та ще франсісканця Одоріка де - Порденоне¹³⁹, ви б тоді знали, що Кінсей — це найбільше місто, що тільки є на світі. Воно має кілька мільйонів жителів. Будинки в нім такі великі, що в кожнім з них живе від п'ятнадцяти до двадцяти семейств. Воно має дванадцять головних брам, і за кожною з них починається знов інше місто, більше ніж Рим, так що людина може йти шість, а то й сім день усе вулицями, поміж домами, аж поки вийде з міста. Кінсей збудований на низькодолі, поміж болотами, озерами та ставами, як та Венеція. В нім налічується понад дванадцять тисяч мостів. На тамошнім ґрунті поростають алоя, ладан, бензой, камфора, гвоздики, перець, кориця, кубеба, мушкатний горіх, імбир, ревень, ще й дерева, з яких збирають борошно, мед і вино. Треба тільки пошкрябати землю, щоб знайти там діаманти, перли, рубіни, шафіри й смарагди. За таким достатком дешевина там на все незвичайна; приміром, чотири фунти й сім унцій цукру можна мати за пів італійської драхми.

— Яка шкода, що ми не поїхали до цієї країни!

— Таж ми саме в ній і є, — промовив непоправний мрійник.

— Щось не видко!

— Так, вона саме тут, близісінько вже. До тих чудес усього но кілька день путі. Геть усе потверджує це, а найбільше — морська течія. Індійські острови, списані Одоріком де - Порденоне,

либонь уже теж недалеко. Книгу цього манаха, що з'їздив вік тому всю Індію, включаючи й Королівство презвитера Іоанна, досі не надруковано, але отець Антоніо де - Марчена роздобув собі відпис з найцікавіших її розділів. Ось послухайте опис острова Фани, що я відшукав у цім рукописі.

Колюмб відкрив скриньку, витяг із неї пачку паперів, перегорнув її й став читати:

„Острів Фана має щонайменше три тисячі міль кружини. Він щільно заселений і найкращий від усіх, що тільки є на світі. Там є гвоздики, кубеба, мушкатний горіх і багато інших коріннів, що поростають на нім, і всякі можливі продукти у великім достатку, крім вина. Король цього острова живе в розкішнім і величезнім палаці. Сходи в нім золоті та срібні, підлоги — теж. На стінах статуї вершників, вилиті з щирого золота. Ці лицарі мають круг голови золоті кола, мов ті святі по наших церквах. Дахи на цім палаці щирозлоті. Одно слово, це найбагатіший і найкрасивіший палац. На всім світі нема до нього подібного“.

Колюмб сховав рукописа в скриньку й спокійно закінчив:

— Ми побачимо це все, коли богу завгодно.

— Коли богу завгодно! — показав за ним, посміхнувшись, Хуан де - ля - Коса.

Отакечки мрійник відвертався від дійсности та все тішив себе надіями, що їх ніщо не могло збити. Другого листопада він посилає єврея Люїса Торреса, товмача східніх мов, еспанця Родріго Хереса та з ними двох тубільців шукати Великого Моґола, маючи до нього, на всякий випадок, листа від короля еспанського. Вони повертаються за чотири дні, не знайшовши ні столиці Великого Моґола, ані будь - якого іншого більш - менш значного міста, тільки маненьке селище в п'ятдесят халуп. „Вони розповіли, що жителі прийняли їх, за своїм звичаєм, з превеликою урочистістю і що всі чоловіки й жінки прийшли подивитись на них; що їх розмістили в найкращих будинках; що індіанці цілували їм руки й ноги; що вони здавались ураженими захопленням і давали їм наздогад, що вважали їх за прибульців з неба; в той же час вони частували їх усім, що тільки було в них“. Одно слово, люди природи такі ж, як і всюди! А де ж усі ті чудеса, списані Марко Польо? Найбільше, про що довідались Люїс Торрес та Родріго, це те, що на острові, деь недалеко тих

мість, де вони були, поростає кориця й перець; але й цього вони теж не геть то певні.

„Я поспішаю їхати далі, — пише адмірал, — на південний схід, де я знайду золото й коріння, і відкрию землі“.

Колюмб подається шукати іншого острова, який, за свідченням індіан, що їхали з ним, називався Бабек, „і де, як показували вони на мигах, жителі збирали золото на березі вночі, при світлі горящих свічок, і потім сковували його молотом у зливки“. Бо всюди, де він пропливає, йому здається, що тубільці, говорячи з ним на мигах, дають йому наздогад, що в них золота нема, але воно є в їхніх сусідів. Йому ввижається навіть з тих мигів, що десь існує острів „ввесь золотий“.

21 листопада в корабельнім щоденнику записано:

„Мартін Альонсо Пінсон на каравелі „Пінта“, що нею він командував, відділився цього дня від двох інших каравель, не тільки не маючи на це наказу від адмірала, але навіть проти його волі. Пінсон, мовляв адмірал, вчинив це з пожадливости, бо здобувся на надію відшукати велику кількість золота за допомогою одного індіанця, що був при нім на облавку „Пінти“. Він відплив, таким чином, за власним приводом, не будучи до цього змушений, а тільки через те, що сам того дуже хотів, і зробив це навмисне. Тут адмірал додає: „Пінсон говорив мені та й робив ще багато чого“.

Чого ж саме? — Про це Колюмб не каже. До цього дня Мартін Альонсо не раз ставав йому у великій пригоді; фактично він стоїть на чолі експедиції, тільки завдяки йому каравелі могли рушити в море й безпечно відбули подорож, а незадоволення команди на „Санта Марії“ не перейшло в повстання, що спричинилося б, може, до повної поразки заповзяття; саме він дав пораду Колюмбові взяти курс на південь, де й знайшли землю. Колюмб, який за наступних років, коли Пінсона вже не буде з ним, не раз помилятиметься та даватиме маху — честолобивий Колюмб зненавидів обачного мореплавця, того, хто зрештою врятовує його й доводить до мети.

З другого боку, він не знає напевне, чи Пінсон покинув його, щоб самому зробити відкриття та назбирати золота, чи, може, він тепер пливе до Іспанії. Це друге припущення жахає його: що говоритиме Пінсон в своїм донесінні, що його він неодмінно подасть

королівській парі і яке, звичайно, потвердить уся команда? Адмірал боїться цього найбільше й відчуває себе пропавшим. Під кінець грудня він уже роздумує про скоріший поворот до Іспанії. На це вказує запис в корабельнім щоденнику від 3 січня, з якого видно, що адмірал, лишившись без командира „Пінти“, відчуває себе самотнім — хоч при нім була ще Нінья та дві третини всього екіпажу — й боїться нещастя.

„Адмірал не міг рушити сьогодні, бо казав, що вночі троє з тих індіан, що їх він вивіз з перших островів і що лишилися на березі, прийшли оповістити його, що решта індіан з своїми жінками зйдуть на корабель вранці, при сході сонця. Море було бурхливе, тому не можна було вирядити човна, щоб узяти їх, і він рішив відпливти другого дня. Він казав, що коли б при нім була каравеля „Пінта“, то він би напевне набрав цілу бочку золота, бо обплив би тоді всі ці острови, чого сам не намілювався зробити з остраху, щоб не трапилась яка пригода, що могла б перешкодити йому повернутись до Кастілії та дати звіт про всі свої відкриття перед королем та королевою. Коли б іще він був певний того, що „Пінта“ щасливо допливе до Іспанії з отим Мартіном Альонсо Пінсоном, то він таки провадив би далі свої дослідження; але ж, не маючи за нього жадних вістей, до того ж знаючи, що Пінсон може омилити своєю брехнею короля й королеву, щоб уникнути кари, що на неї він заслужив своїм поганим вчинком — відділившись від нього без дозволу і позбавивши таким чином експедицію всіх тих благ, на які можна було чекати від неї — ось через це все адмірал вважав за потрібне негайно вирушити до Кастілії, де він сподівався поладити всі справи“.

Три дні по тому показалася „Пінта“, що плівла під усіма вітрилами, прямуючи до адміральського судна. Не маючи змоги закинути кітву в цім місці, Колумб „відплив на десять льє назад, і „Пінта“ пішла за ним“. Виходить, що Пінсон не мав лихих умислів. Йому тим легше було б утекти, що „Пінта“ була найлегшою з усіх трьох каравель і майже весь час випереджувала дві інші. Коли обидві каравелі закинули кітву, Пінсон зійшов на облавок адміральського судна „й перепросив Колумба, — мовляв щоденник, — кажучи, що він несамохить відділився від нього, й наводив причини; але адмірал сказав,

що вони цілком брехливі...“ Але чому ж Колюмб, готовий скласти цілий акт обвинувачення проти Мартіна Альонсо, узиваючи його зрадником і дезертиром, чому саме він не наводить і не спростовує його доводів? „Адмірал сказав, що вони цілком брехливі, що Пінсон відділився від них, спонуканий пожадливістю до золота, і що йому незрозуміло, з яких мотивів протягом усієї подорожі ставився він до нього з такою погордою та грубістю“.

Колюмб нарікає не тільки на Мартіна Альонсо; він обвинувачує також Вісенте Яньєсса й інших моряків. Така вже в нього звичка. Згодом, коли на всій причині його бід і поразок будуть його власна недосвідченість та шалена уява, він обвинувачуватиме в них усе й усіх. Тепер же він одбуває „в лихій товаристві“ першу й найщасливішу з своїх чотирьох подорожів.

„Адмірал перетерплював усе мовчки, аби тільки довести подорож до щасливого кінця; він, зрештою, хотів вийти з цього лихого товариства, серед якого йому доводилось удавати, що він не добачає неслухняности, замість карати винних... Він не хоче мати нових сутичок з отим Мартіном Альонсо, аж доки їх величності не визнають про всі його подвиги. „І тоді то вже, — каже він, — я не подарую лиходійств тим безсовісним шкідливим людям, що намагаються протиставити свою волю волі того, хто дав їм стільки чести“.

Читаючи оці й подібні до них — ще гірші — речення, мимохіть повстає питання, а чи не вписано їх у корабельний щоденник після смерти Мартіна Альонсо Пінсона.

Отже до складу Колюмбівської легенди входить новий елемент — мелодрама, чудово побудована самим її героєм. В усякій мелодрамі є зрадник. В Колюмбовій мелодрамі їх сила; але найбільший зрадник — Пінсон: зрадник цілком безвідмовний, бо він умре — покараний, як писатимуть потім, небесним провидінням, — перш ніж встигне сказати щось на своє оправдання, й не залишить по собі жадного писаного слова, тоді як герой понаписує фоліянти. Він стане за зрадника, якого виведуть на кін на публіку. В п'єсі Льюпе де - Вега саме Мартін Альонсо збаламучує моряків і підбиває їх убити Колюмба, кидаючи йому такі прокльони та погрози:

„Будь проклятий ти, вчений брехуне, разом з твоїми мапами й компасом, що правлять тобі за спосіб окривати твої ліхті заміри!

Ось побачимо, чи допоможуть тобі твої диявольські мудрощі уникнути нашого справедливого гніву. Тебе спостигне доля Йони ¹⁴⁰. І як той, хто перший вигадав бій биків, ти загинеш від власної вигадки. Гей ви, товариство, держіть його!"

* * *

Покинувши адмірала, Пінсон відкрив якийсь острів, що його тубільці називають Гаїті, не менший від Куби, і який може позмагатися з нею приємністю підсоння, красою неба, вод, гір і розкішшю рослинності. Колюмб, потрапивши туди вже після Пінсона, назвав острів Еспаньйолею. Він досяг своєї мети; він відкрив те, що хотів відкрити. Але він цього не знає. Він дав архіпелагові занадто невиразну для тої доби назву Індія, бо він і сам певно не знає, де він є, і тільки вже згодом усі ці острови перейменуються знов на Антільські.

Перед тим, протягом двох тижнів, Колюмб плавав поздовж берегів Куби, та поміж дрібних островів і де - не - де сховався на берег. Тубільці говорять йому про якийсь острів, що його вони називають Бойо, або Гаїті, заселений, як то зрозумів він з їхніх мигів, канібалами.

Вони казали, що ці людожери мали тільки одне око й собачу морду, та адмірал думав, що вони брехали й що ці ніби канібали либонь чи не є підданці Великого Моґола, що наїжджали сюди, займаючи остров'ян у неволю.

Отже про людей з собачими головами розповідають йому зовсім не тубільці Антільських островів, чиєї мови він не розуміє, а все той же Марко Польо, Мандевіль та Одорік де - Порденоне. Він таки не втратив надії зустрітися з славетним азіатським царем.

Колюмб захоплюється далі красою природи. „Він казав своїм супутникам, що не вистачило б і тисячі язиків, щоб розповісти королю й королеві про все, що вони бачили, а йому не сила списати це все, бо сам він почував себе весь час так, ніби якісь чари оповивали його. Він висловлював бажання, щоб інші розумні й поважні особи побачили всі ці чудеса, певний того, що вони справили б на них таке ж приємне вражіння“.

Колюмб пристав до Еспаньйоли 6 грудня. Острів видався йому величезним; до того ж він одразу спостеріг, що його вкри-

Колумб при дворі Ісабелі

вали численні оброблені ниви, „найкрасивіші в світі й майже подібні до кастільських земель, а то ще й кращі“.

Він послав на розвідини своїх людей, і вони, повернувшись, повідомили, що не знайшли ні жителів ані будинків, а всього но кілька халуп.

Досліджуючи далі острів і зайшовши в гори, еспанці зустріли юрбу індіан, що, побачивши їх, кинулись навтьоки. Другого дня вони спустились у долину, де лежало місто — щось біля тисячі там і там розкиданих халуп. Тубільці, прийнявши їх за надприродних істот, що зійшли з неба, запросили їх поїсти.

Того ж дня адмірал пустився знов у море і поплив між Еспаньйолею та Островом Черепахи. Старий тубілець плів човном за його каравелею, не зважаючи на хвилю, що піднялася на морі. Колюмб узяв його до себе на облавок і довів до Еспаньйоли. Юрба індіан, узнавши про цю подію й прибігши на берег, оточила еспанців, і вони довідались від тих індіан, що на інших островах, на схід від Еспаньйоли, є багато золота. Але адмірал сказав, що як там, як і тут золота немає. Це, зрештою, такий же острів, як і всі інші: „Ґрунт такий плідючий, що остров'янам не треба добре обробляти землю, щоб вона родила все потрібне для їхнього поживку; щодно одягу, то їм за нього й зовсім дбати не доводиться, бо вони ходять голі“.

Колюмб бачить на березі чоловіка років двадцяти, що до нього інші тубільці виявляють особливу пошану; то один з численних кациків¹⁴¹, яким підвладні всі острівні племена. Але Колюмбові цього замало; він створює з нього короля, єдиного короля Еспаньйоли, ще й вигадує для нього цілий двір. Звуть короля Іваканагарі.

Серед літніх осіб, що оточують короля, один — його наставник, інші — його радники, за ними йдуть двірські офіцери й дами. Проте це не є розпустний двір, властивий цивілізованим країнам: „Цей король і весь його почет, як і всі інші індіани, ходили голі, як їх мати народила. Жінки були теж нічим не прикриті й ніяк на свою голизну не соромились. Це були найвродливіші чоловіки й жінки, яких доводилося будь-коли бачити християнам“. Король зійшов на облавок адміральського судна, „й адмірал прийняв його з усіма належними його санові почестями“.

Але ця несподівана зустріч не задовольняє Колюмба. Треба влаштувати іншу, що, буди як слід підготована, дала б адміралові можливість, розповідаючи про неї, захопити короля та королеву еспанських церемоніалом „людей природи“, що теж мають короля.

Кілька днів по тому король прибуває до Колюмбової каравелі на паланкіні, що його несуть четверо людей, в супроводі почету з двох сот осіб.

„Король зійшов на каравелю,— пише Колюмб,— саме під час обіду, коли я сидів біля столу під кормовим наметом. Він підійшов просто до мене, сів обіч і не дозволив мені встати, аж поки я не скінчив свого обіду. Гадаючи, що він радий би був покуштувати наших м'ясних страв, я звелів, щоб йому зараз же їх подали. Увійшовши під намет, він порухом руки наказав своїм людям не йти за ним, і вони з знаками превеликої пошани поспішили виконати його наказу й розмістились усі на чардаку. Біля короля лишились тільки два літніх чоловіки, що, на мою думку, один з них був його радник, а другий наставник; обоє вони усілись у його ніг. Король брав од усіх м'ясних страв, що ними я частував його, якраз стільки, скільки треба було, щоб виявити свою чемність до мене, й, відкушавши, посилав їх потім своїм людям, вони ж усі їли м'ясо. Те ж було й з напоями: ледве пригубивши, він віддавав їх людям. Він робив це все з незвичайною повагою. Говорив він мало, але всі ті слова, що він їх зрідка промовляв, були, наскільки я міг зрозуміти їх, цілком справедливі й розумні. Обидва чоловіки, що сиділи у його ніг, стежили за кожним рухом його губів і говорили за нього, перемовляючись також іноді з ним, і все це з знаками превеликої пошани. По обіді зброєносець приніс пояс формою своєю цілком подібний до тих, що носять у Кастілії, з тією тільки різницею, що робота була інша. Король узяв його й передав мені разом з двома тонісінськими кусочками битого золота. Гадаю, що вони збирають дуже мало цього металу, хоч і живуть поблизу тих місць, що родять його, та ще й у такій великій кількості...”

У такій великій кількості! Всюди, де він сходить на берег, відповідь на його розпити про золоті розсипища одна й та сама: „Тут,— кажуть йому люди природи,— ми знаходимо золото

в річнім піску, але так мало, що його ледве вистачає на вироблення дрібних оздобок. Золоті ж розсипища, королі, одягнені в золото, це там, звідсіль недалеко“. Так, принаймні, витолковує адмірал їхні миги. Його посилають з півночі на південь, з сходу на захід. Кінець - кінцем він таки знаходить якогось короля, але ж і той — цілковита людина природи: геть голий. Він презентує йому подарунки: сорочку, черевики, грудочки амбри¹⁴² й пляшку флердоранжевої води¹⁴³. Він показує йому портрети королів еспанських, великих королів, — каже він, — що володіють більшою частиною світу. Ці володарі, — відповідає король Еспаньолі, — повинні й справді бути великими королями, коли вони зуміли послати свого адмірала з такого далека, аж з самого неба!

Адмірал досліджує далі береги Еспаньолі й інших островів архіпелагу; йому допіру сказали, що є серед них такий острів, де золота більше, ніж землі. Отже треба той острів знайти! Але ж він його так і не знаходить. Його стосунки з тубільцями, взаємні подарунки — все лишається таке ж саме. Він силується втішити себе, поглядаючи чудеса творіння й людей природи, якими є жителі Еспаньолі, хоч вони й мають собі короля, кациків, начальників, суддів і підлягають законам: „Всі вони люди на диво звичайного та привітливого поведження, — пише він. — Їхні селища й будинки дуже гарні. Правлять ними начальники й судді, що їм вони безпереч підкоряються“...

Проти ночі 25 грудня, уважаючи на ясну годину, керманич пішов спати, звівивши стерно на новака, що суворо заборонялося реґляментом. Решта матросів, офіцери й сам адмірал — усі спали. Скерована невправною рукою, „Санта - Марія“ сіла на міліну, та ще й так невдало, що зняти її з піскової коси було неможливо. Тоді Колюмб починає шукати винуватця, як то він робить при всякій нещасті, хоч би воно трапилось і з його власної провини. Він обвинувачує Хуана де - ля - Коса — одного з найвидатніших героїв епопеї відкриття — і всю команду в тім, що вони відмовились закинути кітву в одкритім морі, щоб зняти каравелю з мілини, як то наказував адмірал, і що врятувало б судно. Він обвинувачує їх у тім, що вони всі кинулись навтьоки з корабля, не поважившись навіть урятувати провіант. Він казав і не раз переказуватиме потім на письмі, що „Санта - Марія“,

„Нінья“ та „Пінта“ були міцні, цілком пристосовані для далекого плаву судна. Тепер, шукаючи всюди причинців нещастя, він пише супротивне: „Судно було надто незграбне й мало придатне до відкриття, що привиняє він тим пальоським громадянам, що схибили обіцянку, дану ними королю й королеві, постачити відповідні для такої експедиції судна“. Адмірал знаходить три причини нещастю, що спостигло його: кепський стан судна, недбалість команди й зрадництво.

Тоді стають йому до помічі „люди природи“. Їхній ватажок, довідавшись про нещастя, „зараз же послав до нього всіх своїх підданців з великими човнами, щоб розвантажити судно, і вони швидко впорались з цим, завдяки тій старанності й щирості, що проявив у цій справі сам король“.

Адмірал опинився в скрутному стані: з трьох кораблів два втрачено: „Санта - Марія“ сидить на мілині, а „Пінта“, як він гадає, пливе до Іспанії. Зіставляючи ці дві події, він щораз більше говорить про змову, про зрадництво, так ніби й справді можна припустити, що Хуан де - ля - Коса навмисне загубив один з найкращих кораблів Іспанії, будучи сам його головним співвласником. Адмірал остаточно рішає, пересівши на „Нінью“, якнайшвидше повернутись до Іспанії, щоб дати звіт перед королем та королевою про свої відкриття й прохати їх спорядити нову експедицію, щоб повести далі свої дослідження за кращих умов і досягти таки столиці Великого Могола.

Він рішає також збудувати „міцну фортецю з баштою“ з уламків „Санта - Марії“ й залишити в ній сорок моряків та королівських урядовців, що досліджуватимуть далі Іспаньйолю, аж поки він сам повернеться з новими каравелями, що їх неодмінно дадуть йому їх величності.

— Ми поставимо цю башту й фортецю,— каже він,— зовсім не на те, щоб застерегтися проти можливого нападу тубільців. Та їм таке й на думку спасти не може. Це тихі люди, а їхній король найдоброчесніша людина. Вони ж усі гольцем голі, беззбройні, до того ж такі боязкі, що десяти еспанців задосить, щоб погнати врозтіч тридцять тисяч цих сердешних. А втім, збудувати башту й фортецю доконче треба, щоб індіанці бачили, які могутні підданці короля еспанського, та щоб вони корились нам, маючи до нас страх та любов.

Колюмб дає цій дерев'яній фортеці назву „Натівідад“¹⁴⁴ і доручає командувати нею Дієго де - Арана. Тут, на цім далекому острові, він покине частину своєї команди й кількох урядовців. Згодом йому доведеться упевнитися в усій безглуздісті свого вчинку. Він міг би лишити на березі невеличкий гарнізон у дощаний „фортеці“ тільки за умови, щоб при ній у гавані стояло судно, що на ній, в разі небезпеки, гарнізон міг би врятуватись. Адмірал не думає про це або ж певніше — не хоче думати.

Наступного року, повернувшись до Еспаньйоли, він знайде тільки розвалену фортецю та трупи перебитих товаришів своєї першої подорожі.

Адмірал обстоював свій намір і після того, як знайшлася „Пінта“, і навіть після того, як перевірився з власного досвіду, що індіанці далеко не всі люди мирні й беззбройні. „У неділю 13 січня,— пише Фернандо Колюмб, наводячи слова з батьківського щоденника,— адмірал, бувши біля рогу Амур, у Саманській затоці, близько острова Еспаньйоли, послав на берег кількох своїх людей; вони зустріли там дикунів жорстокого вигляду з луками й стрілами в руках... Наші люди підступились до них і купили в них, з адмірального наказу, їхню зброю. Після того як індіанці продали її, вони не тільки відмовились віддати продане, але розлютовані побігли до своїх халуп, щоб принести мотуззя, позв'язувати наших та забрати їх у полон. Наші салдати,— а було їх усього но семеро — надіждали їх, і, коли ті повернулись безладною юрбою, напали на них і погнали їх у розтіч...“

Ця „битва“ й ця „перемога“ втішають Колюмба. Еспанцям нема чого побоюватись на Еспаньйоли,— каже він. Дикуни не насміялись напасти на них, бо звістка про те, як сім чоловіка подолали шістьсот індіанців, швидко облетить увесь архіпелаг. Значить, він таки припускав можливість нападу з боку тубільців, але перша сутичка з ними заспокоює його. Зрештою, ці індіанці не належать до лютого племені карібів антропофагів¹⁴⁵.

8 січня Колюмб бачив сірен. „Адмірал каже, що, зійшовши на берег Золотої Ріки, він побачив там трьох сірен, що знялись високо над водою, але вони були зовсім не такі гарні, як їх усі собі уявляють, і мали чоловічі обличчя; він додає, що вже бачив їх колись у Гвінеї“.

Колюмб хоче якнайшвидше повернутись до Кастілії. Він обвинувачує не тільки Мартіна Альонсо, але й інших моряків.

„Брати Мартін Альонсо Пінсон та Вісенте Яньєс, поставлені ним за капітанів на двох каравелях, та ще дехто з їхніх людей, що пристали до них, з гордості та пожадливісті, забувши ту честь, що дав їм адмірал, не тільки відмовилися слухати його наказів і вже не виконували їх, але навіть чинили й говорили проти нього неприпустимі речі.

Його єдиний намір,— пише він далі,— пливти під усіма вітрилами, щоб якнайшвидше принести їх величностям звістку про свою подорож та відрізнитися від поганого товариства бандитів, що серед них він пробуває“.

Видатні мореплавці й прості матроси, безіменні робітники, що не здобули собі слави, але тим більше достойні її, що без їхньої мужності та витривалості й саме відкриття було б неможливе,— виходить, що ці моряки — бандити. Легенду пущено. Вона швидко прокладе собі дорогу, і історія, підготовлена самим Христофором Колюмбом, його сином та Ляс Касасом, називатиме бандитами всіх відкривачів, окрім Колюмба, і всіх конкістадорів.

І це все тільки через те, що адмірал не відкрив того, чого шукав, і що завірявся знайти; він мав повернутись навантажений золотом, а повертається з Антільських островів з порожніми руками. Його надмірне честолюбство ошукано; треба, щоб це було не з його власної причини, а чиеїсь іншої, і він вигадусь фантастичні виправдання.

РОЗДІЛ VI

ВІДПЛИВШИ ДО АНТІЛІЙ, КОЛЮМБ ВЕРТАЄ З „ІНДІЇ“, ПРОСЛАВЛЯЄ СВОЇ ВІДКРИТТЯ Й ГОТУЄ НОВУ ПОДОРОЖ

Христофор Колумб рішив повернутися до Кастилії, щоб улаштувати нову експедицію—з більшим числом суден і з кращою командою. Але ж до половини січня 1493 року він усе ще вагається. Не знайшовши столиці Великого Моґола, ні Золотого острова, де золота більше, ніж землі, він хотів би, принаймні, побачити той острів, що про нього „люди природи“ розповідали йому на мигах таке: живуть на тім острові самі чоловіки - воїни, що лиш раз на рік приймають у себе чоловіків з сусідніх островів. А перед тим він чув од тубільців ще про інший острів, заселений одноокими людоджерми.

Не знайшовши їх, він дає нарешті 16 січня наказ плисти назад, до Європи.

До 10 лютого, коли під Азорськими островами їх спостигла жахлива буря, подорож відбувається без жадних пригод. Протягом чотирьох тижнів стоїть ясна й тиха погода, і Колумб на дозвіллі віддається своїм мріям та діловим роздумам.

Що дала йому подорож з погляду практичного й комерційного? Дві - три пригорщі золотого піску замість сподіваного вантажу золотих родимців, перлів та всяких коштовних речей. Він везе ще з собою шкуру здорової ящірки, що її спіймано в його присутності і яку він вважає за змію, пташині пера, солону рибу, зразки необробленої й сученої бавовни, сушені овочі та ще якісь невідомі трави, що їх він помилково прийняв за коштовні коріння. Чи ж може він сподіватися дістати від

іспанського уряду нову велику флоту та кілька сот моряків, щоб плисти знов до тих островів, звідкіль повертається він, не покривши навіть усіх витрат подорожі? Але ж він залишив на Еспаньйолі частину своїх людей на добру ласку короля Гваканарі; отже треба буде поплисти знов туди, щоб визволити їх з того острова, бо вони не мають навіть потрібного знаряддя, щоб збудувати собі каравелю. Зрештою, адмірал залишив їх там, як заручників. Ну, а що, як пошлють по них когось іншого? На саму думку про це його всипає морозом; але він зараз же опановує себе.

— Я чую звідсіль сурми Слави, що кличе тебе! — кричить йому його Уява.

— Та чи то й справді так? Чи не омиляєш мене, Уяво моя?

Ні, вона не омиляє Колумба. Коли вміло списати та розголосити свої відкриття, то можна так затуманити всіх — і королеву й нарід, що вони повірять чому завгодно. Недаремно ж ото він везе з собою сто папуг та десятеро „людей природи“, правда, не зовсім голих, — це б уразило соромливість цивілізованої громади, — а з пов'язками на стегнах та ще з перами на голові. Він певний того, що ці живі картини чинитимуть великий фурор. І він таки не помиляється.

Золото? На Еспаньйолі й на Кубі є невичерпні золоті розсипища. Коріння? Треба тільки нахилитись, щоб збирати їх цілими оберемками на всім просторі сотень островів, що їх він оце почав досліджувати. Отже йдеться про те, щоб розголосити це все перш, ніж він стане перед королем та королевою, щоб часом його мізерна здобич та не справила на них погибельного вражіння. До кого ж йому звернутись? Ну, звісно ж — до тих всемогутніх „марано“, що вже стали йому раз у великій пригоді. Ще під час плавання він пише довгого листа до Габрієля Санчеса, коронного скарбника, та ще другого до Люїса де - Сантанхель, додавши до нього копію з першого листа:

„Сеньйоре, добре знаючи, що вам приємно буде довідатись про надзвичайний успіх моєї подорожі, я пишу до вас цього листа, щоб повідомити вас про те, як за тридцять три дні я доплив до Індії. Я відкрив силу островів, заселених незчисленими жителями. Я заволодів їми всіма, розвинувши над ними королівського прапора й не стрівши ніде жадного опору.

„Іх величності можуть упевнитися тепер, що за невеликої з їхнього боку допомоги я дам їм вволю золота, що його так потребують вони, а також коріння, бавовну, алою й стільки рабів, скільки накажуть мені вивести їх.

„Мені здається, що я знайшов також ревені і корицю, а люди, що їх я там залишив, напевне знайдуть безліч інших продуктів, бо я сам, скориставшись з ходового вітру, ніде довго не затримувався, крім міста „Натівідад“.

„Натівідад, — пише він, — це величезне тубільне місто, що ним він заволодів: воно займає положення „дуже пригідне для добування золота й для торгівлі як з Європою, як і з тим материком, що лежить по той бік острова, і де саме є королівство Великого Моґола“.

Отже цього міста й зовсім нема; на тих островах, що їх одвідав був Колюмб, немає жаднісінького міста, і він тільки й бачив там що мізерні де-не-де розкидані халупки та курені. Але ж йому потрібна столиця поблизу золотих розсипищ, що правила б за торговельний центр для майбутніх зносин з азійським королівством Великого Моґола. І він вигадує її, як і ті золоті розсипища, що навколо неї. Його уява обертає на столицю Натівідад — невеличку дерев'яну будівлю, поставлену як притулок для покинутих на Гаїті еспанців.

Кориці, ревеню й алої на тих островах не більше, ніж „великих міст“. Але натомість є там дуже вигідний товар — людське м'ясо! Колюмб не насмів писати про це в своїм корабельнім щоденнику, але в листі до обох марано він пише, що зможе вивести звідтіля стільки рабів, скільки б їх не було потрібно! І в тім же листі він оспівує цих „наївних та щирх“ індіан. Дві думки, два почуття цілком протилежні: любов до „людей природи“ й бажання повернути їх на рабів, перевезти до Європи й продавати їх збавленим цивілізацією людям. Ідеалізм сентиментального поета й жорстока рахуба торговця, що йому всі способи добрі, аби розбагатіти. А втім, його вихваляння „людей природи“ в даному разі не що як відповідь на те заперечення, що його може виставити йому Сантанхель: „коли ваші острови заселені незчисленними жителями, то як ви зумієте повернути їх на рабів?“ На ділі ж людність островів дуже нечисленна. Колюмб пише, що тубільці беззбройні й дуже боязкі і що з ними:

можна чинити все що хочуть. Треба ж задовольнити й упевнити великого марано!

Цього листа з його обіцянками казкових скарбів міг би написати років на сорок пізніше такий відкривач і конкістадор, що з'єднав би в своїй особі всі подвиги Кортеса¹⁴⁶, Пісарро¹⁴⁷ й інших еспанських героїв. Вони таки на ділі справдять Колумбові обіцянки, відкривши й завоювавши Новий Світ, тоді як сам Колумб відкидатиме навіть його існування.

Метою його першої подорожі (що б не говорила вигадана їм самим легенда) було відкрити острови, багаті на золото. коріння та коштовні самоцвіти. Серед учасників цієї експедиції, до складу якої увіходив нотар і навіть ювілер, не було жаднісінького попа або ж манаха - місіонера. Релігійна мета заповзяття, божественна місія Христофора—все це починає заявляти себе тільки після перших розчарувань.

Повернувшись з порожніми руками, Колумб указує Ісабелі на можливість поширення християнської віри по нових землях... Де? На Антілії та інших мало залюднених островах моря океану? Ні. Перш за все деякі з них більші й залюдненіші від Іспанії, хоч сам він добре знає, що це не так, а до того ж Куба — це зовсім не острів.

В оцім о полягає його головна помилка, помилка непростима їй, як можна гадати, умисна, бо він не мав жадних підстав уважати Кубу за Азіятський материк. При нім, на адміральському судні, був Хуан де - ля - Коса — один з найдосвідченіших мореплавців і найкращий еспанський космограф і картограф свого часу.

— Куба — острів,— казав йому Хуан де - ля - Коса.— Хай тільки одна з каравель попливе далі здовж берега, і ось побачите, що вона повернеться до місця свого відплиття.

— Ні! Це материк.— І слухній думці вченого й досвідченого мореплавця він протиставляє Арістотеля, Аверроеса та Сенеку, що їх же він навіть і не читав.

— Від Зеленого Рогу до Гесперід¹⁴⁸, як кажуть ці вчені, не більш як сорок днів плаву. Ми пливли від Канарських островів тридцять три дні. Ми поминули Антілію. Виходить, що ми оце тепер і є на островах Гесперід. А Куба таки материк, бо всі стародавні філософи кажуть, що Азія не може відлежати від Іспанії далі, ніж ті землі, що їх оце ми досягли.

Стародавні філософи!.. Гесперіди!.. Мореплавцеві, що знав своє ремесло, лишалось тільки знизати плечима перед забобонним педантизмом цього запеклого фантаста. Колюмб закінчує поему своїх відкрить, увінчавши її таємничим і дивним словом: Індія — „найбагатіша в світі країна“.

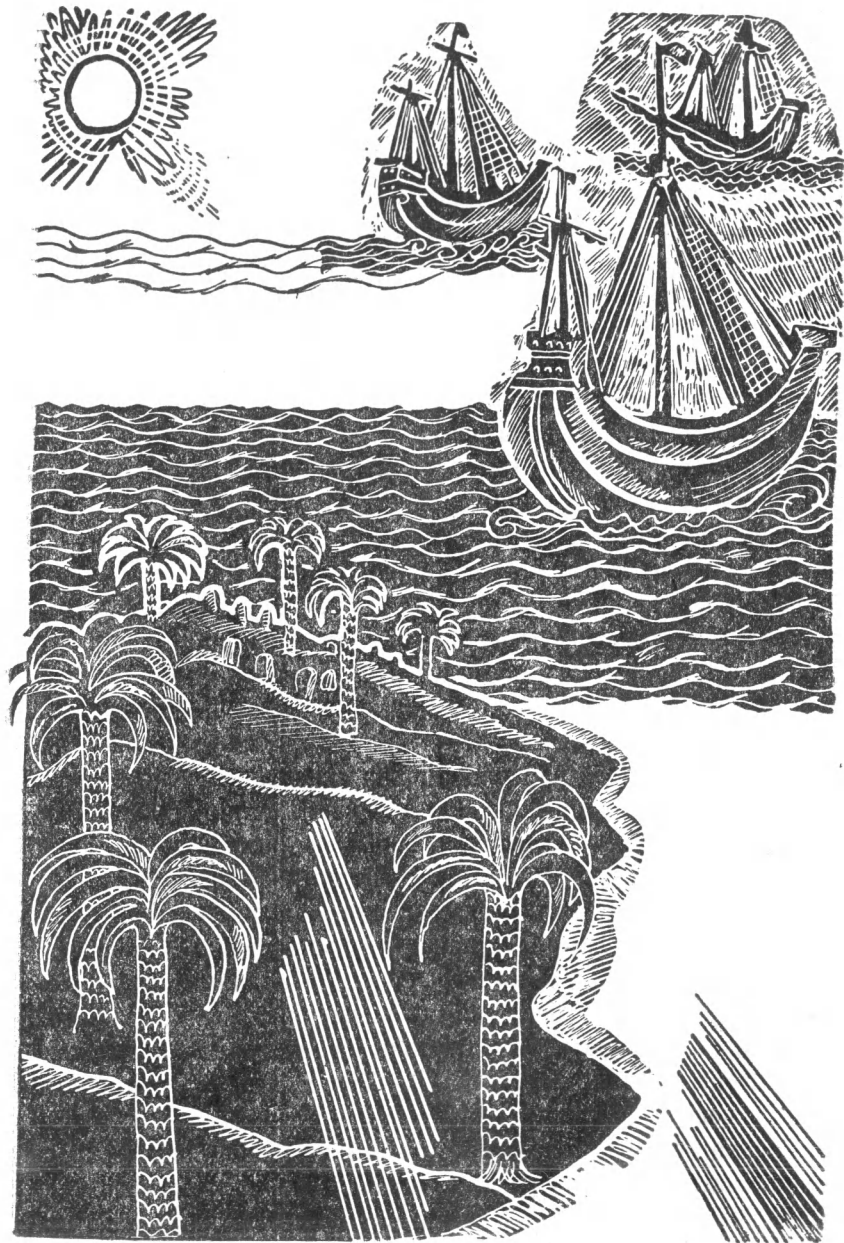
* * *

Буря знялася 10 лютого й тривала аж до 15-го. 12-го лютість вітру й хвиль набирають такої сили, що протягом усього цього дня й двох наступних каравелі перебувають в безнастанній небезпеці. Знову сам собі суперечачи, Колюмб записує під цією датою в корабельнім щоденнику, що „коли б його каравеля не була така міцна та в такому доброму стані, то вона напевне б затонула“. 14-го небезпека зростає настільки, що Колюмб рішає звірити хвилям повість про свої відкриття. „Щоби, в разі йому суджено загинути від цієї бурі, король і королева могли взнати про наслідки його подорожі, він узяв пергамен і написав на нім все, що міг, про зроблені ним відкриття, вдаючися з проханням до кожного, хто знайде його, хто б він не був, віднести цей пергамен до короля й королеви. Він обгорнув пергамен восковоною полотниною, зав'язав і запечатав його, звелів принести велике дерев'яне барило й сам поклав туди цей пакет так, щоб ніхто не знав, що в нім було...“

Барило кинуте в море і так його потім ніколи й не знайдено. Тої ж ночі буря розлучила обидві каравелі. Про цю подію в щоденнику говориться досить сухо, без єдиного слова жалю, хоч Колюмб і міг припустити, що хвилі поглинули „Пінту“ разом з усім її екіпажем:

„Море ставало все бурхливіше, і вітер чимраз дужчав. Бачачи таку неминучу небезпеку, адмірал пустив судно просто за вітром, бо не було іншого виходу. Тоді каравеля „Пінта“, що її капітаном був Мартін Альонсо Пінсон, зробила те ж саме, але вона незабаром щезла з наших очей, хоч адмірал усю ніч подавав їй сигнали й вона відповідала, аж поки буря не перешкодила їй, і вона, мабуть, збилася с курсу, якого держався адмірал...“

Але адмірал не держався, та й не міг держатись, ніякого курсу. Жахливий вітер і хвилі, підхопивши каравелю, кидали її з боку на бік, і напрям її раз - у - раз мінявся. „Нінї“ тим.

Біля островів

важче було боротися з бурею, що їй не вистачало балаясту. Наприкінці грудня адмірал мав гадку навантажити каравелю балаястом на острові Амазонок¹⁴⁹. Не знайшовши цього мітичного острова, він вийшов у море з недостатнім балаястом і, щоб поправити справу, вже як почалася буря, звелів наповнити морською водою всі порожні барила.

Чи то випадково, чи тому, що „Пінта“ була в кращому стані й під кращим керуванням, але Мартін Альонсо, видимо, швидше від Колюмба вихопився з бурі. В усякім разі, як тільки хвилі трохи уляглися і він зміг визначити місце перебування корабля, він скерував його прямо до мети, тобто взяв курс на еспанський порт, не заходячи до чужоземних гаваней, де власті з зависти могли б учинити йому перешкоди й навіть затримати його. Колюмб двічі допуститься цієї помилки.

Він не знає, де він є. 15-го трохи розпогоджується, і можна сподіватись близького кінця бурі. Десь на обрії видко землю, і Колюмб питає себе, що воно за земля: чи то скеля Сінтра, що під Лісбоною, чи то острів Мадейра, чи, може, Азорські острови? „Нінья“, як виявилось, була перед Санта - Марією, одним з Азорських островів, і їй довелось іще кружити довгих три дні, аж поки 18 лютого вона змогла, нарешті, увійти в порт.

Жителі, мовляв адмірал, були вельми здивовані, побачивши корабля, що врятувався від такої лютої бурі, що тривала цілих два тижні. А надто здивувались вони, взнавши, що він відкрив Індію. Обое новини швидко облетіли весь острів. Губернатор, взнавши про це один із перших, зараз же послав до адмірала трьох делегатів з свіжим провіантом передати йому свої привітання й повідомити, що сам він одвідає його взавтра. Удосвіта частина людей екіпажу подалась човном на берег, босоніж і в самих тільки сорочках, до каплиці, щоб виконати свої обітниці, дані ними підчас небезпеки. Дорогою на них напали салдати, що чатували на них у лісі, й з наказу губернатора заняли їх у полон. Трохи згодом губернатор, сівши в човен з кількома салдатами, підплив до каравелі Колюмба й мав коротку розмову з ним. Колюмб протестував проти насильства над його матросами, вказуючи на те, що губернатор покривдив саму королеву Кастильську в особі її адмірала, і загрожував губернаторові суворою карою.

Коли той від'їхав, адмірал, боячись, щоб військо з острова не захопило його каравелі в порту, вийшов у широке море, не зважаючи на бурю, що розлітувалася знов. Протягом двох з половиною днів „Нінья“ знов наражалася на небезпеку, тим більшу, що на облавку лишалось тільки троє вправних моряків, решта ж були новачки, бо всю кращу частину екіпажу занято в полон.

22 лютого Колюмб повернувся до порту. Того ж дня до каравелі причалила лодка з двома попами й португальським нотарем. Колюмб прийняв їх і на їхню вимогу показав їм свої грамоти й корабельні документи. Тоді губернатор зараз же звільнив полонених матросів і вони вернулись на каравелю.

„Адмірал узнав од них, що коли б португальцям удалось захопити його самого, то йому б ніколи не вернули волі, бо, мовляв їхній офіцер, такий був наказ самого короля“.

Колюмб не був певний того, що такий дійсно був наказ короля, але його син Фернандо, не маючи інших документів, крім цих рядків із щоденника, підкреслює цей момент: „Тоді, — пише він, — нам вернули лодку й наших людей, які взнали на острові, що король португальський розіслав наказа всім своїм підданцям заняти в полон адмірала, в якій би частині світу вони не натрапили на нього“.

Колюмбівська легенда збагачується ще на нову подію. Що губернатор Санта - Марії міг учинити Колюмбові якісь там перешкоди й навіть заарештувати кількох його матросів, що зійшли на берег, це річ можлива. Але щоб король дав по всьому королівству наказ заняти його в полон, та ще й поширив би його чинність на всі частини світу, де б його підданці не натрапили на адмірала, це вже щось цілком неймовірне; тим більше, що не можна собі уявити, щоб король Іоанн II наражався на війну з Кастілією за діло, що в нім уся провина була б на його боці!

Які б там не були події на Санта - Марії, вони мали стати Колюмбові за певне застереження, щоб він поспішав якомога швидше досягти якоїсь еспанської гавані. Але в нього на думці щось інше: адмірал Кастілії, віце - король Індії, хоче справити тріумфальний в'їзд до столиці короля, котрий дав наказа всім своїм підданцям заарештувати його, до тої Лісбони, де дев'ять років тому відхилено його пропозиції й звідкіль йому довелося

крадькома тікати не звісно з якої причини! Він не міг зробити інакше, бо його спостигла буря, мовляє історія. Щоправда, 28 лютого, як каже корабельний щоденник, знялася хвиля й супротивний вітер, що збив їх з дороги. Але ж ніщо не показує, що адмірал, покинувши Азорські острови, хотів пливати прямо до Іспанії. Як би там не було, буря потрощила щогли на каравелі, й 4 березня Колумб опинився в гирлі ріки Тахо¹⁵⁰.

Він зараз же пише листа до короля, прохаючи в нього авдієнції й дозволу увійти до Лісбонського порту. Іоанн II пробував тоді в своїй резиденції, у Вальпарайсо, за дев'ять лье від столиці. Його побачення з Колумбом списано так:

„4 березня. Адмірал негайно написав королеві португальському, який був за дев'ять лье звідсіль, що король і королева кастильські наказували йому заходити до портів його величності, щоб закупати там усе потрібне. Він благав короля дати йому дозвіл увійти до Лісбони з своєю каравелею, щоб будь-які бандити, гадаючи, що він везе з собою багато золота, не скористали з того, що він стоїть у безлюднім порту, та не напали на нього. Крім того, він повідомляв його величність, що прибув не з Гвінеї, а з Індії“.

„9-го березня. Король наказав головним чинам свого двору вчинити адміралові почесну зустріч і сам прийняв його якнайлюб'язніше. Він запросив його сісти, ласкаво розмовляв з ним і сказав, що зробить усе для короля й королеви кастильських, щоб стати їм у пригоді. Він висловив своє велике задоволення з приводу щасливого кінця й успіху його подорожі, але додав, що, на його думку, згідно з тим трактатом, що його складено між ним і королями кастильськими, всі ці відкриття й завоювання належать йому. Адмірал на це відповів, що він не бачив цього трактату й що він знав тільки те, що король кастильський не звелів йому пливати ні до Золотого Берега, ані до будь-якої іншої частини Гвінеї, і цього наказу оголошено ще перед його відплиттям по всіх андалузських портах. Король люб'язно відповів, що він поладить цю справу сам, і примістив адмірала в одній з найзнатніших осіб у резиденції. Сеньйор цей прийняв адмірала вельми прихильно й давав йому велику увагу“.

Протягом трьох наступних днів усі прибічні короля ущедряли Колумба своєю ласкою й запобігливістю. Так же люб'язно

прийняла його й королева, що пробувала в сусіднім замку. 12-го король повідомив його, що коли б він захотів дістатися Кастілії суходолом, то він, король, дав би йому коней і провозатих і забезпечив би його всім потрібним для дороги. Король і сеньйори його двору хочуть знати одне: Христофор Колумб — адмірал Кастілії, і, значить, треба віддати йому належні його рангові почесті, тим паче, що королі португальські — рідня королям Кастілії й Араґону.

13 березня Колумб покинув Лісбону.

* * *

Поки адмірал наражався, як сам він каже, на небезпеку по-пастися в полон у чужій країні та підпадав разом із своїм екіпажем під усілякі переслідування, Мартін Альонсо Пінсон щасливо привів „Пінту“ до італійського порту Байони, близько Понтеведри. Після двохтижневого перепочивку він рушив далі, взявши курс на Пальос, куди й прибув усього на кілька годин пізніше від Колумба 15 березня.

Тут Колумбівська легенда стає такою напучливою та мелодраматичною, що слід навести її дослівно:

„Весь екіпаж „Пінти“, — розповідає Розеллі де - Лорі, — зібрався на пристані; серед тих, що лишились на Еспаньолі, не було жадного родом з Пальосу. Колумб мав повне право звернутись до жителів цього порту, що ненавиділи й проклинали його, з оцима словами доброго пастиря¹⁵¹: „я не втратив жадного з тих, кого ви дали мені“. Отже радості жителів не було краю. Побачивши, що адмірал привіз їм усіх, кого вони звірили на нього, вони не знали, як висловити йому свою дяку“.

Але ж люди, zostавлені заручниками на Еспаньолі (а де-хто з них були теж родом з Пальосу), не повернулись. А вони ж складали більш як третину всього екіпажу!

„Помітивши адміральський флаг на „Нінї“, Мартін Альонсо збентежився. Боячись, щоб адмірал не наказав схопити його та забити в кайдани, він утік ганебно, з люттю на серці, перед тріумфом того, чиє місце він сам хотів був заступити“.

Колумб послав гонця до короля, щоб повідомити про свій поворот, і дістав запрошення прибути до двору, що пробував тоді в Барсельоні. Пінсон теж дістав відповідь королеви; але

ж цього листа загублено, і так ніхто й не знає, що він містив у собі. А легенда каже ось що:

„Тільки після від'їзду Колюмба Мартін Альонсо Пінсон зважився повернутись до Пальосу. Він теж дістав відповідь від двору, що геть уразила його гординю й своєю суворістю довершила кару, що спостигла цю заavidливу людину. Цей останній удар розбив його останню надію. Ненавислива заздрість запалила йому кров лихоманкою, з якої він швидко й сконав. Чудовий моряк, Мартін Альонсо міг би заховати собі чільне місце поруч адмірала, поділити з ним його невмирущу славу, коли б, мовляв словами самого Колюмба, він міг урозуміти ту честь, що дав йому адмірал, взявши його з собою. Але ж він захотів стати першим там, де доля судила йому бути другим, і через це він утратив плід усіх своїх трудів і навіть те, що мав до свого від'їзду: щастя й людську пошану. Він сам собі вкоротив віку, запламувавши своє життя утіканкою, неслухняністю, буянням, облудою й лицемірством“.

З легенди виходить, нібито Альонсо вмер з гніву та заздрощів. На ділі ж він умер з звичайної хвороби, оплаканий усім населенням Пальосу. Щождо його листа до королеви, посланого з Байони, то він, десь - певне, містив у собі тільки повідомлення про щасливе прибуття, побоювання за долю „Ніні“ та прохання авдієнції.

* * *

Щоб з'явитись до двору, адмірал переїхав усю Іспанію, з південного заходу на північний схід, в супроводі своїх папуг та шістьох дикунів; один з них умер на морі, а троє хорих лишились у Пальосі.

З цієї подорожі легенда створила тріумфальний похід, майже небувалий в історії: шалений ентузіязм народу, що незчисленими товпами стрічає відкривача Індії, кидаючи квіти під ноги його коневі, релігійні процесії, благословення, церковний благовіст...— чого тут тільки нема! Буквально все, про що мріяв адмірал, чого бажав, про що прохав у своїм листі до обох марано, — все це втілила легенда. Велетенська рекляма вдалася, але тільки перед очима нащадків. На ділі ж у квітні й травні 1493 року нічого подібного не було.

Ось що розповідає про приїзд адмірала Фернандо Колумб:
„Король, задоволений великими заслугами адмірала перед державою, повелів усім двірським чинам вийти йому назустріч. Він сам прийняв його привселюдно з великим церемоніялом, сидючи на пишнім троні під злотоглавим балдахином. Адмірал, підійшовши, поцілував йому руки. Тоді король запросив його сісти і, вислухавши дещо про його подорож та успіх його заповзяттів, звелів провести адмірала до призначених для нього покоїв, куди він і пройшов у супроводі всього двору. Підчас його пробування в Барсельоні йому віддавали таку повагу, що коли король проїжджав містом, то поруч нього їхали з одного боку інфант, а з другого адмірал,— річ, доти ще не видана“.

Оце й усе, та й цього вже занадто. В архіві міського управління Барсельони й досі переховується тогочасний реєстр, де записувалося день за день усі події, що відбувались у місті.

Отже, занотовуючи всякі можливі дрібниці, що порою не варті й уваги, той реєстр переходить цілковитим мовчанням приїзд Колумба та його урочисте прийняття королем.

Тимчасом Габріель Санчес, здавши собі справу з того ефекту, що його міг би вчинити адміралів лист, дав його надрукувати й розповсюднув не тільки по Іспанії, а й поза її межами, розіславши його примірники по Італії, Франції та Англії. Звичайно, віддалік усе видається значнішим, ніж воно є на ділі, і через це, мабуть, успіх Колумба справив більше вражіння за кордоном, ніж у самій Іспанії. Не минуло ще й півроку, як уже в Італії видано поему про відкриття індійських островів; за нею й німецька поема оспівала Золоті Острови, заселені голими людьми.

Італієць Ганнібал Януаріус, що пробував тоді в Барсельоні, написав до свого брата, посла герцога Феррарського при дворі Людовіка Моро, листа, що обійшов усю Італію; внім він вихваляв Індію та її добрих жителів.

Після італійців та кількох еспанських великих сеньйорів та прелятів найкращим вістуном Колумбової слави стає П'єр Мартір д'Ангієра, автор численних листів, найдотепніший публіцист свого часу. Він перший пустив звістку про це відкриття за кордон у листі до свого приятеля Жана Борромея від 14 травня 1493 року, не надаючи йому проте великої ваги. Сам

він іще не бачився з адміралом, і інші свіжі новини цікавлять його далеко більше:

„...Кілька днів тому приїхав від антиподів Христофор Колумб, генуезець, що на превелику силу дістав від короля три каравелі для своєї експедиції. Щоправда, всі дивились на його проекти як на щось химерне. Тепер він повернувся з вантажем коштовного краму, а надто золота, що його, природно, збирають у тих країнах, і подав це все як докази своєї подорожі. А втім, перейдімо до інших справ...“

Познайомившись з адміралом і наслухавшись з його власних уст найчудовіших байок про людей природи та про багатства Індії, П'єр Мартір у своїм листуванні дає волю своїй надпоривній екстазі. Лист від 13 вересня до графа де - Тенділья та до архієпископа Іранадського починається такими викликами: „Піднесіться духом, вчені старці! Довідайтеся про незвичайне відкриття! Колумб ясує, що відкрив чудеса. Він показує золото, привезене з цих нових країн...“

„Нам звіщають чудеса!“ — пише він того ж дня кардиналові Асканію Сфорца.

В листі до філософа Помпонію Ляеті¹⁵² він пише:

„Ви не тямалися з щастя й не могли стримати радісних сліз, одержавши мої листи, що в них я потверджував звістку про відкриття досі невідомого нам світу антиподів. З вашої відповіді я зрозумів, як глибоко це вас схвилювало. Та й не могла ця звістка не вразити таку широко освічену, таку вчену людину, як от ви. Чи ж є приємніший погляд для вибраних умів? Чи знаєте ви солодшу приправу? Мені здається, що я зазнаю райської втіхи, коли доводиться мені розмовляти з одним із тих, що повернулися з Нового Світу...“

Коли б у 1493 році Колумб сказав: „Я відкрив архіпелаг Антілії“ і коли б він просто розповів, що він там знайшов, то ця правда не більше зацікавила б Європу, ніж відкриття інших еспанських та португальських мореплавців. Але ж він проголошує чарівне слово — „Індія“, оповивши його авреолею ілюзій та міражів. Щоб довести, що він прибув дійсно звідтіль, він показує своїх папуг та шістьох приоздоблених перами дикунів, таких відмінних постаттю, видом і кольором від тих негрів, що їх португальці привозять з Африки.

Меса на острові

Рекляма з дикунами та папугами — це геніяльний захід романтичного адмірала - фантаста. П'єр Мартір пише кардиналові Асканіо Сфорца:

„Вони привезли з своєї подорожі близько сорока папуг, яких зелених, яких геть жовтих, подібних до індійських папуг, з червоним нашійником, як їх ото списує Пліній. І всі вони дуже яскравопері. Крила в них зелені або жовті, але з домішкою блакитних або багряних пер; ця різнобарвність чарує зір. Я хотів докладно розповісти Вашій Ясності про цих папуг, бо ці птахи, як і багато інших речей, привезених з новооткритих країн, дають припускати, що ці землі належать до Індії або ж сусідять з нею, особливо коли згадати, що й Арістотель наприкінці свого „Трактату про небо та землю“, Сенека та й інші вчені завжди твердили, що Індію відділяють від Іспанії з заходу не такі вже великі морські простори.

Але цієї теорії стародавніх філософів, навіть потвердженої папугами, не досить, щоб переконати знавців мореплавства та космографії в тім, що адмірал вернувся дійсно з Індії. Ледве приїхав Колюмб до Барсельони, зараз же вони починають висловлювати сумніви, ставлять йому свої заперечення, а потім і собі висовують таке твердження: між тими островами, що відкрив адмірал, і Індією простягається широкий морський простір. Король і королева вживають з певним оглядом досить невиразного вислову й пишуть в офіційних документах, що ці острови лежать „в напрямку до Індії“ або ж „у тій частині, де лежить Індія“ („en la parte de las Indias“) Незабаром ці острови будуть просто „на шляху „до Індії“, в чому ніхто не сумнівається, а трохи згодом, коли вже Колюмб самий тільки й віритиме, що він доплив до Індії, їх назовуть Вест - Індією, щоб відрізнити від Індії Азіятської.

* * *

По кількох місяцях король і королева в своїм листі до адмірала вимагають від нього мапу новооткритих земель:

„...Щоб краще урозуміти вашу книгу, нам треба знати градуси, під якими лежать відкриті вами острови й землі, як і той шлях, що ним ви дістались до них. А тому надішліть їх нам негайно, також як і ту мапу, що ми прохали вас надіслати її нам ще до вашого від'їзду“.

Ця цілком натуральна вимога, якої Колюмб ніяк не сподівався, так здивувала його, що він не добре слів відповісти.

Мапи він не склав, та й не міг її скласти. Він бо не вмів користуватись морськими вимірними приладами. Тільки двічі підчас своєї подорожі він спробував був визначити широту, та й то помилився на кілька градусів.

Король і королева бачать, у чім річ: адмірал не знавець своєї справи. По еспанських та португальських портах можна знайти силу простих моряків, куди досвідченіших від нього. А втім, він подобається королеві й кільком високим вельможам. Він знайшов острови й може знайти ще й інші. Отже йому знов відкривють кредит, приставивши до нього фахівця,— і це буде ма-нах!— що візьметься до прозаїчних подробиць подорожі, отих проклятих довгот та широт, що їх не вміє визначати великий адмірал. Король і королева дуже обачно повідомляють його про своє рішення:

„...На нашу думку, вам би слід узяти з собою путящого астронома, і нам здається, що отець Антоніо де - Марчена був би найвідповіднішою для цього людиною, бо він не абиякий астроном, до того ж його погляди, як нам відомо, завжди збігалися з вашими“.

РОЗДІЛ VII

КОЛЮМБ ЗНАХОДИТЬ КАНІБАЛІВ¹⁵³, ОБУРЮЄ ПРОТИ СЕБЕ ТУБІЛЬЦІВ І ЕСПАНЦІВ НА ОСТРОВІ ГАЇТІ Й ЗАКЛАДАЄ ТОРГІВЛЮ РАБАМИ

Португальський король Іоанн II, розмовляючи з Христофором Колумбом, вказав йому на те, що його відкриттями та посіданням новооткритих земель зламано трактати, складені між Португалією та Кастілією, а також і папські булли, що віддали португальським мореплавцям у виключне користування всі океанські шляхи на захід і на південь від Африки, на яких вони сподівались знайти Індію та Королівство презвитера Іоанна. Щоб покласти край цим новим суперечкам, затвердити свої права на здобуті землі та заздалегідь забезпечити собі право на ті нові землі, що їх іще мав відкрити адмірал, король і королева еспанські звернулись до вільного суду папи. Своєю буллою від 4 травня 1493 року папа Олександр VI¹⁵⁴ погодив до часу обох суперників: він провів на світовій мапі пряму лінію, що йшла від північного бігуна до південного, проходячи за сто льє на захід від Азорських островів та островів Зеленого Рогу; всі острови й землі на схід від цієї лінії мали належати португальцям, а ті, що на захід від неї,— еспанцям. Сам того не підозрюючи, папа, певний того, що переділяє тільки острови, віддав Еспанії весь Новий Світ, перш ніж його відкрито!

Папська булла, так би мовити, вийшла з ужитку вже за якихось десять років після того, як її проголошено. Вона аж ніяк не пошкодила португальцям, французам, голяндцям та англійцям заселяти Новий Світ, і еспанці скоро перестали спиратись

на неї, захищаючи свої переважні перед чужоземцями права на його відкриття та колонізацію.

Позбувшись надалі всяких клопіт з боку Португалії, кастильський уряд спорядив для другої подорожі цілу флоту, що складалася з трьох вантажевих суден з чардаком, що з них одне мало значну місткість — до тисяча двісті п'ятдесятьох тонн, дванадцяти легких безчардачних каравель та ще двох побільших, до яких в разі потреби можна було б приладнати чардак; разом сімнадцять суден. Кілька з них дуже неглибоко сиділи в воді: їх збудовано спеціально для цієї експедиції, щоб досліджувати ними береги островів. До особового складу флоти увіходило від тисяча двох сот до тисяча п'яти сот чоловіка, в тім числі робітники, різні ремесники, землероби та ще кілька сеньйорів, що своєю охотою пристали до експедиції. Серед них були Хуан Понсе де - Леон, той, що потім відкрив Фльориду, Педро де - Маргаріт, Альварес де - Акоста та Берналь Діас де - Пісо, двірський альгвасиль, Мальдонадо, колишній посол у Римі, Хуан де - Люхар, Себастьян де - Оляно : адмірал захопив їх своїми чудовими казками та обіцянками.

Хоч Колумб і завіряє їх, що їм не доведеться ні з ким битись, а таки ці сеньйори ступають на кораблі при шпагах і щитах. Ремесники везуть із собою своє приладдя, землероби — паростки рослин, городне та хлібне насіння та по парі всяких свійських тварин, що водяться в Іспанії. В експедиції беруть участь також кілька місіонерів за приводом отця Бернарда Бойля, бенедиктинського манаха ¹⁵⁵ з Монсеррату ¹⁵⁶. Отець Антоніо де - Марчена теж їде, тільки не як манах - проповідник, але як один з двох космографів і картографів експедиції; за другого стає Хуан де - ля - Коса.

Головними начальниками експедиції є Альонсо Медель, Альонсо Перес Рольдан, Бартольомео Перес та Перес Нін'йо, капітани на суднах „Нін'я“, „Сан - Хуан“, „Кардера“ й „Гальєха“. Колумб має при собі наймолодшого з своїх братів — Дієго, що приїхав з Італії на звістку, що його старший брат став на адмірала й відкрив Індію; їдуть з експедицією також батько й дядько майбутнього Колумбового біографа Ляс Касаса.

Капітал заповзяття складається з п'яти мільйонів мараведис, позичених герцогом де - Медіна Сідонія, а також з золота та

коштовностей, сконфіскованих у вигнаних євреїв. Керування адміністративною частиною покладається на Хуана Родрігеса де - Фонсека, настановленого суперінтендантом індійських справ та його помічників: Франсіско Пінельо, скарбника, та Хуана де - Сорія, контролера. Уряд королеви Ісабелі забезпечує експедицію всім потрібним, щоб організувати справжню колонізацію новооткритих земель. Більшість тих, хто їдуть на острови, мають намір там і лишитись.

Фльота відпливла з Кадісу ¹⁵⁷ 25 вересня 1493 року. Як і за своєї першої подорожі, Колумб попрямував спочатку до Канарських островів, де заходив у кілька портів. 13 жовтня — день його відплиття з острова Ферро — можна вважати за справжню дату початку його другої експедиції.

Після тритижневого плавання навальний північний вітер збив кораблі з того шляху, що мав довести їх до берегів Гаїті та Куби, і відніс їх на південний захід. Вони запливли у величезний архіпелаг Малих Антільських островів.

— Нам треба взяти знов курс на Еспаньйолю,— мовить до Колумба отець Антоніо,— та пливати швидше до неї, ніде не забарюючись.

— Навіщо поспішати? — відповідає Колумб.

— Як навіщо поспішати?! А ті ваші товариші, що їх ви там залишили тому вже більше як десять місяців? Вони, либонь, уже втратили надію знов побачити вас.

— Вони? Не клопочіться їхньою долею. Вони собі панують на райському острові та нагромаджують у своїй фортеці золото та самоцвіти.

Адмірал, опинившись у нових водах, не знає вже, властиво, де тої Еспаньйолі й шукати, і рішає, поки там десь натрапить на неї, обпливти спочатку архіпелаг. Хто зна, чи не тут саме знайде він столицю Великого Моґола! Отець Антоніо звертається тоді до Хуана де - ля - Коса.

— Еспаньйоля,— відповідає той,— лежить далі на північний схід; її північний берег, коли не помиляюсь, сягає двадцятого градуса північної широти. Мартін Альонсо, прийшовши туди перший, визначив точне її положення. Він заховав свою мапу, бо адмірал, не склавши собі ніякої мапи, у нього теж ніколи її не прохав, і тепер вона, десь найпевніш, у руках в одного з його

братів. Безперечно, наш обов'язок якнайшвидше плити до Еспаньйолі, але ж адмірал не хоче. В нього свої думки.

У перших днях листопада адмірал відкриває кілька невеличких безлюдних острівців і дає їм назви: „Дезірада“, „Домініка“, „Маргілянта“, а далі знаходить більший острів — „Гваделюпу“, оточений трьома острівцями. На цих чотирьох островах живуть „люди природи“, що поїли геть усіх жителів сусідніх островів. Колюмб посилає матросів на берег розшукати кількох індіан, що могли б дещо розповісти про цей край та показати йому шлях до Еспаньйолі. Побачивши їх, тубільці пускаються врозтіч. Жінки ж, навпаки, кидаються назустріч чужоземцям і дають їм наздогач на мигах, що жителі цих островів пожерли своїх бранців - чоловіків, а жінок держать у неволі. Вони благають еспанців визволити їх. „Король Гваделюпи,—кажуть вони,—подався з десятима великими човнами та трьомастами індіан до сусідніх островів, щоб набрати там нових бранців собі на поживу. Ці жінки,—наївно признається Фернандо Колюмб,—і показали нам шлях до Еспаньйолі.

Еспанці добуваються вглиб острова й заходять до тубільних домів — халуп, критих соломою. Там вони знаходять людські кістки й зброю.

В листі до Помпоніо Ляеті П'єр Мартір так списує відкриття канібалів, за оповіданнями учасників експедиції:

„Вам доводилось чути про лестригонів¹⁵⁸ та поліфемів¹⁵⁹, що годувались людським м'ясом; отже не сумнівайтесь в їх існуванні. Коли, прямуючи від Щасливих островів до Еспаньйолі, взяти трохи на південь, то натрапляєш на великий архіпелаг, заселений лютими остров'янами, що їх називають караїбами або ж канібалами. Хоч вони й ходять голі, але з них дуже лихі вояки. Лук та палиця—їхня улюблена зброя. Вони користуються човнами, видовбаними з деревних стовбурів, і називають їх „каное“. Цими човнами вони цілими юрбами пристають до сусідніх сотовів, заселених цивілізованими тубільцями. Вони зненацька нападають на їхні села й поїдають на місці своїх бранців - чоловіків. Щождо дітей, то їх вони каструють, як ото ми робимо з півниками, потім вирощують та вигодовують їх, а тоді поїдають. Наші люди добулись у їхні оселі... На сволоках під дахом висіли ковбаси та окості з просолоного людського

м'яса. Еспанці знайшли голову якогось юнака, допіру забитого, бо з неї ще не стекла кров. В казанах варились разом з гусями та папугами куски його тіла; інші, понаштрикувані на рожен, приготовані були до печення“.

Колюмб покидає Гваделупу 10 листопада й другого дня відкриває ще кілька островів. Найбільший з них,—кажуть адміралові індіани, що перебувають на його каравелі,—зветься „Маданіна“, і живуть на ній самі чоловіки. Колюмб не має жадного сумніву: перед ним Острів Амазонок. На жаль, він не може зійти на берег через північний вітер, що не дає наблизитись до острова. Він рішає одвідати його іншим разом. Але ж йому так і не доведеться побачити знов острів Маданіну, названий потім Мартінікою. Він збирає відомості й дізнається, що раз на рік канібали одвідують амазонок, але не для того, щоб їх поїдати. Вернувшись до Еспанії, Колюмб розповідатиме все, що чув, П'єрові Мартірові, додавши ще й власних вигадів.

„Вигодувавши своїх немовлят,—каже він,—амазонки відсилають хлопчиків до їхніх батьків, а дівчаток лишають при собі. Ці жінки знають великі підземелля, куди вони ховаються, коли комусь із чоловіків заманеться без часу одвідати їх. Коли ж хто намагається силою або ж хитрощами добутися в ці підземелля, вони обороняються, пускаючи стріли“.

П'єр Мартір заводить до своєї книги „Про Новий Світ“ („De orbe novo“) цю нову байку, що накликає йому спогади про стародавніх фракійців, що теж одвідували були Острів Амазонок. Але ж, буди сам не такою вже легковірною людиною, він додає: „Так, принаймні, мені розповідано. Переказую те, що чув“.

Пливучи далі поміж незчисленними островами архіпелагу, Колюмб налічує їх сорок шість за кілька днів. Які заселені, які безлюдні, бо жителі одних островів поїли жителів других. Отже, всі ці острови чи то устелені лісами та луками, чи то кам'янисті та неродючі,— всі такі ж бідні, як і той Сан - Сальвадор. „Можна гадати, що на них є золото й коштовні самоцвіти“. Можна гадати! Колюмб певний цього; він умре з цією держкою ілюзією. Другу з своїх ілюзій йому доведеться скоро втратити за досить таки трагічних обставин. Досі він вірив, що всі людояжери — боягузи й що трьох чи чотирьох еспанців задосить,

щоб цілі тисячі їх погнати" врозтіч. Перша зустріч з ними на Іваделюпі нібито потвердила цю гадку, і доктор Шанка, лікар при експедиції, пише в своїм листі до севільського капітулу:

„Їхня зброя — списи, але не залізні, бо вони не знають цього металу; до держална вони прикріплюють вістря з черепахового щита або риб'ячих хребтів, міцних і зубчастих, як пила. Такою зброєю вони можуть убивати й тяжко ранити своїх незброєних супротивників; скерована ж на нас, ця зброя не являє собою великої небезпеки“.

Отже за кілька день, на іншим острові, еспанці натрапляють на канібалів, озброєних луками й отруєними стрілами; вони не тільки не повертають навтьоки, а ще й самі нападають на еспанців; одного з них убивають і одного ранять. Верховодить ними жінка, як бачиться — їхня королева, і при ній якийсь юнак „з лютим спохмура поглядом і левиним видом“, мовляв П'єр Мартір, що на нього раз - у - раз доводиться покликатись, бо сам Колюмб не лишив опису своєї другої подорожі.

„Наші люди,— розповідає далі автор „De Orbe novo“,— щоб уникнути їхніх стріл, взяли за краще стати до бою, щільно підійшовши до них. Налігши на весла, вони скерували свої човни на каное з дикунами й перекинули його. Дикуни кинулись у воду й звідтіл, пливучи, пускали стріли. Діставшись до скелі, що ледве винурялась над поверхнею води, вони й далі шалено билися. Нарешті їх узято в полон. Одного з них убито, а син королеви дістав дві рани. Приведені на адміральське судно, вони мали такий дикий та лютий вигляд, немов ті африканські леви, піймані в тенета. Ніхто не міг дивитись на них, не проймаючись почуттям жаху, такого бо огидного, пекельного вигляду надала їм природа й власна жорстокість. Я переказую те, що сам бачив, а також і всі ті, що приїздили до Мадріду, щоб подивитись на них“.

16 листопада каравелі пристали до великого острова, звідкіль походила більшість полонених канібалами жінок, що врятувались на каравелях; вони називали цей острів „Борікен“; еспанці ж дали йому назву Пуерто - Ріко. Жителі цього острова „напівцивілізовані“, мовляв П'єр Мартір. Щоправда, вони були озброєні, але провадили тільки оборончу війну. Надто миролюбні, вони ніколи не шукали зачіпки до свар з своїми

войовничими сусідами, але вміли як слід битись, відпираючи їхні напади. Вони не наїжджали на сусідні острови, шукаючи м'ясної поживи, але ж коли їм траплялось іноді перемогти своїх ворогів, то вони таки поїдали їх.

18 листопада фльота наближається до Еспаньйоли, пливе вздовж берега й 22 листопада пристає до північної частини острова. За п'ять день адмірал прибуває до того місця, де він збудував форт Натівідад; від нього лишилося саме лиш пепелище. „Люди природи“ вирізали zostавлених тут тридцять вісім еспанців. Маючи надію, що може, дехто з них урятувався й переходується десь у лісі, стріляють з рушниць і гармат, щоб сповістити їх про прибуття їхніх земляків. Але ніхто не повертається, ніхто не відгукується,— всі вони загинули. Адмірал послав кількох людей до Гваканагарі, бо сам він, хоч і повідомлений гарматною стріляниною про поворот еспанців, досі до них не з'явився. Вони знайшли короля, що лежав у гамаку з перев'язаною ногою. Він сказав їм, що на цім острові він не є єдиний король, що, крім нього, є ще королі, могутніші за нього, і що це вони з юрбою озброєних остров'ян атакували й здобули форт, а потім спалили його, перебивши всіх еспанців. Самого ж Гваканагарі, що прийшов був до помочі еспанцям, поранено серед битви стрілою.

Другого дня Колумб послав лікарського помічника одвідати свого вірного союзника, цього короля з чутливою душею. „Лікар звелів скинути з ноги пов'язку,— розповідає П'єр Мартір,— і не знайшов на ній не то що рани, а й жадного сліду від неї. Але король лежав у ліжку, удаючи з себе хорого; навколо стояли ліжка сімох його жінок. Це збудило в лікарі підозру, чи не спричинився сам Гваканагарі до вбивства еспанців. Він, проте, затаїв свої гадки й узяв з короля обіцянку, що на завтра він сам прибуде до каравель побачитись з адміралом“.

Гваканагарі, дійсно, прибув до адмірала, і їхнє побачення було якнайприятнішим. Аж ось побачив король на чардаку каравелі декого з тих жінок, що їх еспанці визволили з канібальської неволі, і почав „дуже ласкаво“ розмовляти з одною з них, котру моряки називали Катериною. Всі сподівались, що Колумб об'явить короля полонником, щоб примусити його спокутувати свій злочин, але адмірал відпустив його. Уночі Кате-

рина та ще семеро жінок кинулись у море. Трьох перехопили, але четверо інших разом з Катериною спромоглись таки досягти берега й пристати до Гваканегарі, і той втік з ними в гори, захопивши з собою все своє рухоме добро. Другого дня Колюмб утішився тим, що зав'язав дружню спілку з іншим королем, або ж кациком.

Землероби, що їх адмірал, хоч і проти своєї волі, привіз із собою, зараз же взялись до роботи. П'єр Мартір наводить докладні відомості щодо початків землеробства в Новім Світі, здобуті від самих поселенців. „На узбережжі найбільшої ріки цього острова еспанці обгородили частоколом обруб землі під сади та городи. Вони посадили там усяку городину, редьку, салату, капусту й багато інших рослин: за шістнадцять день усі вони дозростали. Через тридцять шість день після посіву можна було вже зривати стиглі діні, гарбузи, огірки й іншу городину, і такої смачної ще ніколи не куштували еспанці. Отже, цілий рік можна мати свіжу городину. Цукрову тростину за два тижні виганяло на локіть заввишки. Те ж було й з виноградними різками. Другого ж року після садіння виноградники дали добрий урожай чудового на смак винограду, але через свою надмірну більшину грона були нечисленні. Один селянин засіяв клаптик землі пшеницею,— було це о половині лютого, а вже в травні, саме під великдень, він приніс у місто сніп стиглого колосся, що видалось усім, хто це бачив, за справжнє чудо“.

Коли б Христофор Колюмб зрозумів, у чому полягає справжнє багатство цієї землі, то він з перших же місяців побачив би всі свої надії здійсненими через край; він став би великим колонізатором новооткритих країн. Але ж землеробство не цікавить його. Він усе женеться наосліп за своїми химерами. Він уявляє, що Гаїті — це той Офір, що про нього говориться в третій книзі царств. Офір, чиї золоті розсипища збагатили золотом Соломона. І він розсилає по всьому острову сеньйорів, ремесників і матросів шукати цих розсипищ; і, як і завжди, вони повертаються хібащо з дрібненькими золотими зернятками, що їх терпеливо збирають тубільці в річній піску.

Десять років по тому молодий Ернандо Кортес, зваблений, як і багато інших, жадобою до золота, приїхав на Гаїті. Першого ж дня, зійшовши на берег, він здав собі повну справу

з усього і, зрікшися золота, випрохав собі землі. Року 1518, розжившися з рільництва та розплоду коней і свиней, він спорядив флоту, найнявши собі кілька сот моряків та шукайбідів, і подався з ними завойовувати Мехіко. Він збагатив його, привізши туди європейські рослини й худобу, до того ж знайшов там золото й срібло.

У грудні Колумб звелів поставити нову фортецю і назвав її „Форт Ісабеля“. Поволі будинки стали виростати навколо, і скоро Ісабеля стала невеличким містечком, першим у Новім Світі. Два місяці по тому, 3 лютого 1494 року, Колумб вирядив до Іспанії дванадцять кораблів під командуванням Антоніо де - Торреса, щоб відпровадити хорих та привезти звідтіля худоби та всякого припасу й харчу.

Острів Іспаньйоля не може прогодувати навіть тисячі європейців, бо ті кілька землеробів, що приїхали з Колумбом, не привезли з собою всього потрібного цивілізованим людям, і треба ще чекати кілька років, аж поки городництво та скотарство зможуть задовольнити потреби всіх поселенців. Тим то Колумб і звертається до короля й королеви з проханням надіслати йому живности й худоби як племінної, як і на заріз, а також медикаментів для хорих.

Неминуче треба завести постійне сполучення каравелями й товаровий обмін між метрополією й островами. Але з яким товаром вирядить Колумб каравелі, щоб дати з свого відкриття якісь вигоди державі, собі самому й тим великим комерсантам, котрим він надавав стільки обіцянок? У січні 1494 року він ані трохи не посунувся наперед проти минулого року, коли скінчив свою першу подорож. Ні золотих гір, ні пахощів, ні коріннів, ні коштовних самоцвітів. І поки ще він їх десь там знайде, з яким вантажем вирядити йому каравелі? Тоді Колумб рішає взятись до вивозу рабів на продаж, що дасть значний зиск, і сам він теж матиме з нього свою десятину.

Канібали, мовляв він, далеко тямовитіші й розвиненіші від тубільців Гаїті та Куби — не людожерів; пробуєши деякий час в еспанській неволі, вони відзвичаються годуватися людським м'ясом, і тоді їх можна буде знов повернути на острови, де вони будуть проповідувати євангелію, з них бо можна зробити чудових місіонерів. Колумб виробляє офіційний і справді жахливий

проскт — закласти правильну торгівлю рабами. В інструкціях, що він їх диктує 30 січня 1494 року Антоніо де - Торресу на подання королю та королеві, ми знаходимо таку пропозицію:

„Ви скажете їх величностям, що для блага душ канібалів і тутешніх жителів ми вважали за корисне вивезти якнайбільшу кількість їх до Іспанії. Треба дати дозвіл на вирядження кількох каравель, щоб постачити ці острови худобою, живністю та всім потрібним для прохарчування поселенців та поліпшення землеробства. За все це можна платити рабами - канібалами, які, позбувшись в Європі своїх варварських звичаїв, будуть кращими від усіх інших рабів. Довіз цих рабів у Севілью буде вигідним і для їх величностей, бо ж вони можуть накласти на них велике мито“.

За тих часів рабство існувало в Європі, особливо по тих країнах, що лежали на узбережжі Середземного моря, де мусульманські корсари викрадали жінок і чоловіків - християн і продавали їх на базарах своїх країн. З свого боку християни в Європі повертали на рабів полонеників мусульман. Португальці довозили негрів з Гвінеї. Отже Колюмбові першому прийшло на думку вивести справу на широкий шлях і закласти ім'ям королівського уряду, йому й собі на користь, правильну работоргівлю, не виправдану навіть війною з тими країнами, звідкіль вивозитиметься рабів. Бо він бреше, пишучи, нібито він посилатиме на еспанські ринки тільки полонеників, головним чином канібалів, обвинувачених в убивстві еспанців. Він ледве чи мав якусь тузину полонених людоджерів. Його жертвами є тубільці острова Гаїті, що зовсім не були людоджерами; він навіть має намір вивозити жінок, дівчат і дітей. Ніхто до Колюмба не насмільювався окривати свої справжні заміри євангельськими та гуманітарними гаслами й ніхто після нього не чинив цього з таким цинізмом.

* * *

Наприкінці березня, повернувшись з експедиції вглиб острова, що не дала жадних цінних наслідків, Колюмб готується до нової подорожі — відкривати далі нові землі. Головна ж його мета — повернутись до Куби. А проте становище речей на Еспаньйолі вимагає присутності начальника. Незадоволення й ворохобня

шумують усюди як серед тубільців, як і серед еспанців. Розлючений постійними розчаруваннями, адмірал усю злобу повертає на індіан. Він починає полювати на них, цькує їх собаками. Йому потрібні раби, щоб притягти їх до тяжких примусових робіт по берегах золотовмісних рік та в горах, де він усе сподівається знайти золото; йому потрібні раби, втім числі й жінки, щоб розподілити їх поміж землеробами, сеньйорами та тими авантюристами, що пішли за ним.

В невеличкій еспанській колонії панує цілковите безуряддя. Адмірал — лихий мореплавець; ще гірший з нього адміністратор. Він нездатний командувати й не вміє викликати до себе приязні. Своєю грубістю, що доходить до жорстокости, він геть усіх обурює проти себе, і саме тепер, у перших місяцях 1494 року, більш, ніж коли. Колумб умів якимись своїми прикметами, що лишилися загадкою історії, зваблювати знатних сеньйорів, двірських дам, прелятів, манахів, професорів, учених, ба й саму королеву, але він був безсилий перед моряками, навіть перед простими матросами, що на ділі бачили, який з нього мореплавець. Не краще показує він себе як адміністратор і губернатор.

Харчів не вистачає. В надії примусити еспанців покинути острів тубільці перестали обробляти землю й живуть собі з овочів та коріннів диких рослин, європейців же така їжа не може задовольнити. Спалахують пошесті: еспанці передають тубільцям заразливі хвороби, доти невідомі на Антільських островах, і на свій пай заражаються від тубільців місцевими хворобами, принаймні, одною, якої тоді ще не знала Європа, хворобою, що поширюється здебільшого через жінок. Смерть косить індіан, бо вони, належачи до фізично кволої раси, трудно перебувають хвороби.

От за таких то обставин 24 квітня Колумб припоручив комітетові під головуванням свого брата Дієго управління Еспаньйолею, а сам з трьома каравелями пустився далі. Літаючи знов у химерах, він подався до Куби шукати імператора та столиці Китаю. Він узяв курс на захід і, досягши Куби, поплив спочатку її південним берегом. Біля порту Таркіно він повернув на південь і 13 травня відкрив Ямаїку; потім попрямував знов до Куби, щоб провадити далі дослідження острова. Каравелі

насилу посувались, пливучи між мілинами та рифами, і увійшли в архіпелаг численних островів, що його Колюмб назвав „Садом Королеви“.

— Їх не менше тисячі! — скрикнув зраднілий адмірал. Це ж той самий архіпелаг тисячі островів, що його ото списав Марко Польо.

Захоплений своєю палкою уявою, Колюмб рішив, що після Японії він відкрив Північний Китай, а тепер оце — Південний. По кількох днях він уявляє себе вже десь у берегів Кохінхіни, не покинувши все тої ж Куби та „Саду Королеви“.

„Колюмб,— каже автор „De orbe novo“,—вірив, що він прибув до супротилежної нам частини земної кулі, близько Золотого Херсонеса¹⁶⁰, що лежить від нас на схід по той бік Персії. Він гадав, справді, що з усіх дванадцяти годин тої половини сонячної путі, котру проходить воно тоді, як ми його не бачимо, невідомими йому лишались іще тільки дві години. Відомо, що древні знали тільки половину сонячної путі, бо їм відома була тільки частина землі — від Гадеса¹⁶¹ до Ганга чи навіть до Золотого Херсонеса. Підчас свого плавання адмірал натрапляв на морські течії, бистрі й бурхливі, як потоки, на жахні вири та підводні скелі, не кажучи вже про ті небезпеки, що на них наражався він через безліч островів, поміж якими доводилось йому плавати. Та він байдужий був до тих небезпек і рішив пливати далі, аж поки впевниться, чи є Куба острів, чи материк“.

Адмірал „вірив“, „гадав“ — пише П'єр Мартієр д'Ангієра, переказуючи Колюмбові оповідання, та сам не дуже то їм віри діймає. Колюмбові зовсім не треба було обпливати береги Куби, щоб упевнитися того, що Куба є материк. Він і так це знає, він певний цього вже після першої подорожі. Відкриття тисячі китайських островів Марко Польо — це йому лиш зайвий доказ того, що ці береги є таки справді береги Азії.

12 червня відбулася нечувана в історії відкрить подія. Колюмб, що не переставав твердити, що Куба — материк, послав на всі три каравелі нотаря зібрати свідчення всіх моряків, в тім числі й лоцманів, які, чи то бажаючи догодити адміралові, чи, може, з остраху перед ним, посвідчили те саме, та ще й ствердили це присягою. На підставі цих свідчень складено нотаріальний акт і в нім застережено, що кожному, хто після

присяги твердитиме протилежне, тобто що Куба є острів, відріжуть язик, а крім того, він заплатить десять тисяч мараведис штрафу, коли то буде офіцер, або ж дістане сто ударів батогом, коли то буде простий матрос.

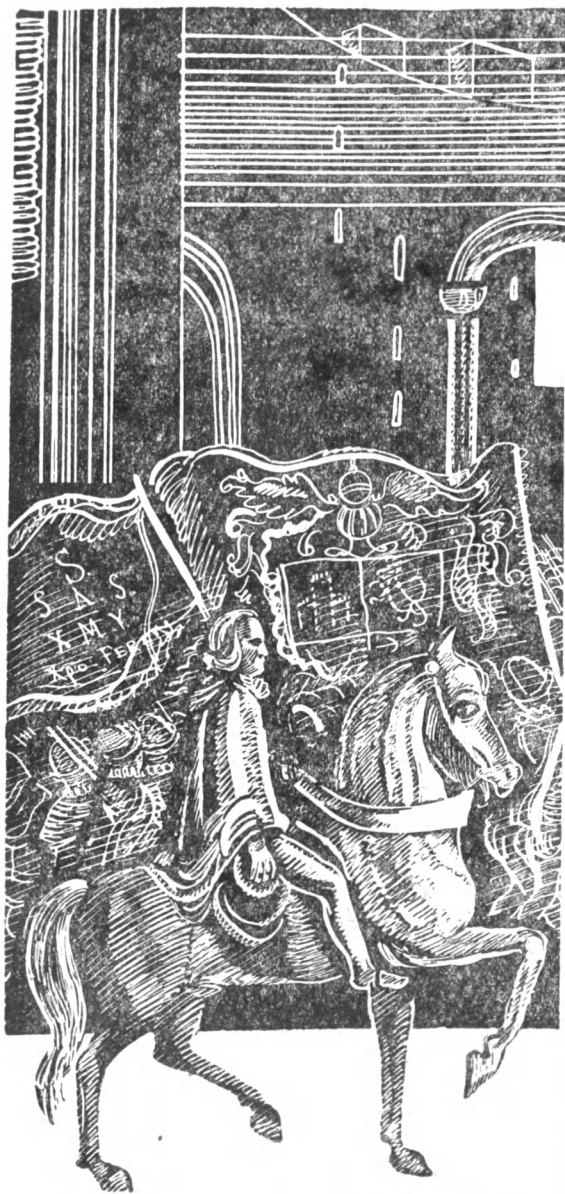
На облавку одної з каравель був учений манах - космограф; отже він гадав і насмілювався казати, що Куба — острів. Колумб не дозволив йому повернутись до Іспанії. Але він не міг позбавити волі Хуана де-ля-Коса, що дістав звання космографа експедиції від самої королеви. Повернувшись до Іспанії й не боячись, що йому відріжуть язик, бо там на той нотаріальний акт ніхто не звертав уваги, він склав світову мапу, позначивши на ній острів Кубу.

Коли б Колумб поплив далі на захід або ж на північ від Куби, то він міг би за один день досягти материка, приставши до Юкатану¹⁶² або Флоріди. Але ж він блукає наосліп від острова до острова, сам не знаючи, де він є й куди пливе. Та й не може він цього знати, коли думка, геть запаморочена писаннями Марко Польо та Мандевіля, шугає від Японії до Перської затоки, шукаючи ознак у напрямі морської течії або ж у вигляді архіпелагу. А тимчасом харчі вичерпуються, і команда, бачачи, що адмірал і не думає про вороття, починає нарікати.

Нарешті, 16 липня каравелі беруть курс на Іспаньйолю, але ураган відкидає їх у противний бік. Протягом кількох тижнів майже щодня спостигають їх грози та бурі, і лише 20 серпня вони прибиваються до західного, ще не відомого, берега Іспаньйолі. Вони досліджують берег і лише 29 вересня, після п'ятимісячної відсутности, добуваються, нарешті, до Іспаньйолі. Колумба, що під цей час захорів, зносять на берег в ліжку, і він п'ять днів перебуває в летаргійному стані.

* * *

„Прибувши до Іспаньйолі,— каже Фернандо Колумб,— адмірал застав там свого брата Бартольомео, що приїхав з Іспанії. Прочувши, що адмірал відкрив нові острови й повернувся до Іспанії, він поспішився туди ж, щоб пристати до нього; але в Севільї йому сказали, що адмірал уже відплив з вісімнадцятьма суднами. Під цей час він примістив мене й мого брата пажами до принца дон - Хуана. Тоді король послав його до Іспаньйолі

Повернення Колумба (з першої подорожі)

з трьома кораблями, і адмірал, вернувшись по завоюванні Куби, настановив його намісником (adelantado) Індії“.

Ми бачимо, що, потрапивши у води архіпелагу Малих Антільських островів, Христофор Колумб не знав уже, де шукати Еспаньйолі. Отже ж його брат, що не брав участі в першій подорожі, відразу й без жадних вагань знаходить її. Бо він, либонь, дістав собі точну мапу, складену одним з тих лоцманів, що брали участь у першій подорожі й визначили такі положення островів, або ж просто мав такого лоцмана в себе на облавку.

Усі три каравелі прибули з новими поселенцями та з вантажем усякого можливого припасу та харчів незабаром після відплиття Колумба. За час його відсутности стан колонії ще ускладнився. Еспанці, роз'ятрені розчаруваннями, злиднями та хворобами, поділились на кілька партій, що ворогували одна з одною. Серед індіян спалахнуло повстання. Панувала цілковита анархія. Отець Бойль та Педро Маргаріт, обоє найзапекліші вороги Колумбові, заволоділи каравелями Бартольомео й повернулись до Еспанії з купкою своїх прибічників, щоб подати свої скарги дворові.

Адмірал уже одужав, коли прибули чотири каравелі з провіантом під командуванням Торреса. Він передав Колумбові королівську відповідь на його пропозиції; їх усі ухвалено з деякими застереженнями та незначними змінами, крім лиш одної пропозиції — закласти торгівлю рабами. Король і королева ще вагались і покищо утримувались від остаточного висновку. Діставши таку відповідь, Колумб навантажив каравелі сотнями рабів — не канібалами, а жителями Еспаньйолі, що далеко не всі були військовими бранцями, бо серед них чимало було жінок, дівчат і навіть дванадцятилітніх дітей. Цих сердешних голими понабивано в каравелі навалом, як худобу, і виряджено з Еспаньйолі 24 лютого 1495 року. Більшість їх померли дорогою. П'ятсот тих, що вижили, пущено в продаж у Севільї з дозволу уряду. Але через чотири дні продаж припинено королівським наказом.

„Треба доконче,— говориться в королівській записці від 16 квітня 1495 року,— припинити продаж рабів, аж поки ми розвідаємось у людей вчених, у теологів та каноністів¹⁶³, чи можна чесним робом провадити далі таке діло. Особливо треба,

щоб Торрес якнайшвидше надіслав нам ті листи, що їх він привіз від адмірала, щоб ми могли дізнатись, з яких причин він послав цих людей, як рабів, до Севільї“. Законом і мораллю тих часів дозволялось торгувати рабами — бранцями, занятими в полон на війні. Згодом сама Ісабеля даватиме такі дозволи іншим відкривачам. Але в квітні 1495 року вона ще вагається.

Цей варварський вчинок викликав тоді загальне обурення у всіх, хто був присутній при продажу жінок. Озвались навіть приятелі Колумбові. Бернальдес, що пригостив у себе Колумба після його повороту з другої подорожі, пише: „П'ятсот індіан та індіанок від дванадцяти до тридцять п'яти років... Їх привезли такими, як вони ходили в своїй рідній країні, як вони народились...“ І другий великий його апологет, творець Колумбівської легенди, Ляс Касас, у тім розділі своєї книги, де він списує смерть Колумба, не може не висловити йому своєї осуди: „Нещастя, що спостигли його, були лиш справедливою карою за його поводження з тубільцями“.

Апологети ХІХ віку, що створили з Колумба найбільшого й найчистішого генія людства, переходять мовчанням цей епізод. Вони згадують тільки його проєкт повернути на рабів канібалів. Щождо вивозу індіан в Іспанію, то коли й говорять про нього, так тільки на те, щоб скинути всю вину на інших. Ми маємо, проте, безспірні документи, що доводять цілком протилежне. Колумб взявся знов до вивозу рабів, сподіваючись, що його могутні протектори й співучасники кінець - кінцем переконують таки королеву. Повернувшись з своєї другої подорожі, він сам привіз із собою рабів. Незабаром після того, як він відплив, його брат Бартольомео, що був такою самою жорстокою та запеклою людиною, як і сам він, виконуючи його наказу, надіслав йому ще триста рабів. Маємо, крім того, таке свідчення самого Ляс Касаса: „Адмірал подарував кожному з еспанців, хто брали участь в його експедиціях, по одному індіанові для особистих послуг“.

* * *

На Колумба й справді посипались усі біди з того дня, як він висадив у Севільї отих п'ятсот нещасних індіан та індіанок. У тім же квітні 1495 року, ще не знаючи навіть усіх, що збільшували його вину, жахних подробиць цієї першої спроби

работоргівлі, королева Ісабеля позбавила адмірала тих привилеїв, що за ними йому одному належало виключне право подорожувати й робити відкриття в Атлантийському океані на захід від Канарських та Азорських островів. Цим актом вона дала новий імпульс тому рухові, що поривав Іспанію до Нового Світу, рухові, що його загальмували були Колюмбові привилеї.

Христофор Колумб дав привід. Він відкрив морський шлях, попливши шукати Антілії й гадаючи, що він оминув цей острів. Але через свою химерну географію та намагання погодити свої відкриття з теоріями Арістотеля та Сенеки й оповіданнями Марко Польо та Мандевіля, він сам себе рокував на даремні шукання. Він не покидає островів і все блукає між ними, шукаючи казкових чудес. Плаваючи навмання серед архіпелагу, він, так би мовити, товчється на місці. Отже, інші мореплавці, серед них дехто й з тих, що брали участь в його першій подорожі, здали собі справу з його нездатности й хотіли пливати далі. Що там є далі, на захід від Куби: інші великі острови чи, може, Азія? Цього ніхто не знає, але вони хочуть це взнати, і вони визнають. Одне безперечне: Колумб помиляється; Куба — не є Азія. 10 квітня Ісабеля ознаймує волю плавання й торгівлі, як по всіх уже відкритих землях, як і по тих, що ще будуть відкриті. Починаючи з цього року, мореплавці споряджають експедиції за дозволом від влади; є й такі, що відпливають без жадного дозволу; це ті шукайбіди - аматори таємничих пригод, що іноді випереджують своїми відкриттями тих, що діють за урядовим дозволом. Дехто з них обходяться без жадної допомоги з боку держави, не прохаючи в неї ні грошей, ні кораблів, як, приміром, Педро Нуньєс, супутник Колумбів у його перших двох подорожах, що споряджає каравелю своїм власним коштом. Хоч сам він і небагатий, проте знаходить у Севільї таких банкірів, що вірять йому й позичають гроші на лихварських, вигідних для себе, умовах. Вісенте Яньєс Пінсон, повернувшись того ж 1495 року з Леванту¹⁶⁴, споряджає цілу флотилію й подається шукати нових земель на заході Моря Океану.

Амеріго Веспуччі, один з директорів банкірського й торгового дому свого земляка Хуаното Берарді, теж пускається на море й досягає перше, ніж Колумб, нового материка, названого потім його ж ім'ям.

У тім же квітні 1495 року, таки нещасливім для Колюмба місяці, королева, стурбована звістками, що доходили з Гаїті, послала туди тимчасового губернатора, бо по Еспанії поко-
тилися чутки, нібито адмірал помер. Він був живий, але пробував у надто скрутному становищі, що все ускладнялося через його нездатність до управління та через його жорстокість. Вже рік, як безнастанна ворохобня шириться серед тубільців. У квітні повстання охоплює весь острів. Колюмб, озброївши всіх своїх людей, рушає з ними на індіан, якими командує кацик Каонабо, розпорошує їхню юрбу, перелякану еспанською артилерією, і займає в полон самого Каонабо. Цього задосить, щоб покласти край повстанню. Тубільці стають на якийсь час покірливішими з рабів; вони виконують усе, що від них вимагається, все, що може знести їхня фізична кволість, і, знесилені, покірливо вмирають.

„Після того як Каонабо з усією його родиною занято в полон,— розповідає П'єр Мартір,— адмірал рішив об'їхати весь острів. Його повідомлено, що остров'яни терпіли таким лютим голодом, що їх уже вимерло більш як п'ятдесят тисяч і що вони вмирали щодня, як та худоба підчас пошести. Отже це лихо спостигло їх з їхньої ж власної причини“.

І дійсно, як ми вже бачили, щоб змусити еспанців покинути їхній острів, тубільці не тільки перестали засівати ниви, садити плянтації тощо, але навіть знищили геть усе посіяне раніш. Один офіцер, посланий на вивідки з загоном салдат на південний берег острова, „доніс, що по всіх перейдених областях був такий голод, що протягом шістьох день він і його салдати нічого не їли, крім сирих коріннів, рослин та овочів з дерев, що поростають у горах“.

В гірській країні Чібао шукачі золота роздобули золотий родимець.

„Він був з кулак завбільшки,— каже П'єр Мартір,— і важив двадцять унцій. Його знайшов якийсь кацик, але не на річнім березі, а десь на безвідді. Я бачив його на власні очі на однім з ринків Старої Кастілії, в Медіна дель - Кампо, де двір перебував тоді зиму, я держав його в своїх руках і з великим захопленням облапував і зважував його“.

Почалася знов старання шуканина за золотом. „Адмірал послав свого брата Бартольомео з кількома рудниками та загоном салдатів до золотих копалень, що, за вказівками тубільців, були десь на віддалі шістдесятьох лье від Ісабелі. На тім місці знайшли старі, давно колись викопані шахти. Адмірал сподівається віднайти в цих шахтах оті стародавні скарби, що їх, мовляв біблія, „Соломон, цар Єрусалимський, знайшов у Перській затоці“.

Ця знахідка дає адміралові новий привід заноситись у свої біблійні та географічні хмари.

„Чи ж воно так?“ — питає себе скептичний автор „De orbe novo“. І відповідає недбало: „Не мені судити“. Далі він доповнює Колюмбові повідомлення:

„Рудники, перепустивши через решето поназбирану по різних шахтах землю, запевняли, нібито ця земля містила в собі стільки золота, що кожний робітник, ставши до цієї роботи, міг би легко добувати по три драхми золота на день“.

Та коли на цих островах так багато золота, то чому ж адмірал привіз з своєї першої подорожі лиш мізерну жменьку й чому здобутки другої подорожі майже не багатіші від першої? Йому ставили й ставитимуть знов цей запит. Він відповідав і далі відповідатиме на нього так:

„Раз — що я не мав іще досить часу, щоб дослідити як слід усі новоодкриті острови. Друге — що ті еспанці, що поїхали зі мною на острови та на Азійський материк, всі нероби, що знали одно — спати та дармувати й, замість жити в мирі та супокі, зривали бунти та чвари. Нарешті, перш за все треба було перемогти та втихомирити остров'ян, зламавши їхній опір. В самій околиці Чіабо є така сила золота, що важко й сказати. Один з моїх людей знаходив його більш ніж по п'ятдесятьох річках. На всім острові його збирають просто на землі. А що ж то буде, як копнути вглиб? Віднині наші королі можуть вважати себе за найщасливіших і найбагатших у світі володарів, бо ніхто ще до наших днів не чув і не бачив на землі нічого подібного. Я піднімусь нової подорожі, і з неї то вже напевне мої кораблі повернуться з такими золотими скарбами, що всі тільки дивуватимуться та захоплюватимуться, побачивши їх. Надійде свій час — і все це здійсниться за допомогою пресвятої трійці“.

Але ж ось уже більш як два роки, як Колюмб, удруге вже, пробуває в Індії, відкривши й дослідивши кілька сот островів. Встановлено правильне сполучення з метрополією, і вона надсилає до еспанців на Гаїті каравелі з провіантом та зброєю, а адмірал так таки й не має нічогосінько дати їй на заміन. Чи ж не урветься терпець королям еспанським витрачати стільки грошей? Колюмб дасть їм золото, він дасть його більш, ніж вони самі можуть того побажати... але трохи згодом. О, коли б тепер допомогли йому давні його протектори, з котрими він обмірковував колись свої проекти щодо вивозу рабів, хоч би той же Габріель Санчес або Люїс де - Сантанхель, коли б вони зуміли таки переконати королеву ! Колюмб обраховує ті вигоди, що можна б мати, вивозячи рабів з одної тільки невеличкої області острова Гаїті, і він пише:

„Звідси, за допомогою пресвятої трійці, можна вивезти до чотирьох тисяч рабів, що коштуватимуть двадцять мільйонів мараведис. Тим паче, що й у Кастілії, і в Португалії, та й по інших країнах, відчувається великий попит на рабів, і його вже не може задовольнити довіз їх із Гвінеї“.

Двадцять мільйонів — а з них два мільйони адміралові — з самої ж округи Йякімо! Коли б королева згодилась... Ба ні! Королева допіру надіслала до Гаїті судового комісара Хуана де - Агвадо, поручивши йому прилюдно обслідувати Колюмбове урядування. Значить, королева більше не вірить йому, — вона наслухалась його ворогів та обмовців — отця Бойля та Марґаріта, і він, віце - король, більше не господар на цих островах! Колюмб відмовляється відповідати, пробує застрахати свідків, береться то на обіцянки, то на погрози. Хуан де - Агвадо терпляче провадить далі своє нескінченне слідство. По кількох місяцях Колюмб, зрозумівши, що йому самому треба захищати себе безпосередньо перед двором, рішає повернутись до Іспанії.

Він покинув Іспаньйолю 10 березня 1496 року, відпливши з двома каравелями й узявши з собою двісті пасажирів, здебільшого слабих, та тридцять рабів, у тім числі й кацика Каонабо, що помер дорогою. Вийшовши в море, Колюмб допустився одної з своїх звичайних мореплавських помилок. Замість узяти курс на північ від острова, де він знайшов би пасатні вітри, він попрямував на південний схід і заплив у величезний архіпелаг Малих

Антільських островів, де вітри були супротивні. Віддавшись на волю бурхливого моря, Колюмб цілий місяць проплутав серед небезпечного архіпелагу, та все ніяк не міг з нього вийти.

10 квітня, замість бути вже в андалузській гавані, чи хоч, принаймні, десь під Канарськими островами, він опинився перед Гваделюпою. Харчів уже не вистачало, а ще ж малося пливти цілий місяць. Чи ж можна собі уявити щось злиденніше й безглуздіше, ніж оця поворотна подорож?

Затривожені пасажирки й моряки ремствують, нарікають, буряться. Колюмб не відбуд жадної подорожі без того, щоб серед його екіпажу, завжди відважного й дисциплінованого під командуванням інших, не заносилося на бунт. Що робити? Повернутись до Еспаньолі? Ніхто не знає зарані адміралових намірів. Та він і сам тепер не знає, що йому робити. Нарешті, замість повернутись до колонії, він наказує пристати до Гваделюпи, щоб запастися харчами.

Адмірал з своїми салдатами перебув на острові десять день, шукаючи їжі, серед безнастанних боїв з тубільцями. Нарешті, 20 квітня, навантаживши каравелі деяким припасом, розвинули вітрила і, вийшовши з архіпелагу, взяли курс на схід. Понад місяць боролись каравелі з вітрами та бурями. Не вистачало харчів, загрожував голод. Збожеволілі матроси хотіли вже були покидати індіан у море. Близько половини цих нещасних повмирало з голоду та холоду. Лиш 11 червня обидві каравелі увійшли в порт Кадіс.

Через адміралову помилку подорож тривала три місяці.

РОЗДІЛ VIII

ПЕРЕСЯКНУТИЙ МОРСЬКИМИ ТА БІБЛІЙНИМИ РОМА- НАМИ ДОН - КІХОТ ¹⁶⁵ І ГІДНИЙ РОЗСТРІЛУ АДМІРАЛ

Уранці 11 червня 1496 року жителі Кадіса висипали до порту, куди ввійшли дві каравелі, що повернулись з Індії. Зроду не бачили вони сумнішого видовиська. Люди, що сходили на берег, моряки, сеньйори й ремесники — всі мали схудлі жовті обличчя й очі запалені з лихоманки та голоду. Дехто не могли навіть самі зійти й спирались на руки тих, що були ще не такі знесилені. Цікаві та жалісливі городяни поспішилися до них і повідводили слабих до себе, щоб виходити їх. Ця висідка справила незагладне вражіння на Ов'єдо, що, будучи тоді ще підлітком, був присутнім при ній і списав її потім у своїй хроніці:

„Вони всі повернулися хорі, зморені й скидалися радше на мерців, ніж на живих людей. Нові землі й ота Індія увійшли в таку неславу, що не знайшлось би жадного, хто схотів би туди податись... Коли б король подарував мені свою Індію, та щоб потім довелось мені походити на оцих 'сердечних, я ніколи не рішився б поїхати туди“.

— А чи ви привезли дикунів?— питали моряків городяни.

— Привезли. Багато їх повмирало на морі, решту ви зараз побачите.

— А адмірал?

— Адмірал одягається. Він зараз теж зійде.

Незабаром усі побачили п'ятнадцятьох індіан, що сходили з каравелі, приоздоблені перами, з великими тулубами й ногами,

на шії ж у всіх були намиста, що скидались на золоті. Деякі несли в руках величезні чудернацькі машкари та образи, пороблені з дерева або бавовни. За ними, трохи подалі, виступав франсисканський манах з довгою сивою бородою.

— Ще один манах, що не захотів лишитись на островах! — покотилося серед натовпу.

— Ба ні ! — промовив якийсь сеньйор з каравелі, що насилу стояв на ногах, хоч його й піддержували два портові хлопці. — Це не манах, це сам адмірал.

Адмірал! За цих сумних обставин Христофор Колюмб, як і при повороті з своєї першої подорожі, перш за все поміркував про рекляму, підготовувавши сценічний вихід, безсмачний маскаррад.

Він поводився, розповідає історик Карльос Боск, „радіше як цирковий імпресаріо, ніж як адмірал Кастілії“. Але на цей раз він уже не вразить уяви своїх сучасників. Щоб з'явитись до двору, що пробуває в Бургосі, він переїжджає частину Еспанії, одягнений в чернечу рясу, в супроводі своїх дикунів. Від нього відвертаються. Його зоря погасла й не засяє знов. Вісті з Еспаньойлі покотились по всій країні. Всі вже знають чи хоч, принаймні, певні того, що колонізація островів — марна справа. З своєї другої подорожі, як і з першої, Колюмб не привіз нічого, крім зразків золота та деяких рослин. Виходить, що Еспанія багатша на дорогоцінні метали, ніж ота адміралова Індія! Історик Андрео Бернальдес, що сам з приязню ставився до Колюмба, висловив загальну думку такими словами:

„Витрати були такі великі, а здобутків так мало, що по всій Кастілії стали гадати, що на тих островах і зовсім не було золота“.

Колюмб, спокійний, непохитний у вірі в свій талан, переїжджає від міста до міста, вбираючись то як адмірал, то як манах: залежно від обставин та того ефекту, що його він хоче вчинити серед тих чи інших осіб. Його запалена уява та перенапружена невдачами воля щораз більше затягають його на путь містицизму. Чи ж то тільки прикидання, чи й справді щире захоплення. І те, і це безперечно; принаймні, цього 1496 року, коли він уже стоїть близько краю апокаліптичної безодні та галюцинацій, що незабаром геть опанують його.

Китай та Японія більше не цікавлять його. Марко Польо та Мандевіль додали йому духу до найчудовішої з усіх пригод, і він певен того, що доведе таки її до краю. Він впливе з еспанського порту і, досягши Гаїті та Куби,пливтиме далі на південний схід, аж поки допливе до тих островів, що лежать на південь від Китаю. Цими островами були йому минулого року ті, що він знайшов біля Куби й дав їм назву „Сад Королеви“. Але то була істина року 1495, року ж 1496 він уже думає інакше. Далі він одвідає Золотий Херсонес — Малякський півострів — та острів Тапробан, що цікавить його, бо він вичитав у якійсь із тих двох чи трьох книжок, звідки почерпав усі свої знання, нібито Олександр Македонський посилав туди філософів вивчати заведену там систему урядування. Він перепливе Червоне море, проїде Єгиптом, як ті вчені, що їх колись послав цезар Нерон дослідити „витоки Нілу та причини літніх поводей, коли вода в річках, звичайно, спадає“. З Єгипту він проїде суходолом до Єрусалиму; тоді, перепливши Середземне море, повернеться до порту, з якого вплив, одбувши таким чином подорож навколо світу й зробивши силу відкрить. Колюмб знає через Мандевіля, що така подорож можлива. Він забуває лише одне,— а саме, що йому довелося би кинути свої кораблі й екіпаж у Червонім морі!

Колюмб викладає свій план Ісабелі й Фердінандові, що приймають його в Бургосі. Він розповідає їм про ті відкриття, що ними зажили собі слави Олександр, цезар Нерон та інші стародавні володарі. Особливо говорить він про Соломона, царя Єрусалимського, що досягав крайніх меж Сходу, щоб побачити гору Сапору, коло якої його кораблі стояли цілих три роки.

— Гора Сапора,— каже він,— ця найбагатша в світі на золото гора, є тепер власність ваших величностей, бо вона ж на острові Еспаньйолі.

І він сам вірить усьому, що каже.

Адмірал спростував наклепи й скарги отця Бойля, Педро Маргаріта та інших сеньйорів, незадоволених з його урядування; вони самі спричинилися до тих прикрих подій, що трапились на Еспаньйолі; дбаючи лиш про те, щоб самим якнайшвидше розбагатіти, вони геть байдужі були до інтересів церкви й держави. Щождо рабів, то сам він хотів послати в Еспанію

самих по канібалів - бранців; наперед він доглядатиме, щоб накази їх величностей виконувались сумлінно. Він виголошує перед Фердінандом та Ісабелею цілу промову, переказану згодом на письмі.

„... Мені закидають те, що, мовляв, витрати були надто великі й що я зараз же не послав звіти вантажених золотом кораблів, а на те й не зважають, як мало в мене було часу та як багато всяких перешкод...

„Та хоч я ще й не спромігся послати вантажені золотом кораблі, але ж я надсилав достатні зразки цього металу та й інших дорогоцінних речей, з яких можна судити про майбутні великі вигоди. Я не кажу вже про португальських володарів, що здавна експлуатують Гвінею й провадять далі дослідження Африки...”

Указавши на ту славу й вигоди, що їх уже зажили королі португальські, вдавшись на шлях відкрить, Колюмб діткнувся слабої сторони королеви Ісабелі, і вона відповіла адміралові, щоб він не бентежився тими закидами щодо золота, якого він іще не знайшов у достатній кількості. Вона бо сама воліє провадити далі й підтримувати це заповзяття, не зважаючи на ті витрати, що їх воно вимагатиме від держави.

Принаймні, таку відповідь приписує їй Колюмб. Навряд чи могла королева відповісти йому так категорично і вже напевне не обіцяла йому дати негайно нову флоту для третьої експедиції. Минуло цілих півтора року, аж поки вона відступила перед адміраловими благаннями. Тільки через рік після розмови з ним, 2 червня 1497 року, вона скасовує новою грамотою ті пункти едикту про волю подорожів та відкрить, що перечили тим „привилеям та милостям“, що їх надано адміралові „за його заслуги“.

Але ж усі ці грамоти стануть незабаром мертвими грамотами. Не можна бо осудити на бездіяльність кращих мореплавців країни та сміливих шукачів пригод, які цілком слушно вважають віднині Колюмба нездатним до дальших відкрить.

Король і королева затвердили за його братом Бартольомео титул „аделянтадо“, намісника Індії, що його дав йому Колюмб, а обох його синів, Фернандо й Дієго, наставлено пажами королеви. Поза двором Колюмб ніде не мав успіху. Навіть Люїс де - Сантанхель і інші марано, омилившись на тих надіях, що їх вони

покладали були на Колюмбові заповзяття, тепер геть відкаснулись від нього. Його проєкт третьої подорожі наразився на сильну опозицію з боку Родріґеса де - Фонсека, архієпископа Бадахоського, голови Індійської Ради. Відбувалися палкі диспути в приміщенні Ради в Севільї. Раз Колюмб розпалився до того, що схопив одного з урядовців, кинув його додолу й став топтати ногами.

Не вважаючи на той опір, що ставили йому Фонсека й інші його супротивники або вороги, адмірал дістає від королеви шість каравель і дозвіл взяти з собою, опорядивши коштом кастильської казни, тридцять моряків, тридцять юнгів, сорок вершників, сто піхотинців, двадцять промивачів золота, п'ятдесят рільників, десять садівників, двадцять різних ремесників та тридцять жінок. Аж тут постають ті самі перешкоди, що й за першого його відплиття з Пальосу. Приватні судновласники мають постачити каравелі; та як обидві попередні подорожі не дали жадних грошових здобутків, то ніхто вже не вірить адміралові, і жадний судновласник не хоче дати йому своїх кораблів. Уряд удається тоді до примусових заходів і реквізує шість каравель. Та не так то легко умовити сеньйорів, ремесників та рільників їхати з Колюмбом. Індія має недобру славу; там не наживеш багатства, там люди вмирають або ж повертаються звідти хорі. Тоді рішають послати туди арештантів.

Колюмб, таким чином, перший ужив цієї системи колонізації. Іспанія зреклася її майже зараз, скоро встановлено лад на Гаїті. Але згодом Англія широко вживатиме цієї системи в Північній Америці та в Австралії. У травні 1498 року фльота була готова до відплиття. За кілька місяців до того Колюмб склав у Севільї 22 лютого духівницю, якою він запроваджував на користь своєму спадкоємцеві та його нащадкам майорат на всі свої володіння.

За цей час в його душі зайшли великі зміни. Перейнятий біблійним духом, немов сп'янілий з нього, він набирається вдачі й мови старозаповітного пророка. Щоб підперти свої обіцянки й переконати всіх у непогрішності своїх намірів, він удається до біблії, до своєї химерної біблії, і проголошує себе обранцем божим, що через нього мають справдитись пророцтва святого письма про Іспанію. Надаремне заперечують йому, що, мовляв,

у Ісаї ані слова нема про Іспанію; він відповідає, що деякі місця біблії, де говориться про Сіон та Єрусалим, ясно вказують на Кастілію.

Піднімаючись своєї першої подорожі, Колюмб мав на думці лиш земні блага, але він їх досі не знайшов, і тепер йому треба вигадати щось інше. От він і вдається до біблії, щоб, перетлумачивши її на свій лад, добутись таки нової фльоти.

* * *

Шість каравель відпливли з порту Сан Люкар де - Баррамеда 30 травня 1498 року й попрямували спочатку до острова Мадейри новим шляхом, щоб, як мовляв адмірал, уникнути можливої сутички з французькою фльоатою, що чатувала на нього під Сен - Вінсентським рогом. За свідченням одного з сучасних літописців, то була португальська фльота. А може, там і взагалі не було ніякої ворожої фльоти, що чатувала на нього, бо не дуже то можна довіряти Колюмбові, коли він удається в драматизацію, а надто коли він накидає злочинні наміри тим урядам, що відхилили колись його пропозиції.

З Мадейри він подався до острова Ферро, звідки вирудив три каравелі на Іспаньйолю. Сам же він з трьома іншими каравелями поплив до островів Зеленого Рогу, де й простояв аж до 4 липня. З цього дня Колюмб починає здійснювати той химерний замисл, що вже понад рік як опанував його уяву. Він не хоче повертати до Антільських островів. Він пливе далі на південь шукати Золотого Херсонеса. А тут іще якийсь катальйонський астролог упевнив його, нібито золото знаходиться в більшій кількості по жарких країнах, біля екватора, де живуть негри. Ось чому після. Островів Зеленого Рогу він бере курс на південний схід, щоб досягти Малякського півострова та багатих на золото країн.

Минуло вже два місяці, як вийшли каравелі з еспанського порту, а перед ним все ще було широке море й жадних ознак землі. Щоправда, саме плавання тривало не всі шістдесят день, бо довгенько таки простояли на островах Зеленого Рогу, але екіпаж сильно терпів од спеки; до того ж починало не вистачати харчів. Звичайна адміралова помилка: з ним майже завжди доводиться боятися голодної смерті. І знов незадоволення, нарікання, і вже починали питати себе, чи не слід кинути взятий курс

та пливати до Еспаньйолі, аж ось вахтовий матрос вгледів на заході три гірські верховини. То був південно - західній край острова, якому Колумб дає назву Трінідад; сусідню ж землю він називає островом Грасія. Але то вже був не острів, а материк,— то був Новий Світ. Шукаючи Кохінхіни, він відкрив Венесуелю. І зараз же, перед рогом Ареналь, що на острові Трінідад, він стикається з доти невідомим і грізним явищем природи:

„Допливши до рогу Ареналь,— пише він,— я побачив, що острів Трінідад утворює разом з землею Грасія канал в два льє завширшки з заходу на схід. Скерувавши туди каравелі, щоб пройти на північ, я зустрівся з цілою низкою течій, що з страшенним шумом перетинали канал. Я думав спочатку, що причиною тому були рифи та підводні скелі, які заважали зайти в канал. За цими течіями були знов течії, і всі вони робили жахний шум, подібний до гуркоту морських хвиль, коли вони розбиваються об берегові скелі. Я закинув кітву біля рогу Ареналь, поза цим каналом чи гирлом, і постеріг тоді, що вода ринула з сходу на захід з такою ж швидкістю, як Гвадальквівір підчас розливу, і так день і ніч, безперестану. Я думав, що не матиму змоги ні назад повернути через оті течії, ані пливати далі через мілини та рифи. Пізньої ночі, будучи на чардаку каравелі, я почув страшенне ревіння та гуркіт, що йшов од півдня, наближаючись до каравелі, і, глянувши в той бік, побачив, як море бутніло від заходу на схід, утворюючи немов величезну горбовину з каравелю заввишки, що помалу сунула на мене. Поверх тої водяної горбовини ринула бурхлива течія, і її жахний рев мішався з ревом та гуркотінням інших течій, що я їх уже порівнював був з морськими хвилями, що розбиваються об скелі. Ще сьогодні, на саму згадку про це, я перечуваю те почуття жаху, якого зазнав тоді, боячись, що той потік, досягши моєї каравелі, поглине її“.

Колумб відкрив гирло одної з найдовших та найширших рік Америки, Оrenoко, що супроти неї найбільші еспанські ріки здаються струмками. Ця велика сила води, що нестримним потоком вкидалася в океан, утворюючи довгеньку солодководну течію, не могла мати своїх витоків десь на острові; вона протікала материком, убираючи в себе воду численних допливів. Схвильо-

ваний цим відкриттям, адмірал об'являє, що нема ніде на світі такої широкої та глибокої ріки й що вона витікає з просторої землі, що лежить,— каже він,— деь на півдні. Отже, істина стає очевидною; він ясно бачить її. Лишається тільки геть повикидати з голови всякі античні теорії та Мандевілеві байки й провадити далі дослідження берегів. Хай не йому судилося відкрити материк Нового Світу, бо Кабо та Амеріго Веспуччі досягли його за рік до Колумба, так хоч він узнав би, що цей материк справді існує і що це не є Індія. Але йому не вимкнулися з чіпких лабетів своїх улюблених авторів. Досі,— каже він,— про цю землю нічого не знали. Як же це так? Арістотель, Сенека, Альфраган, Мандевіль — невже ніхто з них не говорив про цю країну та про її велику ріку? Річ неможлива! Тоді йому приходять на думку ті сторінки з „Книги про чудеса світу“, що над ними колись поринав він у мрії в бібліотеці монастиря Рабіди. Він заходить у міркування.

„Поміркувавши,— пише він,— я держусь тої думки, що саме в цім місці лежить земний рай, і спираюсь на вже наведені докази й авторитети“.

Він починає з того, що відкидає теорію Птолемея та інших вчених, що визнавали сферичність світу. Цілком круглою є тільки та півкуля, на якій вони пробували. Земля ж має „форму груші, дуже круглої, окрім тільки того місця, де вивиснується вузький кінець її, що кінчиться хвистиком, або ж, певніше, форму дуже круглого клубка, що в нього на однім боці є щось подібне до жіночої пипки, і та пипка є найвищим і найближчим до неба місцем землі, і лежить вона на лінії екватора, в оцім океані, на краю Сходу“.

Адмірал певен, що пробуває тепер на тій половині круглої груші, де хвістик, або ж на тій частині круглого клубка, де жіноча пипка.

Він на краю Сходу; він біля хвистика, або жіночої пипки; він у Венесуелі — перед земним раєм. З того земного раю витікають чотири великі ріки, що зрошують увесь світ: Ганг, Тігр, Ефрат і Ніл. І та ріка, що її гирло він оце допіру відкрив,— Ореноко,— то одна з цих чотирьох. Яка ж саме? Він цього не знає. Де саме він є? Цього він теж не знає, але напевне в одній з таких країн: в Індії, Месопотамії, Персії, Етіопії або ж у Єгипті.

Він пригадує святого Ісідора, Беду, Страбона і святого Амвросія, і Скота¹⁶⁶, і всіх учених теологів, які містили земний рай на Сході — на тім Сході, що до нього він оце тепер пристав, після того як уже раз відкрив був його на Кубі. І Колюмб простягає благуші руки до верхів'їв священної ріки, до тої невидимої точки, де рай і куди йому ніколи не ввійти, бо, мовляв Мандевіль, „є до нього один тільки вхід, огневим оповитий пломенем, так що жадна смертна людина не може туди ввійти...“ Адмірал заходить у галюцинації, Дон - Кіхот, що збожеволів, начитавшись лицарських — морських та біблійних — романів.

Але це — Дон - Кіхот самоук, сп'янілий з абияк розжованого знання, що складається з самих лиш там і там понахватаних цитат. Щоб довести, що він близько земного раю, треба спочатку встановити, що він дійсно на сході; він це робить, посилаючись на тих давніх вчених, котрі твердили, що світ малий і що на нім мало води; до цього він додає:

„Кардинал П'єр д'Альї надає цим письменникам більшої ваги, ніж Птолемеєві та іншим грекам та арабам... Він посилається на писання Ездри, який каже, що з сімох частин світу шість відкриті й лиш одна сьома вкрита водою...“

Переказуючи ці Колюмбові розумування, на біблії побудовані, П'єр Мартір д'Ангієра закінчує не без іронії: „Усе це вельми здогадне. Але годі про це. Вернімось до історії, від якої ми віддалились“.

Адмірал пливе поздовж берега, морем, що оточує земний рай. 5 серпня він заходить у гавань і посилає на берег човни. Моряки, зійшовши на берег, узнають від тубільців, що ця країна зветься Парія. Колюмб пливе далі й відкриває острови Табаго, Гранаду, Маргариту та Кубагуа; знаходячи гавані, він при погожім вітрі пристає до берега. За рогом Алькатрас він знаходить „найпрегарніші в світі й багато заселені землі“. Тубільці підпливають човнами до його каравелі. Усі вони хороші на вроду, високі й поставні. Деякі носять на шиї золоті бляшки, а деякі — перлові браслети. „Звідки ці перли, звідки це золото?“ — запитує він тубільців. „Звідси й з півночі“ — відповідають йому на мигах.

„Я зробив усе, що міг,— каже він,— щоб дізнатись, звідки добували вони золото, і всі вони показували мені на землю, що

межувала з ними на заході; то була висока гірська країна, і до неї від берега було не так то й далеко; але тубільці умовляли мене не ходити туди, бо там жили людожери... Я питав також їх, де збирали вони перли, і вони знов показали мені на захід і на північ, за межі їхньої землі. Я не спинився тут, щоб перевірити їхні покази, через брак харчів та ще через те, що сам заслаб на очі, до того ж моє велике судно не було придатним до такої експедиції“.

Як і за попередніх подорожів, на суднах починається голод: бракує хліба, вина, м'яса. В нових країнах, звідки він обіцяв привезти казкові скарби, в „найпрегарніших у світі землях“ адмірал не знаходить чим прогодувати екіпаж двох каравель. Його матроси виснажені; сам він слабує на очі. Треба покинути цю землю,— цей земний рай! — так таки й не знайшовши шляху до Золотого Херсонеса. Чи ж є берег Парії (Венесуелі) продовженням берега Куби, тобто Азійського материка?

Його географічні уявлення чимраз більше заплутуються, бо він завжди вперто намагається підрядити наочну дійсність доктринам стародавніх вчених та фантазії авторів авантурних романів.

З смутком на душі віддаляється адмірал від цих благословених місць, що сусідять з Мандевілевым раєм, і, розпустивши вітрила, прямує до Еспаньйолі, вивозячи з собою як здобич лиш трохи перлів, назбираних на Губагуа.

Колюмб прибув до Еспаньйолі 30 серпня 1498 року. На острові лютувала анархія та громадянські чвари й точилася безнастанна боротьба з тубільцями. Бартольомео, губернатор, наділений від свого брата повновладою на час його відсутности, бувши поганим адміністратором і такою ж зарозумілою й жорстокою людиною, як і сам адмірал, обував проти себе більшість еспанців. Обурення проти нього було ще більшим, ніж проти його брата, бо Христофор все таки мав хоч абиякий престиж завдяки своїм відкриттям та титулам адмірала Кастілії й віце-короля, тоді як Бартольомео був нікому не відомий чужоземець, що, не доводься він братом адміралові, ніколи й не побачив би того губернаторства. Незадоволені знайшли собі сміливого й рішучого ватажка в особі Франсіско Рольдана, верховного судді на Еспаньйолі, що підніс

Колумб доповідає про мандрівку

прапора повстання проти адміралової влади. З свого боку пригнічені тубільці, що з них обоє партії вимагали данини й силою стягали її, вступили в боротьбу з чужоземцями, як з Бартольомео, як і з Рольданом.

Адмірал спитувався був установити лад, та нічого не вдав. 18 жовтня він вирушив до Іспанії п'ять каравель. За кілька днів до того він ознаймував повстанцям волю повернутись до метрополії. Мало хто захотів використати цей дозвіл, а коли хто й поїхав, так тільки на те, щоб провадити далі в Іспанії кампанію проти адмірала. Кожна з двох партій хотіла підгорнути острів під свою владу. Кожна посилала до двору свої скарги та обвинувачення.

— Адмірал та його брат „аделянтадо“, — казали Рольдан та його прибічники, — люди несправедливі, нечестивці, вороги еспанського народу, чия кров щиро проливають. Вони раді будь з якого приводу катувати, душити та стинати голови людям. Це честолюбці, завиди, гордії, нестерпучі тирані; на них дивляться всі як на диких, кровожадних звірів і цураються їх, як ворогів королівства. Обидва брати тільки про те й дбають, щоб бути повновладними господарями островів. Це виявляється з усієї їхньої поведінки, а надто з того, що вони не дозволяють нікому, крім своїх прибічників, шукати золота.

— Ці бунтарі, — казав з свого боку Колумб, — що матимуть по заслугі, скоро їх величності надішлють мені підсилок. Ці бунтарі — всі злочинці, розпутники, злодії, спокусники, хапуни, волоцюги. Вони не зважають ні на що, їм усе байдуже; вони віроломці й брехуни, що вже були під судом або ж утекли від нього. Вони повстали проти законної влади й бавляться грабіжкою та насильством; усі вони ледащі й ласуни, їм аби спати та празникувати. Вони не жалують нікого. Привезені на Іспаньйолю як рудники або слуги, вони тепер кроку не ступлять пішки, а примушують нещасних тубільців носити себе по всьому острову, немов ті римські едили. Задля власної розваги та щоб не втратити звички проливати кров, вони займаються такими вправами: вихоплюють меч і одним ударом стинають голови безневинним жертвам. Того з - поміж них, хто швидше від усіх одним ударом стинає голову нещасному остров'янинові, вшановується й проголошується найхоробрішим.

Наводячи обидві ці скарги, П'єр Матрір додає до них такі прості слова: „Отакі були взаємні обвинувачення адмірала та Рольданових прибічників, не кажучи вже про багато інших закидів“. І хоч він і приятель Колюмбів, а проте утримується від його оборони. Десь найпевніш, і Колюмб, і Рольдан кажуть правду один про одного. Адмірал жорстокий і пожадливий честолюбець; це знати й з інших документів. Щоб його по можливості виправдати, Ляс Касас скидає всю відповідальність на Бартольомео, так наче „аделянтадо“ міг у присутності свого брата протягом цілих двох років чинити беззаконство без братової ухвали й участі. Колишній верховний суддя бунтівник Рольдан теж не більшого варт. В кожній з двох партій є чесні люди, є й авантюристи, здатні на всякі злочини. Безперечно, більш негідників у партії Рольдана, бо до нього пристали всі послані на острови амнестовані арештанти.

Христофор та Бартольомео вже цілих два роки безнастанно боролись разом і з бандою Рольдана, і з тубільцями, що повстали під проводом своїх казиків. Адмірал, побачивши, що несила йому встановити лад та вгамувати повстанців і що влада ось - ось вислизне з його рук, вдався тоді в переговори з Рольданом, багато чим поступився йому, відновив його в правах верховного судді, а його головних прибічників гоїно понаділяв землями. Аж ось 23 серпня 1500 року прибули з Іспанії дві каравелі, привізши нового губернатора в супроводі урядовців і салдат. Терпець урядові увірвався. Не можна було цілком повірити ні ворогам Колюмбовим, ані йому самому. Очевидно, в донесіннях та скаргах обох сторін було багато перебільшень та брехні, а була таки й правда. Криваві війни на острові спричинялись до того, що Іспаньйоля, уславлена своєю плодючістю та багатством на дорогоцінні метали, нічого не могла постачити своїй метрополії, крім незначної кількості золота.

Щоб вивести острів з цього злиденного стану, королева настановила Франсіско де-Бобаділья, командора ордену Каляграв¹⁶⁷, губернатором острова, давши йому повноважність перевірити адміралові рахунки, вчинити слідство в справі взаємних обвинувачень обох партій, судити й карати винних на місці або ж відсилати їх до Іспанії разом з їхніми справами. Не було більше на Іспаньйолі не то вищої, ба навіть рівної до нього

влади; геть усі, в тім числі адмірал і „аделянтадо“, мали користь йому, як самій королеві.

Отже, незабаром по своїм приїзді Бобаділья звелів арештувати Колумба й обох його братів, протримав їх кілька тижнів у в'язниці, а потім вирядив їх до Іспанії, як в'язнів, у кайданах. Ледве корабель покинув Іспаньйолю, офіцер, що доглядав за в'язнями, схотів звільнити їх від кайданів. Але Христофор Колумб зрікся цієї милости і в кайданах зійшов на берег у Кадісі між 20 та 25 листопада 1500 року.

Через оцей арешт та кайдани Колумбівська легенда створила з Бобадільї одну з найогидніших нелюдських постатей всесвітньої історії. Та коли звернутись до документів тої доби, навіть до власних писань Колумбових приятелів, то побачимо дещо інше, а то й зовсім протилежне. У П'єра Мартіра немає жадного слова ганьби для Бобадільї. Ов'єдо називає його „людиною чесною й побожною“. Навіть Ляс Касас, апологет адміралів, каже, говорячи про Бобаділью, що „навіть по його смерті ніхто не насмілювався сумніватися в його чесності та безкорисливості“.

Ми завсіди помиляємось, коли судимо людей і факти далекої доби, виходячи з ідей, звичаїв, почуттів і законів нашої сучасности, а надто коли допускаємось анахронізму. Нашу уяву вражає тепер ця антитеза: героя, відкривача Америки, закуто в кайдани, як злочинця! Під Америкою ми звикли розуміти Сполучені Штати, Нью - Йорк з його хмарочосами та багатомільйоновим населенням, Бразілію, Аргентину і всі інші держави Нового Світу. Отже, року 1500 ще не існувало жадної з цих держав; не відоме навіть було саме існування Америки. Колумб, за свідченнями його сучасників, мав репутацію аж ніяк не святого. Його жорстокости, що не вимагала й доводів, та його кількаразової неслухняности наказам королеви не вивозити рабів та не поводитися з беззахисними дівчатами та дітьми, як з войовничими антропофагами, задосить, щоб виправдити його ув'язнення й кайдани. Окрім того, він заподіяв чимало інших переступів закону та злочинів.

Щоправда, Бобаділья учинив хоч і цілком по закону, проте надто суворо. Попри всю свою провину, адмірал мав право на певну увагу й милосердя від судді, бо він же зробив незвичайні послуги Кастильській Короні, збільшивши її володіння

всіма тими островами, що їх він був відкрив. З другого боку, Бобаділья мусів помітити, що Колюмб виявлював ознаки розумового забурення. Зважаючи на це, він мусів би був вирядити Колюмба до Іспанії без кайданів, бож він не був засуджений, а тільки обвинувачений і все ще носив титул адмірала й віце - короля. Королева Ісабеля, давши Колюмбові авдієнцію, вислухала його і, ознайомившись з процесом, постановила остаточний вирок. У Христофора Колюмба відібрано звання віце - короля; цей титул більше не з'являтиметься ніде в офіційних документах; позбавлено його також і губернаторства на островах, як довічного, як і дочасового; йому заборонено навіть повертатись до Іспаньйоли. Усі договори й привілеї 1492 року скасовано й залишено Колюмбові тільки титул адмірала.

П'єр Мартір, розповідаючи про події на Іспаньйоли та ув'язнення Колюмба, пише:

„Кажуть, ніби то новий губернатор (Бобаділья) переслав королеві листи, писані рукою адмірала, але шифровані, якими він закликав „свого брата „аделянтадо“, що був тоді відсутній, негайно повернутись разом із своїми салдатами й наказував йому збройно стати проти губернатора, в разі той зволить удатися до сили. „Аделянтадо“ поспішився прибути, випередивши своїх салдатів, і губернатор схопив його разом з братом, перше ніж їхні прихильники встигли пристати до них“.

Текст ясний; а втім, не зайвим буде розвинути й пояснити його. Отже, більшість поселенців на Іспаньйоли пробуває в стані постійних бунтів проти свого губернатора й віце - короля. Замість надіслати йому підсилок, якого просить він, щоб утихомирити бунтівників, уряд усуває його з посади й настановлює нового губернатора з усіма правами й повноваженнями, щоб встановити лад. Жадний уряд не міг би вжити таких заходів, а надто проти свого адмірала й віце - короля; що тішився доти повною його довірою, не маючи на те достатніх підстав. Колюмб, почувачи себе пропавшим, не хоче підлягати слідству. Він закликає свого брата й прибічників до громадянської війни, тільки вже не проти Рольданових банд, але проти самого уряду.

Навіть оповідання апологетів Колюмбових потверджують текст П'єра Мартіра, бо вони теж визнають, що адмірал повстав проти Бобадільї.

РОЗДІЛ IX

ОСТАННЯ КОЛЮМБОВА ПОДОРОЖ, ЙОГО ГАЛЮЦИНАЦІЇ Й СМЕРТЬ

В'язень, закутий в кайдани на кораблі, що везе його до Іспанії, Колумб не втрачає віри в свій талан і, як і за повороту з перших двох подорожів, обмірковує, яких би йому вжити заходів, щоб дістати від уряду нові каравелі, повернутись до берегів земного раю, шукати й знайти нарешті той шлях, що доведе його тепер уже не до Сіпанго й не до Королівства Великого Моґола, але до Золотого Херсонеса. Та що сказати королеві Ісабелі, чим переконати її? Минуло вже вісім років, і за цей час він одбув три подорожі, а все нічого не міг надіслати їй, крім невеличких зразків тих скарбів, що їх він нібито відкрив; і тепер ось його вороги підкопались під нього. Що ж має він вигадати тепер, щоб таки діп'яти свого й підняти ще ~~д~~ще від тої вершини, з якої його оце скинуто? Колись він так добре вмів пускати туману вченим і зводити з розуму принців та високих державних осіб, але тепер потрібні для цього спритність та лукавство майже покинули його. Одержимий своїми галюцинаціями, він стає тепер щирим.

Христофор Колумб родився, щоб бути завсіди нещасливим, бо нещастя — це те природне живло, звідки черпає собі поживу його темперамент старозаповітного пророка. Виряджаючись у третю подорож, він об'явив себе посланцем божим. Чи ж справді сам він тоді вірив у це? Невідомо. Але тепер, наприкінці 1500 року, здається, вже не можна сумніватись у його щирості. Він заходить у галюцинації, йому причуваються якісь небесні голоси. Усе

це видно з листа, що написав він будучи ще на кораблі, до мамки принця Жана, листа, що призначався для королеви, бо він, як в'язень, не насмільювався звертатись до неї безпосередньо.

„Високоповажна сеньйоро, мені знов доводиться скаржитися на світ, бо він давно вже напастує мене. Я прийняв од нього тисячі битв і опирався проти всіх його нападів аж до цього часу, коли вже ні зброя, ані рада не можуть послужити мені. Жорстокий світ вкинув мене у вир злигоднів, але надія на творця підтримує мене... Бог зробив мене вісником нового неба й нової землі, що про них він говорить в Апокаліпсисі¹⁶⁸ устами святого Іоанна, як перед тим говорив устами пророка Ісаїї, і він показав мені місце, де треба шукати їх“.

Далі він говорить про свій проєкт нових подорожів з твердою певністю, що знайде силу золота. Однак, за вісім років його надії не справилися! Так, але тепер то вже він досягне своєї мети!

Лист повен нарікань, що набирають іноді біблійного тону, на злочинну поведінку Бобадільї та на несправедливий суд над ним:

„Мене судять там, як губернатора, посланого в таку провінцію або ж місто, де вже встановлено правильне урядування й де можна безпечно виконувати сповна закони. Мене ж треба судити, як воєначальника, посланого з Іспанії завойовувати Індію, численні й войовничі народи, чиї звичаї й релігія цілком супротивні нашим; народи що живуть по горах, не маючи постійних осель. З божої допомоги я приєднав до володінь короля й королеви цілий новий світ, завдяки чому досі бідна Іспанія є тепер найбагатша в світі країна. Мене треба судити, як воєначальника, що вже от стільки років ні на мить не покидає зброї, і мене мають судити благородні вої й лицарі, а не цивільні судді“.

Після того, як королева прийняла Колумба, він трохи заспокоївся. Бож його не засуджено ні на смерть, ні на ув'язнення і навіть залишено йому титул адмірала Кастілії, отже він має надію повернути згодом усе те, що злобителі забрали в нього: віце - королівство, губернаторство на островах і свою десятину з того золота, самоцвітів та прянощів, що їх незабаром вивантажуватимуть королівські каравелі в андалузських портах. Він підніметься четвертої подорожі. Але хай королева поспішає!

Час біжить, і було б злочинством змарнувати хоч би один рік. Колюмб доводить це в своїй „Книзі пророцтв“, що її він пише, очікуючи нової подорожі.

В цій книзі, що з неї ми маємо самі виривки, Колюмб твердить і доводить, що через сто п'ятдесят років, а саме року 1650, має настати кінець світу і що до того часу треба доконче визволити „Святу землю“. Дух святий обрав його, дона Христофора, щоб вести християнське військо в цей останній і дивний хрестовий похід. Але на те, щоб зібрати, опорядити й провести це військо через землі й моря аж до мурів Єрусалиму, треба золота, багато золота. Він знайде його. Він пише листа до папи, обіцяючи одвідати його зараз після повороту, щоб дати йому звіт про свою подорож. „Так,— пише він,— я вже склав був плян визволення гроба господня, але сатана все розстроїв. Він доклав усіх зусиль, щоб досі заважати мені. Я цілком певний того, що це все підступи відвічного ворога роду людського, що боїться, як би такий благочестивий намір та не здійснився“. Але на цей раз він таки подолає сатану, він відкриє морський шлях між Кубою та Венесуелею, що доведе його до Золотого Херсонеса, до багатої на золото Індії.

Аж ось великий португальський мореплавець, Васко де - Гама, що не боявся стати всупереч до Птолемея, Арістотеля та Соліна й сміявся з Мандевілевого раю, відбув свою славу подорож навколо Африки. Він оминув Ріг Доброї Надії й добувся в Індійське море з його тисячами островів; дійшов до Калікута¹⁶⁹ й повернувся до Португалії через Магадохо¹⁷⁰ й Занзібар¹⁷¹. Південно - східній морський шлях до Індії відкрито. І в той же сливе час другий португальський мореплавець, Альварес Кабраль, відкриває Бразілію. Побоювання, викликані при Лісбонським дворі першою подорожкою кастільського адмірала, розвіялись. Португалія радіє: її королі тепер більш, ніж коли, є королі океану.

— Ні, ні! — покликає Колюмб, розмахуючи „Образом світу“ („Imago mundi“) кардинала д'Альї, що став йому за енциклопедію, та авантурними романами, що заморочили йому голову.— Є інший, коротший і вигідніший шлях до Індії — мій шлях! Я відкрив Індію! Мені лишається тільки перепливти невелику просторінь, щоб досягти найбагатших у світі володінь.

Останні відкриття починали вже доводити, що світ просторіший і води на ній понімають більше місце, ніж то гадали стародавні вчені. Та що до того Колумбові! Він і далі вперто проголошує свої догмати, і жадний наочний довід не переконає його. Року 1503 він писатиме ще:

„Світ невеликий. З сімох частин, що складають його, шість припадає на суходіл і тільки одну сьому вкриває вода. Дослід ствердив це, і я вже не раз писав про це, наводячи цитати з святого письма, в інших моїх листах, де списував положення земного раю, що його ж визнає й свята церква“.

Потім він разом кидає всі книги й рукописи, звідки черпав свої географічні догмати. Він, що так пишався своєю глибокою вченістю, об'являє тепер, що не мав з неї аніякої користи. Він принижує себе в своїх пророцьких покличах, шукаючи тим самим нового способу звеличитися. Тепер йому не треба вчености. Сам бог покаже йому шлях і поведе його каравелі. Бог розмовляв з ним. Бог обіцяв йому гори золота...

* * *

Подвиги Васко де - Гама більше занепокоїли короля Фердинанда та королеву Ісабелю, ніж Колумбові відкриття — короля португальського тому вісім років. Існування великого материка, відділеного від Європи й Азії двома океанами, що з них один геть більший за той, що обмиває західні береги Європи й Африки, ще не було тоді загальноновизнаним фактом. Отже, цілком логічно було припускати, що, пливучи морем просто на захід, можна допливти до Індії і що цей шлях коротший від шляху, відкритого португальським мореплавцем. Колумб тричі вже був на цій західній шляху й відкрив сотні островів, що з них деякі дуже великі й, може, зовсім близькі від Індії. Здавалось, ніхто як він мав довести до краю розпочате діло. І королева Ісабеля рішила ще раз довірити йому три каравелі й сто сорок чоловіка екіпажу для четвертої експедиції.

Адмірал відплив з Кадіса 11 травня 1502 року, взявши з собою свого брата Бартольомео й сина Фернандо. 26 травня, біля острова Ферро, він узяв курс на південний захід. 15 червня він відкрив острів Санта - Лючію, потім попрямував до Гаїті, хоч пробування на цій острові йому заборонено. Королів-

ський нотар Дієго де - Поррас, що був при експедиції, пише в своїм донесінні про адміралову подорож: „Він спинився там на кілька день, не кидаючи кітви й не заходячи до порту Сан - Домінго, але послав на берег одного з своїх, навіщо — невідомо“. На те,— пише Колюмб в своїм листі до короля й королеви,— щоб попрохати дозволу зайти в порт, бо треба було полагодити одну з каравель. Але новий губернатор Овандо відмовив йому. Того ж дня адмірала спостигла буря, і він виказує свої жалкування в таких біблійних і дійсно зворушливих фразах: „Жахна буря знялася цієї ночі. Суднами не можна було керувати, і їх порозкидало в усі сторони. Всім загрожувала смерть, і кожне судно вважало, що решта вже загинули. Хто б же міг, хоч би й сам Йов¹⁷², не вмерти з розпачу, бачучи, що — хоча йшлося про мій рятунок, про життя мого сина, брата й друзів — нам заборонено зайти в порт тієї землі, що її ж я, з волі божої, здобув для Іспанії ціною власної крові?“

Підчас цієї бурі загинуло чотирнадцять каравель, посланих губернатором Овандо до Іспанії, ними ж їхали Бобаділья, Рольдан і ще дехто з тих, що повстали проти Колюмба.

Одрятувавшись од бурі, Колюмб поплив далі серед Ангільських островів, проплив південним берегом Куби, а тоді взяв курс на південний захід і відкрив 30 липня острів Гванаха, близько материка, до якого й пристав другого дня. То був берег Гондураса. Попливши вздовж цього берега на схід, він обминув 12 вересня ріг Ірасіас - а - Діос, спустився на південь і досяг країни, яку назвав Вераґуа й об'явив її своїм спадковим герцогством. Колюмб пробував тепер на Панамській шийці, сам же він гадав, що йому лишалось іще дев'ятнадцять день путі до Ганґа. Так бо сказали йому тубільці, чієї мови він не розумів.

„По всіх тих місцях, де я проїжджав, мені давано правдиві вказівки, отже я певен, що й тепер мені кажуть правду про країну Сігаро, що лежить, за свідченням тубільців, десть на заході, до неї ж¹⁷³усього но дев'ять день ходу сухопуттю. Вони кажуть, що там багато золота... Вони кажуть також, що Сігаро омиває море й що звідти ще десять день путі до ріки Ганґа“.

І він додає:

„Те, що я чув з уст цього народу, давніше вже знав докладно з книг...“

Більш, ніж коли, Колюмб — раб своїх книг, що рокували його на лиха та невдачі з того самого дня, як він рішив, що Куба — материк. Тепер йому лишалось тільки рушити вглиб країни — і після короткого переходу він опинився б перед величезним океаном. Істина вдруге б стала перед ним, але ще яскравіш, ніж тоді, в гирлі Оrenoко.

Та замість того, щоб визнати цю істину, Колюмб заноситься знов у найбезумніші химери.

Навіщо йому досліджувати ці землі? Він знає тепер, що тут є золото, і воно таки й справді є. І це відповідає його книгам, бож Вераґуа — це та країна, куди Соломон посилав свої кораблі шукати золота:

„Давид у своїй духівниці залишив Соломонові три тисячі квінталів здобутого в Індії золота, щоб допомогти йому збудувати храм.

„...Імператор Катаю прохав нещодавно надіслати йому мудреців, що навчили б його християнської віри. Хто ж подасть себе до цієї місії? Коли господь щасливо доведе мене до Еспанії, я запрягаюсь іменем господа сам привезти туди мудреців“.

Катай (Китай) недалеко від Панами, золотої країни царя Соломона! Перш за все треба якнайшвидше знайти шлях до Золотого Херсонеса. Навіщо ж марнувати час на дослідження цих земель? Пробуваючи на шийці, Колюмб шукає протоки! Пливучи берегом, він доходить до Пуерто - дель - Ретрете, де спиняється й знов повертає до Вераґуа. 15 січня 1503 року він увиходить в річку Бетлегем. Наступного місяця він добувається вглиб країни й наближається до Тихого океану, ще трохи — і він би побачив його з якогонебудь верхогір'я. Але його затримує відкриття золотих розсипищ, і він увесь віддається даремній шуканині.

У великодню ніч Колюмб покидає землю Вераґуа, знов пливе берегом і досягає затоки Дарієн. От уже вісім місяців, як його каравелі блукають наосліп, з примхи вітрів, течій та бур, ганяючись за химерами збожеволілого адмірала. Судна пробувають в найзлиденнішій стані. Люди екіпажу знесилені злиднями та перевтомою.

Подорож одержимого галюцинаціями безумця! Зате яка поема моря, який опис бурі! Шатобріян не напише краще!

„Я зробив уже чотири льє, коли знов почалася буря, і вона так утомила мене, що я вже не знав, що й робити. Моя рана відкрилась, і я цілих дев'ять днів боровся з смертю, а мої близькі втратили були вже всяку надію врятувати мене. Ніколи ще не бачено такого бурхливого та страховищного, такого розшумованого моря. Вітер не давав пливати вперед чи хоч пристати до якогось рогу; він тримав мене в цім морі, що здавалось кривавим і шумувало, немов казан на сильному вогні. Ніколи ще небо не набирало такого жажного вигляду; воно палахкотіло полум'ям і вдень, і вночі, немов те горно, і кидало такі могутні блискавки, що я щохвилини поглядав, чи не знесло мої щогли й вітрила. Блискавки падали з такою страшною люттю, що нам усім здавалось, що вони ось - ось поглинуть наші судна. І ввесь час без перестану потоки води лилися з неба; це вже не можна було назвати дощем, це був другий потоп. Мої люди до того знемоглись, що бажали смерті, аби позбутися стількох мук. Судна вже двічі губили свої човни, кітви й мотуззя й лишалися без вітрил“.

* * *

1 травня Колюмб одплив од Панамської шийки й попрямував до Куби. Поки він уявляв себе десь близько Катая та все шукав протоки, минув уже цілий рік, як експедиція покинула Кадіс. Цілий рік марних блукань без жадного перепочинку в якій-небудь гавані, де б можна було поповнити харч та хоч абияк попідладнати судна, що багато потерпіли від довгого й небезпечного плавання та бур. На материку еспанці стикнулися з дикунами; деякі приймали їх приязно, але більшість ставились до них вороже. Пробуваючи на березі, не завжди можна було віддавати свій час шуканню золота та самоцвітів чи хоч відпочинкові. Доводилось битися з дикунами, відпирати їхні напади. Ці „люди природи“, чиїх чеснот більше вже не оспівує Колюмб, забили кількох еспанських моряків. Сам адмірал захорів і вже не раз був при смерті.

Його люди терпіли не менше від нього. Це все були витривалі й дисципліновані моряки, що не спинились би перед жадною небезпекою під проводом такого ж, як і самі вони, відважного командира, котрий здобув би собі їхню довіру. Але надто вже велика безодня була між ними та Колюмбом. Вони не ганя-

лись, як він, за химерами, не вірили Аверроесу, Марко Польо, Альфрагану... До того ж Колюмб брався на такі чудні способи, що до них ніколи ще не вдався жадний адмірал чи капітан. В його листі з острова Ямайки ми читаємо таку похвалу:

„Хай вони (лоцмани) визначать, якщо зуміють, положення Верагуа! Я запевняю, що вони не зможуть дати жадних на це вказівок ані пояснень. Вони розповідатимуть, що побували в якихось там країнах, де є багато золота. Це цілком певно. Але вони не зможуть туди повернутись, бо не знають шляху. Щоб досягти їх, треба було б знов їх відкрити, як і в перший раз. Є такий спосіб обчислень, заснований на астрономії, що цілком задовольняє того, хто розуміється на ній. Спосіб цей подібний до пророчого видіння“.

Що він хоче сказати цим? Невже жадний з тих досвідчених лоцманів, що були на Колюмбових каравелях, не знав перейденої путі, не знав, де вони пробували, й не зумів би привести судна до Куби, до Еспаньйоли абож до Еспанії, і адмірал лишав їх у невідомості. Виходить, що коли б він помер дорогою чи хоч його хвороба перешкодила б йому керувати суднами, то вся команда опинилась би перед смертельною небезпекою!

Отже Колюмб мав таки рацію гадати, що його лоцмани не знайдуть поворотної путі й що їм треба було б знов відкрити Верагуа, щоб без нього дістатись до неї, бо він конфіскував усі мапи, що були в його лоцманів. Цю неймовірну подію занотовано в донесінні Дієго де - Порраса:

„У моряків не було більше морських мап, бо адмірал повідбирав їх усі“. Щоб учинити таке, треба бути коли не злочинцем, то, в усякім разі, божевільним. Дієго де - Поррас додає: „Моряки казали, що основна, з самого початку зроблена помилка багато зашкодила відкриттям“. Ця разюча фраза упереджує наступні події; прості моряки зарані доводять те, що незабаром скаже історія.

Що ж за мапи були в лоцманів? Списуючи в своїм донесінні пробування в Пуерто - дель - Ретрете, Дієго де - Поррас каже:

„На деяких морських мапах наших моряків цю землю сполучено з тою, що її відкрили Гохеда та Бастідас“.

Отже Колюмбові лоцмани мали при собі, крім мапи їхньої власної подорожі, ще й мапи тих капітанів, що передували їм

на цім шляху й до Колюмба ще відкрили материк. Такі ж мапи були й у самого Колюмба.

20 травня 1499 року три мореплавці: Альонсо де - Гохеда, Хуан де - ля Коса та Америго Веспуччі, з'єднавшись, спорядили експедицію коштом Гохеда та його приятелів, без жадної допомоги з боку держави, відпливли з Іспанії, пристали до Венесуелі й дослідили все її побережжя від Ессекібо аж до рогу Веля. В червні 1500 року вони повернулись до Європи з вантажем красивого дерева і, продавши його, не тільки покрили всі витрати експедиції, а ще мали й прибуток. Колюмбові, що шукав самого золота, коштовних самоцвітів та коріннів, ніколи й на думку не спадало набрати отакого вантажу. Хуан де - ля - Коса та Родріго Бастідас, відпливши з Кадіса в жовтні 1500 року, проводили дослідження далі на захід аж до Пуерто - дель - Ретрете й закінчили свою подорож тільки наприкінці 1502 року. Під цей час Колюмб уже вирушив у четверту подорож. Отже він не міг мати при собі мапи Бастідаса. Але він мав мапи таких мореплавців і космографів, як Америго Веспуччі (цей самозванець і спірвач слави! — мовляв легенда) та Хуан де - ля - Коса, бо копії з них були тоді в обігові в мореплавських колах. Він повинен був також мати при собі й мапи декого з тих шукачів пригод, як еспанців, як і чужоземців, що вже відбували на цих самих берегах свої таємні експедиції. За свідченням Альонсо де - Гохеда, англійці одвідали західній берег Венесуелі 1500 року. В однім з своїх донесінь Васко Нуньес де - Бальбоа повідомляє про наїзд на Верагуа якихось мореплавців, „що приїхали робити відкриття невідомо звідки й від якої влади послані“. Вчений Гумбольдт, що пролив трохи світла на ці таємниці, додає: „За тих часів у Севільї й Лісбоні різні таємні мандрівці поширювали багато всяких відомостей, і картографи по всіх приморських містах, складаючи свої мапи, широко користувались цими відомостями, як правдивими, як і хибними“. Отже, Колюмб прибув на материк тільки після кількох своїх сучасників, що з них одні мали офіційні грамоти від еспанського уряду, другі ж були просто собі авантюристи. Колюмб мав при собі їхні мапи, а також декого з лоцманів, що краще від нього знали, де пробувають, і зуміли б знов туди повернутись. Він же твердить, нібито йому одному відома таємниця географічного положення Верагуа!

Наприкінці квітня 1503 року знесилена команда стала вимагати повороту до Іспанії. Багато моряків помирали з хороб, багатьох забили індіанці. Раз на березі ріки Бетлегема вони ледве всі не загинули і тільки тим і врятувалися, що повернули навтьоки, лишивши дикунам у гирлі ріки одне з своїх суден, що було, правда, вже негідне до дальшого плавання. Капітан Дієго Трістан наложив головою підчас цієї бійки, що є одною з найтрагічніших подій в історії відкриття й завоювання Нового Світу. В Порто-Белло довелося покинути ще одне судно. Лишається тільки два, такі ж плохі — „потрухлі, проїдені червами й діряві“; човнів більше нема, а харчу так мало, що всім знов загрожує голодна смерть. Отже повернутись до Іспанії немає жадної змоги. Доводиться прямувати до Антільських островів.

„13 травня,— пише Колюмб,— я прибув у країну Маго, що межує з Катаєм“, тобто з Кубою. Буря примусила його повернути назад. Вона тривала шість день; судна втратили три ківви й увесь такеляж; вони були „продіравлені червоточиною більше, ніж той щільник бджолами“. Нарешті, буря вщухла, але вітри й течії були супротивні; вода сповнювала корабельні трюми, і помпи вже не встигали викачувати її. Здавалося,— рятунку немає, коли нарешті спромоглись увійти в одну з бухт Ямайки, де судна стали на міліні: від них лишалась сама потрухла снасть, без мотуззя, вітрил і ківв, що не могла вже далі триматися на воді.

Адмірал, офіцери й усі моряки опиняються на острові, залюдненім дикунами, що, може, стрінуть їх вороже і де, в усякім разі, вони не знайдуть чим прохарчитись. Крім того, немає в них жадної змоги збудувати одну чи дві каравелі, щоб повернутись до Іспанії.

Вони цілком одірвані від світу й роковані на найзлиденнішу долю. Але їм таки вдається дістати харчу завдяки спритності та енергії одного з них, Дієго Мендеса, що, обійшовши острів, спізнається з кациками й заживає дружби в декого з них. Та становище їхне було все таки не менш безнадійним, коли той же Дієго Мендес та ще один генуезький моряк Бартольомео Фієскі замислили й справили нечувано сміливий плян, якого задосить, щоб поставити їх в ряду героїв історії мореплавства. Взявши з собою кількох своїх товаришів та двадцятро гребців-індіан,

вони перепливали в двох каное просторінь, що відділяє Ямайку від Гаїті. Незабаром по їх від'їзді на Ямайці спалахнув бунт. Частина екіпажу повстала проти Колюмба й не хотіла визнавати іншої влади, крім Франсіско Порраса, одного з капітанів. Бунтівники хотіли піти за прикладом Мендеса та Фієскі, але не для того, щоб знайти корабля, котрий би приставив увесь гурт до рідної країни, а щоб самим якнебудь дістатись порту Сан - Домінго та сісти на перше судно, що йтиме на Іспанію. Нехай адмірал та ті, що лишаються вірними йому, зроблять те саме, коли схочуть та ще як зможуть!

Але ж Франсіско Поррас та бунтівники самі не можуть цього зробити; ледве покинувши берег Ямайки, вони примушені повернути назад. І протягом довгих місяців, як колись п'ять років тому на Гаїті, точиться боротьба, іноді трапляються й бійки, спочатку між самими еспанцями, а потім між тубільцями та кожною з двох партій. Хорому адміралові ввижаються якісь видива... Він бесідує з небесними голосами...

Його брат Бартольомео заступає його й пробує встановити лад, очікуючи Дієго Мендеса та Бартольомео Фієскі, що все не вертаються. Вони й не вернуться. Вони щасливо дістались до Гаїті, але такого натерпілись, не раз важачи власним життям і життям своїх товаришів, що вже не хотіли вертатись на Ямайку в такий же, надто небезпечний, спосіб. Вони побачились з губернатором і сповістили його про бідування адмірала та його команди, що опинились у повній незмозі повернутись до Іспанії. Губернатор Овандо не йме віри, вбачаючи в цім новий викрут адмірала, що хоче вернутись на Іспаньйолю, не дивлячись на королівську заборону. Він одказує Мендесові, що в нього нема такої великої каравелі, що могла б перевезти до Іспанії адмірала з усіма його людьми; але він виряджає до Ямайки невеличке судно під командуванням Дієго де - Ескобара, ворога Колюмбового, що привозить йому провіант, обіцяє допомогти, радить потерпіти ще який час, а сам зараз же відпливає назад.

Час минає. Адмірал та його люди вважають уже себе всіма покинутими й судженими на загибель сіред дикунів, що ставляться до них чимраз ворожіше. Нарешті Дієго Мендесові, що лишився на Іспаньйолі, вдається зафрахтувати чиюсь невеличку каравелю. В той же час і Овандо рішається послати

Колюмбові одного корабля. Обидва судна вируджаються до Ямайки під командуванням Дієго де - Сальchedo. Таким чином усіх, що ще лишались живими, учасників експедиції врятовано.

Після двомісячного пробування в Сан - Домінго, 12 вересня адмірал з супутниками вирушили до Іспанії й 7 листопада 1504 р. висіли в порту Сан - Люкар де - Баррамедра. Висідка на цей раз пройшла без ніякої помпи.

Четверта й остання Колюмбова подорож тривала два роки й чотири місяці. Практичних здобутків вона не дала ніяких, коли не вважати за здобутки те, що Колюмб блукав здовж берега, відкритого вже іншими мореплавцями, впирався на своїх географічних помилках, що й рокували експедицію на марні шукання, загубив флоту й частину екіпажу, мав якісь видива, чув небесні голоси та складав біблійні поеми. Може, в усій історії мореплавства не було жалюгіднішого й шаленішого плавання, і вже напевне ніколи не було такого, де командир флоту виявив би стільки недотепности.

А тимчасом за останні п'ять років діяльність і успіхи відкривачів сягають чуда:

В січні 1500 року Вісенте Яньєс Пінсон відпливає з Пальосу, перший перехрещує екватор, пропливає здовж бразильського берега аж до Рогу св. Августіна, під 8 градусом південної широти, обпливає дельту Амазонки, відкриває острів Табаго й вертається до Пальосу в вересні того ж таки року з вантажем красильного дерева. Незабаром по тому Дієго де - Лепе обходить Ріу св. Августіна і здає собі справу з того, що бразильський берег простягається далі на південний захід між 8 та 11 градусами південної широти.

1501 року португалець Гонсальво де - Коельйо провадить дослідження бразильського берега далі на південь. Америго Веспуччі, космограф експедиції, доходить переконання, що Бразилія становить частину великого материка. Мапа Південної Америки починає прояснятися.

Починаючи з 1501 року, вчащають португальські експедиції.

1501 і 1502 років португальські й англійські купці досліджують Північну Америку, відкриту Кабо 1497 року.

Португальська мапа 1502 року показує, що на той час Флориду вже добре досліджено.

1504 року нормани й бретонці припливають до Канади; на еспанських та португальських мапах тої доби гирло ріки Св. Лаврентія названо Землею Бретонців.

Під цей ж час відбувається подорож навколо Африки.

Відомий доти світ надзвичайно шириться і незабаром з'явиться в усій своїй неосяжності.

Ні! — покликає Колюмб, все ще заповнений географічними теоріями стародавніх вчених. — Світ менший, ніж то гадають. — Він уперто повторює одне й те саме: „Шість частин суходолу й лиш одна частина води“. Його останній винахід такий: від Панамі до Ганга така сама віддаль, як і від Тортоси до Фуентарабії або від Пізи до Венеції¹⁷³. Він пише це 1503 року. Вже два роки, як Америго Веспуччі знає, що Новий Світ — материк.

* * *

В Іспанії, як і в інших країнах Європи, ніхто вже більше не цікавився Христофором Колюмбом; його ім'я пущено в непам'ять. Його роля скінчилася 1493 року, коли він повернувся з своєї першої подорожі. Він відкрив морський шлях на захід; та з того ж року він став би на перешкоді до дальших відкриттів, коли б його були слухали. А втім, він таки ще впирається, бо ніщо — ні власний досвід, ні факти — не може похитнути його теорій. Висівши в порту Сан - Люкар де - Баррамеда, тяжко хорий, він мріє про те, щоб знов таки вернути до Панамі або Венесуелі — шукати там протоки, що доведе його до Золотого Херсонеса.

Через кілька день по його прибутті, 26 листопада 1504 року, вмирає королева Ісабеля. З її смертю надходить кінець і всім Колюмбовим надіям. Король ніколи його не любив, а тепер і зовсім цурається його, не звертаючи жадної уваги на його намагання повернути свої привилеї та губернаторство на островах, що його він хоче передати своєму синові. Протягом двох років нещасний адмірал зазнає щораз нових розчарувань. Помер він у Вальядоліді 21 травня 1506 року. Його смерть лишилася непоміченою. Жадна хроніка тих часів не згадує про неї.

Сім років по тому, у вересні 1513 року, еспанський мореплавець Васко Нуньєс де - Бальбоа, досліджуючи Панамську землю, побачив на заході великий водяний простір; він спустився на берег і збагнув тоді, що перед ним величезне море. Тоді він

в'їхав у нього верхи, тримаючи в одній руці шпаду, а в другій прапор Кастилії, і перейняв під володіння Тихий океан.

Америку тепер справді відкрито.

Отже, на цей раз космограф знов таки передував мореплавцеві. 1512 року видано мапу, де позначено вже Панамську шийку й три чверті Південної Америки. Між її західнім узбережжям і берегами Азії простягався океан більший за Атлантийський. Цю мапу склав польський космограф Стобніча, з Кракова.

ПІСЛЯСЛОВО

Подорожі знаменитих мореплавців наприкінці XV і на початку XVI століття, притягували протягом усіх наступних віків увагу вчених істориків, географів і романістів. Не дивно, що морські подорожі Бартоломея Діаса, що дійшов з Португалії до крайнього південного кінця Африки — рогу „Доброї Надії“, Васко де Гама, що відкрив шлях до Індії, Христофора Колумба, що переплив Атлантичний океан до берегів Нового Світу, ще й досі цікавлять так молодих, як і пожилых людей. Для невчених спеціалістів пригоди впертих шукальників заморських країн (що в основному не вигадані) являють привабливий інтерес, бо вони є жива історія одної з найцікавіших діб сучасного людства. Також зрозуміло, що мандрування за море середньовічних рицарів капіталу намагались використати з повчальною метою благочестиві письменники „в назидание“ новим поколінням.

Особливо „пощастило“ Колумбові. Його довго вдображали як самовідданого героя, що облагодіяв людство цілою частиною світу, як вченого, фанатика ідеї, вірного сина католицької церкви, що жадав осяяти світлом християнського вчення дикі народи по той бік океану. Однак за ближчих до нас часів з'явилася література про Колумба, що прагне звести його з постаменту, на який поставили його послужливі друзі, довірливі поклонники, служителі церкви й капіталу і він сам, денники та інші твори Колумба змальовують його подорож та всю його діяльність як суцільне „подвижництво“, як виконання „доручень божих на землі“.

Книжка Маріуса А н д р е належить до викривальної літератури про Колюмба. А н д р е розвінчує героя, але, розвінчуючи корисливого авантюриста і все таки віддважного мандрівника, він непомітно для самого себе показує справжнє лице тої класи, якій служив К о л ю м б: класи торгових капіталістів на чолі з королями на тронах.

Хто такий був К о л ю м б? Для нас минуле цієї людини не має сутнього значіння до того моменту коли він з'явився до дворів португальського та еспанського королів, пропонуючи відкрити морську путь до Індії в західному напрямі через Атлантичний океан. Охоче віримо п. А н д р е та багатьом іншим біографам Колюмба, що цей майбутній Кастильський адмірал походив з плебейської родини генуезького ткача-кустаря й що нятяки Колюмба про своє походження від знаменитого римського всеначальника К о л о н і у с а, який переміг понтійського царя Мітрідата — є цілковите пишання. Нам цікаво те, що Колюмб, як справжній син свого часу, відчув де й на чому можна набути капітал, в прямому й відводному розумінні: колоніальне золото й колоніальну славу. І не дивно, що він звертається з пропозицією своїх послуг до володарів Португалії та Еспанії, країн, що їх значіння в морській торгівлі до того часу дуже зросло. Каталонія з головним портовим містом Барцелоною, що давно вже мала найширші торговельні стосунки з заморськими країнами басейнів Середземного та Північного морів, увиходить до складу об'єднаної Еспанії. На південному заході країни, лицем до Африки та Антлантичного океану, 2 жвавих порти Палос й Кадикс. Королі Фердинанд V - й Арагонський та Ізабела I Кастильська об'єднані шлюбом і тронами закінчують об'єднання розрізнених частин Перенейського півострова (за винятком західної приморської смуги Португалії), утворюючи єдину централізовану державу. Усувається рогатки фєвдальних володінь, що перешкоджали утворенню єдиного широкого внутрішнього ринку; поступовно витиснюючи з півострова арабів (маврів), захоплюють 1492 року їх останню фортецю — гренладу. У підприємливих торговців та судовласників з'являються пляни колоніальних завойовань, що мають підсилити накопичення торговельного капіталу метрополії. Португальські купці на чолі з їх королями, що спиралися на свою

плодуючу країну з її численними морськими гаванями, вже здавна провадили колоніяльні грабунки по західніх берегах Африки: за 40 - х років XV століття, відтіля почали привозити до Португалії золото й невільників, покищо обмеженою кількістю. Але першим, так би мовити, питанням на порядку денному в південно - європейським торговельнім світі стоїть відкриття шляхів до казкової Індії, відкіля Європа, протягом віків, одержувала через арабів усякі прянощі, перли та багато іншого. Турки, укріпившись у Костянтинополі 1453 року, на довго відрізали Європу від арабського ближнього сходу, який і раніш оберігав свої шляхи сполучення з Індією, як дорогоцінну комерційну таємницю, не припускаючи туди європейців. Потреба на так звані колоніяльні товари в Європі більшала. Казали, нібито до Індії можна пливати океаном, що лежить на захід від Європи. Землю вже багато вважали за круглу. Кристофор Колумб народженець свого часу. Його діла — діла кляси, яку він репрезентував. Його митарства, використані, щоб утворити з нього героїчну особу, яку, мовляв, незрозуміли того часу, є найбільше наслідком жорстокої конкуренції в торговельно капіталістичних колах епохи, а також і невігластва відкривателя Америки, його авантюрицтва. Тоді конкуренти буквально хапали один одного за глотку. Авантюрицтво ж це риса дуже поширена серед підприємців періоду, першопочаткового накопичення капіталу, хоча б воно й не було властиве більшості.

Змальовуючи Колумба, як неосвіченого авантюриста, боягуза, жорстокого торговця невільниками, впертого фанатика помилкової ідеї, врешті, напівбожевільного, хворого на манію величчя.

Маріус Андре даремно намагається змалювати справу колоніяльної конквісти (завоювання) так, нібито в усіх 7 - ми смертних гріхах винен Христофор Колумб, а „християнніша“ Іспанія та її католицькі королі відзначаються як добродійники. Для Андре, Ізабела I - ша: „одна з найшляхетніших осіб історії... чула до чар поезії з поривом романтизму“, це та сама Ізабела, яка разом з своїм чоловіком королем Фердинандом користувалася з найганебнішого закладу середньовіччя з „найсвятішої“ інквізиції для того щоб спалити тисячі людей, обвинувачених у справжній чи вигаданій ересі й конфіскувати їх майно на

користь... королівської скарбниці. Так розправлялась романтична королева з тими, хто, як їй здавалось, завважав зміцненню еспанської монархії. Вона палила їх живцем в ім'я христової віри. Та й не тільки королева. За Андре, що повторює Карлоса Перейра: „Еспанія всиновила Христофора Колумба в пориві романтичної великодушності“. Еспанія — країна всіх цих Пінсонів, Хуанів де ля Коза, Веляскеців, Кортесів та інших, що кинулись разом з Колумбом, і після нього на колоніальну здобич з ненаситним жаданням до золота й рабів — ця Еспанія страждала на романтичну великодушність. Між іншим, в одному місті автор мусить визнати, що навіть королева (навіть!) піддалась міражеві золота та чарам змальовань природи (нових країн). Не одному золоту: золоту плюс чари природи. Однак не поблажливістю з'ясовується таке добре ставлення французького письменника до еспанської буржуазії, за початкової доби її колоніальної експансії (поширення). Андре, який пише у Франції, за епохи панування французької імперіялістичної буржуазії охоче бере на себе захист всіх тих, хто безпardonні колоніальні грабунки вкривав лицемірними фразами про цивілізаторську місію серед відсталих народів. Андре обурений з еспанського письменника Ляс Казаса (який жив за часів Колумба) тільки за те, що він повставав проти жорстокости еспанського колоніального режиму. „Це — впертий доктринер, фанатик, що його любов до дикуна призвела його (Ляс Казаса), до жорстокої ненависти до відкривателів, до завойовників, його земляків і перетворила його на одного з смутніших людей історії Еспанії“, — скаржиться Андре. Виявляється нібито еспанець того часу добалакався до „права диких народів на самовизначення“. Так формулює Андре небезпечні ідеї Ляс Казаса. Це вриває терпець французького письменника. Йому ввижається за 400 років до сучасної цивілізованої Європи „антимілітаризм“ та „антиколоніалізм“ за його власними виразами; він плямує „демагогію“ й „пацифізм“, що утворюють небезпеку справі завойовників і цивілізаторів після того, як вони вже загаяли ходу відкриття.

Письменник буржуазної Франції повстає на захист братів колонізаторів XV — XVI віків, попередників сучасних колоніальних цивілізаторів. Андре не заперечує жорстокости, що

вживалося щодо тубільців колоній, та це, на його думку, ексцеси (надмірні заходи) за які винен головним чином... Колюмб. Він, бачите, розпочав торгівлю рабами. Правда, мусить визнати пан Андре, рабами торгували по державах південної Європи під сінню хреста й до Колюмба, але, поперше, всі раби були воєнно-полонені, а подруге, торгівля рабами не набувала ще великих розмірів. Цілком природно, що комерційні обороти португальських та еспанських работорговців неймовірно розрослися як тільки при нальотах на нові землі, при завойованні колоній і після нього поширилась змога масово ловити людей і обертати їх на цінний крам. Не дарма ж звіти колоніальних компаній того часу, повні дякувальними словами богів за вдалий улов: захоплено чоловіків, жінок, дітей — „стільки то голів“.

Рабами торгувала буржуазія до тої пори, доки рабський труд був економічно вигідний. І мерзотність цього діла вкривала ієзуїтським благочестям королева Ізабела, даючи дозволи на ввіз до еспанського ринку живого краму, запитуючи думку церковних авторитетів, чи не суперечить торгівля людьми правилам християнської віри. І очевидно, не суперечить, бо по американських колоніях під сінню католицької Іспанії, тубільців обертали десятками тисяч на рабів, яких купували, продавали й забивали. Поневолення виправдували обертанням у християнство: так сучасник Колюмба — монах Патр Мартір д'Ангієра, змальовуючи перші еспанські завойовання у Вест-Індії та центральній Америці каже: „Чималий досвід довів, що рабство конче потрібно, щоб не дати новообернутим повернутися до ідолопоклонства. Очевидно й Колюмбом керували турботи про спасіння душ, коли він в листі до Ізабели й Фердинанда пропонував приймати рабів, як розплату за продукти постачані еспанським колоністам з метрополії, що на думку Колюмба „буде вигідно для їх величності через мита, якими можна буде обкласти завільно“ рабів ввезених для продажу на еспанському ринкові. Андре іронізує, з приводу пропозиції Колюмба ввозити до Іспанії рабів з тубільців, людожерів, Антильських островів, які мовляв „втратять в Іспанії звичку їсти людське м'ясо й яких можна буде потім повертати на острови, де - вони будуть добрими пропагандистами євангелія й навіть чудовими місіонерами“, без цієї останньої фантастики, але з не меншим

лицемір'ям католицька еспанська буржуазія здобувала величезні зиски з людей обернутих на худобу. Вона робила це спільно з частиною католицької шляхти, якій привилеї та військовий досвід полегшували колоніальні грабунки.

Тут слід звернути увагу ще на один момент. Андре, вигорджуючи католицьку Іспанію, обілюючи її „панівну націю“ шукає „інородців“ на яких можна було б звалити провину за ввоз до Іспанії живого краму й знаходить їх в особі впливового придворного „марана“, Сантанхеля (марано — це нащадки євреїв, повернутих у християнство засобами інквізиції, або такі, що знайшли в католицизмі порятунок собі й своєму майну). Він, мовляв, перший подав Колюмбові думку про вигідність ввозу рабів до Іспанії. Він разом з другим мараном, Хуаном де Колома майже переконував невинного Колюмба вдатись до ганебного ремесла работорговця. Але п. Андре не наважується твердити в подальшому, що ці марано брали будь-яку участь у работорговельних підприємствах справжніх католиків, серед них і Колюмбових. Все ж белетристична „натяжка“, щодо змія-спокусника в особі інородця — є дуже характеристична для клясового обличчя автора книги про Колюмба.

Факти далекі від усякої белетристики свідчать про успіхи конквістадорів (завойовників) в ділі спасіння душі тубільців. Коли під найвищим ступенем спасіння, розуміти „усходження на небо до царства небесного“ то й справді, успіхи колоніальної системи були дивовижні: з надзвичайною швидкістю вимерли цілі племена на Антильських островах. Так, приміром, остров Гаїті, що нараховував (коли його відкрив Колюмб) понад 50.000 тубільців втратив до 1548 року майже всю свою людність. Лишилося тільки з 500 чоловіка. Такий був режим експлоатації й рабства по колоніях еспанської корони. Зостається сказати дещо про критику наукових помилок Христофора Колюмба. Щодо цього ми авторові книги не суперечимо. Справді, Христофор Колюмб був озброєний дуже невеликими географічними знаннями. Він їхав на захід відкривати морську путь до Індії. Їхав до Азії „Катаю й Сіпанго“ (Китай та Японію), про яких венеціанський мандрівник Марко Поло та інші рознесли легенди по всьому християнському світові, а надибав на новий материк, на Америку. Він материк приймав за острів, а острова за мате-

рики. Так, він ясних і докладних знань про форму землі не мав. А хто ж їх мав за часів Колюмба, за часів церковної схоластики, що підмінювала наукове знання? Хто ж, як не католицька церква проголошувала ересью всілякі намагання ясно уявити землю, всесвіт. Хто за сто років після Христофора Колюмба спалив живцем на вогнищі Джордано Бруно, що насмілювався відстоювати погляди на будову землі, на всесвіт, що розходилися з наївними казками, які церква висувала, як єдине вірне вчення?

І все ж, книжка Маріуса Андре читається з інтересом. По-перше, ми знаходимо там викладену у напівбелетристичній формі, фактичну сторону перших подорожів по той бік Атлантичного Океану; подруге, книга має чимало цікавого громадсько - побутового матеріалу; нарешті, автор, можливо сам того не помічаючи, вводить читача за політичні лаштунки доби перших колоніальних завойовань і колоніальних грабунків. З тими поправками, що ми їх внесли до викладу історії п. Маріуса Андре, його книжка посідатиме неостаннє місце у нашій перекладеній „літературі про мандрівки“.

О. Гладстерн

ПРИМІТКИ Й ПОЯСНЕННЯ

1. *Франсісканці* — найстаріший і найпоширеніший і по сей час католицький орден жebраків - монахів. Заснував його 1209 року син купця міста Ассізі в Італії Джованні Бернардоне, прозваний Франсіском за те що добре вмів розмовляти французькою мовою (Francesco — французик). Від нього пішла й назва ордену. Устав ордену був спочатку дуже суворий, приписував додержувати євангельського убогства і ніякої власности, ні особистої ані колективної не припускав, але з часом він зазнав багато всяких змін і послаблень. Франсісканці провадили широку місіонерську роботу, спочатку в мусульманських країнах, а потім серед поганців Японії, Китаю, Індії, брали також участь у розробці середньовічної схоластичної науки (Рожер Бекон, Олександр Галес, Бонавентура, Дунс Скот і ін.).

2. *Пальос* — невеличке місто в еспанській провінції Хуельва, недалеко впадіння Ріо Тінто в Кадіську затоку. Тепер воно загубило своє колишнє значіння, через забруднення гавані, що була колись чудовим портом.

3. *Мадейра* — вулканічний архіпелаг в Атлантійському океані, в 700 км від західного узбережжя Африки, складається з двох більших островів — Мадейри й Порто - Санто, та ще двох груп безлюдних скелястих островів. Належить португальцям, що заволоділи ним в XV ст., оселивши там своїх колоністів.

4. *Азорські острови* — група з 9 островів в Атлантійському океані під одною широтою з Лісбоною, вулканічного походження. Головні острови: Терсейра, Сан - Мігель, Піко й Файяль. Відкриті 1431 р., належать португальцям.

5. *Гвінея* — загальна назва просторої частини західного узбережжя екваторіальної Африки, що утворює в Атлантійському океані велику Гвінейську затоку.

6. *Андалузія* — область на півдні Іспанії по обидва боки ріки Гвадалквівіру.

7. *Інфант (інфанта)* — в Іспанії й Португалії — титул принців і принцес королівського дому.

8. *Дон -Енріко* — прозваний мореплавцем, португальський інфант, молодший син короля Іоанна I (1394 — 1460). В своїм замку на Сагрським розі, що є крайньою південною точкою Португалії (пров. Альгарве), він заснував першу португальську обсерваторію, морський арсенал і школу для вивчення космографії. Споряджаючи щороку експедиції здовж північно - західного берега Африки, він прищепив португальцям пристрасть до сміливих морських подорожів і поклав початок розвитку португальських колоній.

9. *Презвитер Іоанн* — за середньовічною легендою, християнський володар десь у Східній Азії. Перші звістки про нього знаходимо близько половини XII ст. в літопису Оттона Фрейсінгенського. Хроністи розповідають про його велике, повне чудес, королівство. Легенда ця пройшла й у стародавнє російське письменство („Сказаніє об Індійском царствѣ“).

Після втрати хрестоносцями своїх володінь у Палестині, чутки про презвитера Іоанна затихають, але спалахують з новою силою при перших звістках про перемоги армії Чінгіс - Хана, що його прийняли були спочатку за презвитера Іоанна, який нібито мав, за легендою, прийти на допомогу західнім християнам в їх боротьбі з невірними. Пізніші мандрівники й католицькі місіонери шукали його всюди, і в Індії, і в Східній Африці, в Етіопії, після безуспішних шукань рішили, що королівство презвитера Іоанна є Абесінія, що її ще в XVII ст. називали Regnum Presbiterii Johannis.

10. *Королівство Єрусалимське* — засноване Готфрідом Бульйонським 1099 р. (при першому хрестовім поході), проіснувало мало не 100 років, аж до 1187 р., коли сарацини під проводом Саладіна вигнали християн з Єрусалима. 1382 р. Єрусалим перейшов до рук єгипетських мамелюків і під їхньою владою він перебував і за часів Колумба.

11. *Море Океан* — до XV ст. під словом Океан (море Океан) розуміли Атлантийський океан і тільки згодом цього слова стали вживати як загальної назви для 5 великих водойм земної кулі.

12. *Лузітанія* — старовинна назва Португалії.

13. *Канарські острови* — група островів вулканічного походження в Атлантийському океані біля півн.-захід. узбережжя Африки між 27° 40' і 29° 30' півн. шир. та 13° 20' і 18° 10' зах. довг. Головніші з них 7: Гієрро, або Ферро, Пальма, Гомера, Тенеріф, Гран - Канарія, Фуертевентура та Лянсароте. Еспанці заволоділи Канарськими островами в XV ст., частинно винищивши корінних остров'ян — півн.-африканське плем'я хуанчів. Канарські острови багаті на вино, маслини, шовк, цукор, червець. Місце походження відомої породи хатніх співочих пташок канарок.

14. *Катай* — середньовічна західня назва Китаю.

15. *Сан - Брандін* або *Антілія* — мітичні острови, що їх шукали за часів середньовіччя десь у Західнім (Атлантийським) океані. Острів Антілію позначено навіть на багатьох морських мапах XV ст.

16. *Лігурієць* — родом з Лігурії, країни, що лежить на північному заході Італії. Найстаріше й головне місто Лігурії Генуя, тому й лігурійців називали також генуезцями.

17. *Фландрія* — тепер увіходить як провінція до складу королівства Бельгії; в XV ст. це було самостійне графство.

18. *Туле* — відкритий грецьким мандрівником Пітеєм (IV ст. до Хр.) острів у Північному морі. Його вважали за крайню північну точку відомого тоді світу (ultima Thule). Пізніші вчені спробували ототожнювати його з Ісландією, інші з Ютландією, а то й просто з північною частиною Норвегії.

19. *Квадрант* — астрономічний прилад для виміру височини небесних світил і визначення географічної широти.

20. *Малягетта* або *Перцовий берег* — одна з частин берегової полоси Верхньої Гвінеї, що мають назви (з півночі на південь) : Сієрра - Леоне, Малягетта, берег Слонової Кости, Золотий берег, Невільницький берег і т. д.

21. *Сірени* — в грецькій мітології морські напівбогині, дочки річного бога Ахелоя та Калліопи, одної з муз. Сірени мали чудовий голос, і своїми співами так зачаровували моряків, що ті кидались у море й гинули в хвилях. Сірен зображали молодими дівчатами з пташиними ногами.

22. *Порто - Санто* — див. прим. 3.

23. *Плянїсфера* — зображення земної півкулі або ж небесного склепіння на площині. Плєнісферою користувались до XVII ст. як приладом для рішення багатьох астрономічних задач, як от визначення сходу й заходу зірок тощо.

24. *Галісія* — півн.-західня частина Еспанії, колишнє самостійне королівство. В 1063 — 72 р. р. вона увійшла до складу Леона й Кастилії, але ще до кінця XV ст. її залежність була лише номінальною і вона мала своїх сеньйорів, як самостійних державців. Мешканці Галісії (Гальєро,

Гальєгоси) більше з рідні португальцям, ніж еспанцям, і говірка їхня теж наближається до зіпсованої португальської мови, що її еспанці не розуміють.

25. *Монферрат* — колишне (з XI ст.) маркграфство, потім (з 1574 р.) герцогство на півночі Апеннінського півострова, між рікою По й Лігурійськими Апеннінами. Нині увиходить до складу Італії.

26. *Імператор Оттон* (912 — 973) — германо - римський імператор (Оттон I Великий) син німецького короля Генріха I. Його держава була наймогутнішою в тодішнім християнським світі. Прийшовши на допомогу Адельгейді, удові італійського короля Льотара, він перейшов через Апенніни, оженився на Адельгейді й прийняв титул короля Італії. 962 р. його короновано на римського імператора і він заснував таким чином так звану священно - римську імперію германської нації.

27. *Мітрідат, цар Понтійський* — тут Колумб, либонь, має на думці Мітрідата Великого (132 — 63 до Хр.). Замисливши покласти край римським завоюванням в Азії, Мітрідат зібрав велике військо й почав війну з Римом. Він воював з Римом тричі. Остаточно розбитий Помпеем (66), він одійшов у Босфорське царство, де хотів зібрати військо для нової війни, та залишений усіма, і навіть власним сином Фарнаком, що на чолі війська повстав проти нього, позбавив себе життя.

Отже ніякий римський воєначальник ніколи не брав його у полон і не приводив полоненого до Риму. Це чиста Колумбова вигадка.

28. *Льомбардці* — мешканці Льомбардії, країни, що лежить в середній частині північної Італії й межує на півдні з Лігурією.

29. *Король Рене* — Рене I Анжуйський, званий Добрим (1408 — 1480) король Неаполя, Сицилії і граф Прованський. Воював з Альфонсом, королем Арагонським за неаполітанський престол. Відомий в історії тим, що сприяв відродженню старо - провансальської поезії, збирав пісні трубадурів і сам складав вірші.

30. *Пліній (Старший)* — римський письменник I ст. по Христі. Загинув у 79 році підчас вибуху Везувія. До нас дійшли його „37 книг природничої історії“ (Naturalis historiae libri XXXVII), енциклопедичний твір, що для нього Пліній використовував, як сам він каже, 2000 томів. Тут розглядається: світ і елементи, астрономія, фізика, географія (майже сама номенклатура), антропологія, зоологія, ботаніка, мінералогія, фарби, живопис, скульптура, — з відомостями про ху ожників. У творі Плінія нема ніякої системи; автор — не знавець, а дилетант, що списував з усяких книжок все, що його найбільше вражало, майже не систематизуючи назбираного матеріалу. Середньовічні вчені вельми цінили Плінія.

31. *Сенека* (3 — 65 по Хр.) — відомий римський філософ, вихователь і радник Неронів. Обвинувачений у змові проти Нерона, він був засуджений до смерті і сам позбавив себе життя, розрізавши собі вени. Філософське значіння Сенеки полягає в етичних творах, що ними є його релігійно - моралістичні трактати: „Про душевний спокій“, „Про щасливе життя“, „Про добродійство“, „Листи до Люцілія“, тощо. Суворий мораліст, Сенека своїми творами сприяв поширенню вчення стоїків серед римлян. Крім цього, Сенека писав сатири й трагедії, як от: „Федра“, „Едіп“, „Медея“ й ін.

32. *Ляс - Пальмас* — головне місто й фортеця на острові Гран - Канарія, одним з Канарських островів.

33. *Острів Ферро* — див. прим. 13.

34. *Ріг Діаб* — давня назва Рогу Доброї Надії.

35. *Софаля* — берегова країна в південно - східній Африці на узбережжі Індійського океану.

36. *Острів Місяця* — давня назва острова Мадагаскар.

37. *Ріо дель-Оро* — затока на півн.- західньому узбережжі Африки між рогом Бохадор та рогом Блянко. Назвали її так („Золота ріка“) невідомо чому перші португальські дослідники, хоч саме тут немає ні ріки, ані золота.

38. *Хайм Феррер*, — еспанський космограф кінця XV ст., відомий тим, що 1494 року намалював на світовій мапі лінію, що нею папа Олександр VI поділив світ на дві частини, віддавши право робити відкриття й завоювання в одній частині Іспанії, а в другій Португалії. Отже ніяк не можна припустити, щоб хтось вважав його за відкривача Ріо дель - Оро, де він нібито був ще 1346 р. Тут, либонь, автор попустився анахронізмом.

39. *Маріно Сануто* (1260 — 1338) — знаменитий венеціанський географ і мандрівник XIV ст. Його подорожі по Малій Азії, Вірменії, Сирії й Єгипту прославили його ім'я майже нарівні з ім'ям Марко Польо. В своїм капітальнім творі „*Liber secretorum fidelium crucis*“ він дає повний географічний і історичний опис передньої Азії й Єгипту. В цій книзі він висловлює думку, що країни, які піднали під турецьку владу, можна й треба відняти в турок спільним натиском усіх європейських християн, і проповідує новий хрестовий похід.

40. *Конгрегація* — з IV ст. — об'єднання монастирських громад або релігійних братств для переслідування спільних цілей. Згодом конгрегації набули назву орденів і досягали часом величезного впливу, як от орден бенедиктинців, домініканців, франсисканців тощо.

41. *Ікамальдольський орден* — чернечий орден, заснований на початку XI ст. бенедиктинським монахом св. Ромуальдом у Камальдольській долині, близько Ареццо в Апеннінах.

42. *Фінікійські мореплавці*. — Фінікія — країна, що займала в давні часи вузьку берегову смугу між Середземним морем і горами Ліванськими. Фінікійці відзначалися надзвичайною заповзятливістю, перші ознайомились з мореплаванням, осіли багато колоній у відкритих ними землях, вивозили золото з Іспанії, оливу з Британії, бурштин з берегів Балтійського моря.

43. *Зелений ріг* — крайній західній кінець Африки, під 17° 34' зах. довг. і 14° 53' півн. шир.; проти нього невеличкий архіпелаг островів — Острови Зеленого Рогу.

44. *Файяль* — див. прим. 4.

45. *Фльорес* — невеличкий острів, крайній західний з групи Азорських островів.

46. *Альфонс V* — король португальський (1432 — 1481), прозваний Африканцем, бо саме при нім почалися великі португальські відкриття, що вже 1455 р. простягались аж до рогу Зеленого, і Португалія посіла тоді видатне місце серед тогочасних держав.

47. *Бартольомео Діас* — португальський мореплавець (1450 — 1500). 1486 року він подався з двома невеличкими суднами шукати легендарної країни презвитера Іоанна. Пливучи здовж західного узбережжя Африки він досяг крайнього південного її кінця, назвавши його Рогом Бур (*Sabo tormentoso*), що був перейменований згодом на Ріг Доброї Надії.

48. *Васко де - Гама* — знаменитий португальський мореплавець (1469 — 1524). Посланий королем португальським Емануїлом Великим у березні 1487 р. з 3 кораблями шукати морського шляху до Індії, він оминув 20 листопада Ріг Доброї Надії і, попливши Індійським океаном здовж африканського берега, 20 травня 1488 р. дістався Калікута на Малябарським узбережжя Індії. У вересні р. 1499 Васко де - Гама повернувся до Лісбони з кораблями, вантаженими всякими індійськими товарами. За це відкриття король дав йому титул адмірала Індії. Одбувши й другу експедицію, коли він заснував на берегах Софала й Мозамбік португальські факторії, Васко де - Гама, поставлений уже на віце - короля Індії, вирушив 1524 р. в третю експедицію, для організації й упорядкування португальських володінь в Індії. Там він і помер. Великий португальський поет Камоєнс уславив життя й пригоди Васко де - Гама в своїй поемі „Люзіяда“.

49. *Папа Пій II (Енео Сильвіо Піккольоміні)* — відомий вчений і дипломат (1405 — 1464). Ще будучи учнем Сієнського університету він прославився своїми знаннями, талантами й розпутним життям. Великий інтриган,

він багато мандрував по Європі, шукаючи романтичних пригод. 1446 р. уступив у духовний стан,— „зрікся Венери для Бахуса“, бо зрозумів, що так йому відкриється ширша кар'єра. Після смерті папи Калікста III (1458) його обрали на папу. Він лишив по собі багато історичних, географічних, поетичних і риторичних творів. Під кінець життя почав складати широку загальну історію свого часу з додатком географічного опису країн і народів („*Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio*“), але закінчив тільки перші дві частини: „*Euroa*“ й „*Asia*“.

50. *Марко Польо* (1254 — 1323) — знаменитий італійський мандрівник, перший європеець — дослідник Середньої й Східної Азії. Пустившись разом з своїми дядьками, венеціанськими купцями в далеку подорож на Схід, він прибув до монгольського хана Хубілая, сина Чингіс-хана (Великого Могола) і за свою 24 - річну службу зібрав багатий матеріал з географії й етнографії східної й середньої Азії. 1295 р. він повернувся до Венеції й видав там свої подорожні записи, що мали великий успіх. Йому ж приписують ознайомлення європейців з китайськими винаходами, з компасом, друкарськими дошками, а також і з векселем.

51. *Жан де - Мандевіль* — бельгійський мандрівник XIV ст., автор фантастичної книги, де він розповідає про свої мандри по Єгипту, Палестині й Китаю. Мандевіль — грубий літературний фальсифікатор, сам він далі Єгипту не був, щождо інших країн, то він просто використовував твори своїх попередників, додаючи власних вигадок. Своєї мети — дати захопливий матеріал для читання — він досяг: твір його був далеко поширеніший, ніж, навіть, книжки Марко Польо.

52. *Кастільська корона* — див. далі прим. 55.

53. *Сипанго* — середньовічна назва невідомого острівного царства, що лежало на сході від Азійського материка, про існування якого Марко Польо чув підчас пробування свого при дворі Хубілая - хана. Треба гадати, що це не що як перекинутий китайська назва Японії.

54. *Королівство Великого Могола* — так називали монгольську державу в Середній Азії, що про її казкові багатства розповідав Марко Польо, проживши 24 р. при дворі великого монгольського хана Хубілая (див прим. 50). Починаючи з XVI ст. Великими Моголами європейці називали тюркську династію Бабуридів, що царювала в півн. Індії з 1526 р. аж до англійського завоювання її року 1761.

55. *Кастілія й Арагон*.— До 1479 року не було ще Іспанії як єдиного королівства. Щоб з'ясувати процес її утворення, подаємо коротенький нарис з історії її до 1479 року. Після падіння вестготської держави (711) під натиском арабів, що прийшли з півн. Африки, або маврів, як їх звали еспанці, майже вся територія сучасної Іспанії підпала мусульманській владі, і тільки в північних горах, в Астурії, вестготи заховали свою незалежність. На півночі од ріки Ебро утворилося кілька християнських держав, що з них головніші були: Астурія, Леон, Галісія, Кастілія, Наварра, Арагон і Барсельона, або Каталонія (тепер це все назви окремих провінцій Іспанії). Спільна боротьба проти маврів спонукала ці держави до політичного об'єднання на тлі національної гегемонії. Вже в XIII ст. королівства Леон, Астурія й Галісія об'єднуються з Кастілією в одну державу, а Каталонія увиходить до складу королівства Арагонського. Перед цією новою організованою силою маврам доводилось відходити все далі на південь, оддаючи християнам свої найкращі міста. 1479 року, після одруження Ісабелі, королеви Кастільської й Фердінанда, короля Арагонського, корони Кастілії й Арагону об'єдналися, утворивши Іспанське королівство. Остаточної ж політичної єдності країна досягла 1492 року, завоювавши останнє в Іспанії мавританське королівство Гранаді.

56. *Марано*—так звали в Іспанії євреїв і маврів - вихрестів, що тайно лишались вірними своїй релігії. Слово „марано“ походить від арабського *maran atha*, що значить проклятий.

57. *Інквізиція* — церковний католицький суд, встановлений папами з початку XII ст., щоб переслідувати й карати еретиків. Він відзначався неймовірною жорстокістю. Підсудних брали на муки й часто закатовували до смерті, аби вони визнали свою провину, а звичайною карою було спалення живцем на вогнищі (auto da fé). Особливо лютувала інквізиція в Іспанії, заведена там у XV ст. Фердинандом Кастильським „для більшій слави божої й слави церкви“, де й додержалась аж до половини XIX ст., набувши собі одмінної назви „іспанської інквізиції“. Найбільше терпіли від неї в XV ст. іспанські марано — євреї й маври.

58. *Санта - Германдад* — Германдад (есп. „братство“) загальна назва спілок кастильських міст, що утворювались, починаючи з останньої чверти XIII ст. для взаємного захисту проти насильств феодалного дворянства й для охорони ладу та безпеки в країні. Фердинанд і Ісабеля легалізували й реорганізували Германдад, давши їй назву Святої (Sancta Hermandad). Вона мала свою кінну поліцію й своїх суддів для швидкої розправи з порушниками ладу й злочинцями; влада її поширювалась на всіх, незалежно від звання й стану. Це була свого роду поліційно - жандарська організація. Помилково ставлять її в зв'язок з інквізицією.

59. *Канонізація* — заведення до канону, тобто досп. иску святих, визнаних церквою.

60. *Майорат* — такий спадковий порядок, коли весь маєток дістається в спадщину старшому в роді.

61. *Понтеведра* — іспанська провінція в Галісії.

62. *Савона* — головне місто округи тої ж назви на узбережжі Генуезької затоки, не далеко від Генуї.

63. *Архіпелаг* — так іноді називають Егейське море, де порозкидані острови Грецького Архіпелагу (Цікладські, Спорадські, Евбея, Мітілена, Лемнос, Хіос і багато інших).

64. *Сен - Вінсентський Ріг* — в Португалії, крайній південно - західній кінець Європи (37° 2' півн. шир. і 8° 59' зах. довг.). В давні часи його вважали за західній край землі.

65. *Пірати й корсари*. — Різниця між ними така: пірати — звичайні собі морські розбійники, корсари ж, це приватні особи, що опоряджали підчас війни своїм коштом судна з дозволу верховної влади, щоб захоплювати ворожі купецькі кораблі. На ділі ж вони мало чим відрізнялись від піратів, нападаючи при нагоді й на кораблі неутральних держав.

66. *Жан - Майєн* — безлюдний острів у Півн. Льодов. океані, в 550 км на півн. схід від Ісландії, відкритий голяндцями на початку XVII ст.

67. *Медєя* — в грецькій мітології — героїня походу аргонавтів, могутня чарівниця, дочка Колхідського царя Аета, що допомогла Язону, голові аргонавтів з.обути золоте руно. Стародавні та й нові трагіки (Евріпід, Есхіл, Овідій, Сенека, Корнель і ін.) часто брали міт про Медєю як сюжет для своїх творів.

68. *Кармелітський монастир* — монастир чернечого ордену кармелітів, заснованого в 1156 р. хрестоносцем Бертільдом на горі Кармелі в Палестині, звідки його вигнали сарацини (1298 р.). Жіночий орден кармеліток, заснований 1452 р. кармелітським генералом Іоанном Соретом.

69. *Альгарве* — південна португальська провінція.

70. *Геркулесові стовпи* — давня назва Гібральтару. Геркулес, герой грецької мітології, нібито поставив там два стовпи, на межі Європи й Африки.

71. *Щасливі острови* — так звали в старовину Канарські острови.

72. *Сатурн* — старо - італійський бог посіву й жнива. Пізніша легенда ототожнювала його з грецьким богом Кроносом. Вигнаний Зевсом з Олімпу він прибув до Ляціуму і став царювати у підгір'я Капітолія, принісши мешканцям цих місць землеробство з його благами. Інша легенда містила його царство на Щасливих островах. Час його царювання вважали за золотий вік.

73. *Ов'єдо* — еспанський письменник (1478 — 1557). Найвидатніші з його творів: „Природнича й загальна історія Індії“, що складається з 50 частин, і „Спогади за п'ятдесят років“.

74. *Льоха* — місто в есп. пров. Гранаді, колишня мавританська фортеця.

75. *Сан Люкар де Баррамеда* — портове місто на березі Атлантийського океану в гирлі Гвадальківиру.

76. *Маляга* — есп. місто в Андалузії, при впадінні р. Гвадальмедіни в затоку Середземного моря. В перші три століття мавританської влади в Іспанії належала Кордовським каліфам, спочатку XIV ст. приєднана до королівства Гранади. 1487 р. Фердінанд і Ісабеля відняли місто у маврів після впергої трьохмісячної облоги.

77. *Каравеля* — легке, округле трьохщоглове морське судно XV—XVI ст., побудоване так, що легко маневрувало за допомогою вітрил.

78. *Кордова* — дуже давнє місто, засноване ще фінікійцями на бер. р. Гвадальківира. Епоху свого розквіту переживало під мавританською владою в X ст., коли його називали „Західньою Меккою“. 1236 р. перейшло до Кастилії і з того часу почало занепадати.

79. *Пій II* — див. прим. 49.

80. *П'єр д'Альї* (1350 — 1419) — знаменитий кардинал, відомий в історії так своєю вченістю, як і вельми спритною дипломатичною діяльністю щодо пап.

81. *Микола Лірський* — видатний середньовічний богослов і проповідник, франсисканець, професор Паризького університету (помер 1340 р.). Склавав першого повного коментаря до Біблії, яким користувався ще Лютер.

82. *Арістотель* — найбільш великий філософ і всеосяжний вчений старої Греції (384 — 322 до Хр.). учень Платонів, наставник Олександра Македонського; утворив свою філософську школу в Атонах. Засновник реалістичної філософії, всупереч ідеалістичній філософії Платона, й логіки; творець першої класифікації тварин; родоначальник порівняльної анатомії, ембріології, геології; автор важливих трактатів з етики, реторики, політики.

83. *Аверроес* — (1126 — 1198) — найвидатніший представник арабської філософії, коментатор Арістотеля. Аверроес був останній арабський філософ доби панування арабів в Іспанії. Його впливу зазнала на собі й західно - європейська середньовічна схоластика.

84. *Сенека* — див. прим. 31.

85. *Олександр Великий* — цар Македонський (356 — 323 до Хр.) вихованець Арістотелів, знаменитий своїми азійськими походами. 334 р. він переправився через Геллеспонт, розбив персів, завоював Малу Азію, Палестину, Єгипет, Персію й частину Індії; заснував свою резиденцію в Вавилоні, де й помер. Рання смерть перешкодила йому організувати підкорені країни, але походи його мали значіння для ознайомлення європейців з азійською культурою.

86. *Нерон* — римський імператор (37 — 68 по Хр.), відомий в історії, як один з найжахливіших нелюдських тиранів. Вбивця власної матері Агріппіни, а за нею й дружини Октавії. Нешадно переслідував і вибирав християн. Був хорий на манію художньої величі; позбавив себе життя, побачивши проти себе загальне повстання.

87. *Пліній* — див. прим. 30.

88. *Птолемей* — знаменитий грецький астроном, математик і географ. Жив в Александрії в першій половині II ст. по Христі. Для астрономічних цілей він створив тригонометрію в такім довершеном вигляді, що вона лишалася незмінною протягом тисячоліття. Його система світу, за якою центром всесвіту є земля, круг неї ж обертаються всі світила, планети й сонце, панувала в науці ввесь період Середньовіччя. Астрономічне й тригонометричне вчення Птолемеєве вміщене в його головнім творі „Велика

збірка", загальновідомі під арабською назвою „Альмагест“, в 13 книгах. На суворо математичних засадах побудував він другий свій трактат — підручник картографії в 8 книгах. Це є найважливіший підручник старовинної географії, що з нього розвивалася географічна наука новіших часів.

89. *Ездра* — єврейський книжник V ст. до Христа. Історію його життя й діяльність списано в Біблії (книги Ездри).

90. *Блаженний Августин* (354 — 430) — найвпливовіший авторитет католицької церкви. Великий оратор і людина, що мала вельми широкі для свого часу знання, він справив великий вплив на увесь світогляд латинського християнства, на богослів'я й філософію схоластів, і навіть на проводирів реформатського руху Лютера й Кальвіна.

91. *Амвросій* — єпископ Мілянський (333 — 397), видатний діяч західної церкви. Як богослов, проповідник і організатор церковного життя, Амвросій мав великий вплив на блаженного Августина. Брав діяльну участь у політичних подіях свого часу. Відомий своїми виступами проти імператора Теодосія Великого.

92. *Страбон* — грецький географ (63 до Хр. — 23 по Хр.), відбудував своє життя багато подорожів. Автор великого твору „Географія“ в 17 кн. Завдяки широким знанням, назбираним з власного досвіду, а ще більше з літератури, здебільшого грецької, Страбон є для нас, поряд Птолемея, вельми цінним джерелом старовинної географії.

93. *Онезікріт* — грецький філософ і історик (IV ст. до Хр.), учень Діогенів. Брав участь у поході Олександра Великого в Індію, а потім у морській експедиції Нearchа. Один з головніших істориків Олександра Великого. Хоч Страбон і називає Онезікріта майстром - брехуном, але той же таки Страбон, Пліній та й інші брали в Онезікріта багато цікавих фактів щодо географії й природничої історії Індії.

94. *Нearch* — командир фльоти Олександра Великого і його товариш з дитинства, супроводив його в азійських походах, став намісником Лікії і всієї країни до Тавра, відкрив шлях з Ерitreйського моря до Перської затоки й до гирла Тігра й Єфрата. До нас дійшли тільки витяги з його великого опису своїх подорожів.

95. *Марін Тірський* — грецький географ I ст. по Христі, попередник Птолемея, який багато користувався картографічними роботами Маріна і, між іншим, прийняв від нього меридіян острова Ферро за 0° градусних вимірів.

96. *Альфраган* — арабський астроном і географ IX ст. Написав елементи астрономії, де майже в усім наслідував Птолемея. Крім того, писав ще про астролібію й устрій сонячного годинника.

97. *Юлій Канітолін* — римський історик (II — III ст. по Хр.). Написав низку біографій римських імператорів.

98. *Солін* — староримський письменник (III ст. по Хр.) До нас дійшов його твір „Збірка гідних згадування речей“. Автор починає з Риму, переказує легенди про заснування міста Ромулом і коротко розповідає римську історію, кінчаючи Августом. Далі він подає опис відомих тоді частин Європи, Африки й Азії і наприкінці відомості про таємничі острови Гесперід. Мета автора — дати освіченій публіці цікаву лектуру. Популярний характер його твору давав йому силу читачів. Якийсь середньовічний граматик переклав навіть його прозу на гексаметри.

99. *Авіцена* — знаменитий арабський лікар і філософ (980 — 1037). Його медичний „Канон“ протягом століть правив за основне джерело лікарчої освіти. Його філософські погляди спираються на Арістотеля з великою домашньою містицизмом. Є в нього ще твори з метафізики й логіки.

100. *Беда (Шановний)* — англосаксонський монах (672 — 735), один з видатних вчених раннього середньовіччя. Автор багатьох творів, здебільшого з історії церкви й хронології, а також богословських і філософських.

101. *Ератостен* — грецький математик, астроном, географ і філософ (276 — 194 до Хр.). Наслідком вивчення наук в двох найбільших центрах стародавньої грецької освіти, спочатку в Александрії, а потім в Атені, був його вельми різнобічна, майже енциклопедична ерудиція. Тішився великою пошаною з боку тогочасних вчених, що називали його другим Платоном. До нас дійшли уривки з його великого твору „Географія“, де він дає спочатку критичний огляд історії географії від першого з'явлення географічних розумінь у Гомера до своїх безпосередніх попередників, тобто до істориків і географів, які користувались походами Олександра Македонського та їх описами, і далі викладає основи географії з власних поглядів.

102. *Йосиф Флавій* (I ст. по Хр.) — єврейський історик, воєначальник і фарисей. Твори його присвячені історії євреїв. За мету своєї літературної праці він ставив боротьбу проти антисемітизму, що ширився серед тодішнього греко-римського суспільства.

103. *Домініканець* — член чернечого ордену, заснованого св. Домініком 1216 р. Найбільше проявили домініканці свою діяльність у боротьбі з ересю. Вони називали себе „псами господніми“ (*Domini canes*), що призвані винищувати „хижих вовків“. Відігравали велику роль у справі встановлення інквізиції, що її папа Григорій IX передав цілком до їхніх рук. Поширивши свій вплив на всі католицькі країни Європи, домініканці всюди вилили страх і жах як справжні таки віддані й люті „пси господні“.

104. *Саляманка* — дуже старе єспанське місто, славне своїм університетом заснованим 1239 р. В часи свого розквіту (в XVI ст.) цей університет нараховував до 8.000 студентів і був центром єспанської вченості.

105. *Хунта* (в Іспанії й Португалії) — рада, зібрання, комісія постійна або тимчасова для розгляду важливих державних, політичних адміністративних справ.

106. *Псалміст* — цар Давид, за Біблією автор Псалтиря, збірки складених в різні часи богослужбових гімнів і інших творів релігійної лірики.

107. *Ляктанцій* — латинський церковний письменник IV ст. Був учителем красномовства. Належав до числа популярних християнських філософів. За вельми витончену мову своїх творів дістав найменування християнського Цицерона.

108. *Антиподи* (грецьке слово, що значить протилежні) — жителі двох діаметрально-протилежних точок на земній поверхні, тобто таких, що лежать на протилежних кінцях тої ж самої осі, проведеної через центр земної кулі. Для таких точок усі явища, що залежать від положення землі в сонячній системі, будуть прямо протилежні, а саме довгота, широта, часи доби й року, положення сузір'їв і т. ін. Вчення про антиподів було за часів Середньовіччя улюбленою темою релігійно-філософських змагань і навіть переслідувань, аж поки навколосвітні плавання наочно не довели кулясту форму землі, отже й необхідність визнати антиподів.

109. *Епікур* — знаменитий грецький філософ (342 — 271 до Хр.), заснував одну з головніших атенських філософських шкіл, що й носить його ім'я — школу епікурійців. Мету життя Епікур бачив не в змислових втіхах, а в рівній, спокійній настрої та в інтелектуальному задоволенні. Своїми твердженнями: „нема нічого надчуттєвого, нема ніяких надприродних сил, Епікур показує себе матеріалістом. Філософія, на його думку, повинна мати суто практичну мету. Він визначає її, як діяльність, що через розсуд приводить до щасливого життя. Вчення Епікурове мало велике значіння в духовному житті передхристиянської доби. Зате він, як борець проти всякої містики та релігійних забобів, борець за ясне, матеріальне сприймання світу, був цілком чужий християнському середньовіччю.

110. *Ренесанс*, або Відродження — так називають добу ранньої буржуазної культури в Західній Європі, а особливо в Італії XIV — XVI ст.

що прийшла на зміну феудальному Середньовіччю. Характерними рисами, що визначають собою Ренесанс, є: швидке зростання культури після довгого застою, відродження античної культури й супротивність аскетичній і схоластичній культурі Середньовіччя. В інтенсивній, надзвичайно кипучій науковій роботі, що є характерною для цієї доби, теоретичні шукання й суто практична діяльність якнайсильніше впливали одні на одну, визначаючи цим ту безперервну низку успіхів і досягнень, що за відносно короткий час геть перетворили європейську культуру. Пізній Ренесанс (XV й XVI ст.) стає добою відкриття й винаходів.

111. *Булла* — латинське слово, що ним спочатку називали печатку, для скріплення державних актів, а потім і самий акт. Пізніше їм стали визначати тільки урочисті, найважливіші папські грамоти.

112. *Нун і Бохадор* — роги на півн.-західньому узбережжі Африки, проти Канарських островів.

113. *Ватикан* — папська резиденція й палац у Римі. Ватиканська бібліотека є найстарішою з усіх бібліотек Європи.

114. *Саргасове море* — частина Атлантийського океану, між 25 — 35° північної широти та 38 — 60° західньої довготи, переповнена заростями фукусових, саргасових і інших пливучих водорослин. Точні межі цього моря визначити не можна, вони варіюють залежно від вітрів і течій, бо саме навколешні течії приганяють водорості в це місце затишку.

115. *Альгасіль* (арабське слово) — назва різних урядових осіб в Іспанії: в колишні часи — судді, міського губернатора, служника інквізиції тощо, тепер — дрібних судових урядовців і поліції.

116. *Дон* — титул (від латинськ. Dominus — господин). В Іспанії титул дона належав спочатку тільки королям та принцам, а також вищому дворянству, пізніше його стали давати в нагороду за державні заслуги. Вперше доном величають всякого, хто своїми манірами та одягом відрізняється від „простого“ люду.

117. *Галеас* — назва найбільших військових кораблів Венеціанської республіки XV — XVII ст. Галеаси були 50 — 70 метрів завдовжки, мали три щогли й ходили як на веслах як і під вітрилами.

118. *Саїк* — левантське вантажеве судно.

119. *Конкістадори* (ісп. conquistadores — завойовники) — так звали тих людей, що на початку XVI ст. посіли ім'ям Іспанії багаті й великі простори Америки, від Каліфорнії до гирла Ля - Плати. З часом вони перетворилися на ту землевласницьку аристократію Америки, що сприяла відпадові від Іспанії на початку XIX ст. її багатих американських колоній.

120. *Пантеон* — 1) первісне значіння — храм, присвячений усім богам (у греків і римлян; найвідоміший — римський Пантеон, посередині Марсового поля); 2) переносно — будівля, присвячена пам'яті видатних людей, „храм слави“.

121. *Одіссея* — одна з двох (друга — „Іліяда“) найбільш великих і найдавніших грецьких епічних поем, що за їхнього автора вважається Гомера, що жив, за свідченням грецького історика Геродота, за 850 років до Христа. В Одіссей розповідається про пригоди, що їх зазнав, вертаючись до рідної країни після зруйнування Трої, один з героїв Троянської війни, хитромудрий Одіссей.

122. *Жан - Жак Руссо* — знаменитий французький письменник і філософ (1712 — 1778). Мав надзвичайно великий вплив на літературу й життя. Народився в Женеві. З молоді був гравером, льокаєм, вчителем музики, приватним секретарем, переписувачем нот. Літературну діяльність почав 1749 р. невеликою роботою на конкурсну тему, запропоновану Діжонською академією: „Зіссуттю чи очищенню моральному сприяли успіхи наук і мистецтв?“, де він доводить, що науки не сприяли поліпшенню моральності. 1754 р. на завдання тої ж академії написав другу роботу: „Про початок нерівності серед людей“. Списавши природний стан люд-

ства й виникнення держави через соціальний договір, Руссо радить людям повернутись по змозі до природного стану. Його знаменитий роман „Нова Ельзоба“ захоплював сучасників надміром ліризму й блискучими парадоксами, а педагогічний роман „Еміль“, де Руссо розвивав систему виховання згідно з природою, викликав проти автора гонення з боку так католиків, як і протестантів. Головний політичний твір Руссо „Соціальний договір або основи політичного права“ є визначний для того часу кодекс громадянської рівності й братерства.

123. *Шатобріан* — знаменитий французький письменник і політичний діяч (1768 — 1848), родоначальник романтичної школи в французькій літературі.

124. *Олександр Гумбольдт* (1769 — 1859) — природознавець і письменник, брат відомого німецького вченого Карла Гумбольдта.

125. *Карльос Перейра* — сучасний мекіканський письменник, професор історії й соціології в Мехіко. Має кілька праць з історії відкриття й дослідження Нового Світу. Йому ж Маріюс Андре присвячує цей свій твір.

126. *Льопе де Вега* (1562 — 1635) — геніяльний еспанський поет і драматург, творець еспанської національної драми. Написав понад 2000 п'єс, що з них до нас дійшла тільки одна чверть (щось близько 500).

127. *Антільські острови* (інакше Вест - Індський архіпелаг, або Караїбські острови) — величезний архіпелаг між Північною й Південною Америкою, що відділяє Мекіканську затоку й Антільське, або Карібське море від Атлантичного океану; поділяється на Великі Антільські Острови: Куба, Гаїті (Еспаньола), Ямайка, Пуерто - Ріко й Малі Антільські острови: Сомбреро, Антигуа, Сан - Христофор, Гваделупа, Домініка, Мартініка (Маданіна), Санта - Люція, Барбадос, Гранада (Консепсiон), Тринідад Маргарита й інші в дужках подано первісні назви, дані Колумбом). Тепер це все британські, голяндські, данські й французькі колонії.

128. *Магнетове відхилення* (або магнетова аномалія) — відхилення від загального правильного розподілу земного магнетизму. У нас найбільші магнетові аномалії спостерігається в Курській окрузі РСФРР, де компасна стрілка місцями вказує не північ і південь, а схід і захід.

129. *Мойсей* — старозаповітний пророк, що за біблійною легендою вивів євреїв з Єгипту в землю обітовану. Дійшовши до Чорного моря й побачивши за собою єгипетську погоню, він ударив жезлом по воді, і море розступилося, і по сухому дну євреї перейшли на другий берег моря, а коли єгиптяни пішли за ними, Мойсей ударив знов жезлом, і води зійшлися й потопили всіх єгиптян.

130. *Люкайські (або Багамські) острови* — архіпелаг дрібних островів на північ від Великих Антільських і на захід від півострова Флориди.

131. *Брунетто Лятіні* — італійський і французький письменник (1210 — 1295), приятель Данті, автор знаменитої „Книги скарбів“ (*Livre du Tresor*) — дидактичного твору, свого роду енциклопедії, де знайшли відображення всі тогочасні знання з історії, філософії, фізики й моралі. Книга ця була дуже популярною. Навіть Данте згадує про неї в своїй знаменитій поемі „Пекло“, (пісня XV).

132. *П'єр Мартір д'Антиєра* — італійський історик (1457 — 1526). Бувши на службі у Фердинанда й Ісабелі еспанських, як член Індійської Ради, він у своїм листуванні й у багатьох творах дав багато цікавого матеріалу з історії перших відкриттів.

133. *Едем* — за біблією земний рай, де жили перші люди до гріхо-адіння.

134. *Томас Мор* (1478 — 1535) — відомий англійський політичний діяч, автор знаменитої „Утопії“, твору, в якому він списує щасливе життя громадян фантастичного острова „Утопії“ десть на далекому заході, й під формою політичного роману розкриває громадські, педагогічні й релігійні ідеали Відродження.

135. *Монтень* (1533 — 1592) — франц. письменник, мораліст, типовий представник французького Ренесансу. Як філософ, він показує себе скептиком. Його левіз був — „Que sais je?“ (Що я знаю?).

136. *Гевара* — еспанський письменник (1570 — 1644), автор багатьох легендарно - історичних, релігійних і побутових драм.

137. *Фенельон* — франц. письменник (1651 — 1715). Своїми педагогічними й філософсько - ліричними творами він попереджує деякі ідеї Руссо й Шатобріяна; в той же час він є найвидатніший (після Буальо) теоретик літератури XVII ст.

138. *Мадам де - Сталь* — франц. письменниця (1766 — 1817), учениця Руссо й наслідувальниця його літературних традицій. Вона надавала почуттям і страстям величезного значіння в житті індивідуумів і народів, а особливо в житті жінки. Героїні її романів вище за все ставлять кохання й найбільше від нього страждають. Вона перша висунула термін „романтизм“ і своїми творами в значній мірі підготувала ґрунт для виникнення романтичної школи в літературі.

139. *Одорік де - Порденоне* — італійський франсисканець - мандрівник (1286 — 1331). Подарившись 1314 р. в Азію проповідувати там Євангелію, він одвідав Цейлон і головні острови Зондського архіпелагу, проїхав Китаєм, з півдня на північ, побував у Тибеті й Туркестані. Повернувшись через 16 років до Італії, він склав звіт про свої подорожі.

140. *Йона* — єврейський старо - заповітний пророк. В Біблії, в книзі, що носить його ім'я, розповідається про те, як його поглинула велика морська потвора, і, як пробувши в її череві три дні, він виїшов звідти живим.

141. *Кацики* — назва тубільних царків Перу й Мехіко, а також взагалі ватажків індієських племен.

142. *Амбра* — воскувата, сіра на колір, ароматична речовина; її знаходять здебільшого у берегів Індійського й Тихого океанів. Являє собою не що інше як екскременти кашалота. Раніш її вживали в медицині, тепер же тільки в парфумерії.

143. *Флердоранжева вода* — готується з помаранчових квітів; має широкій вжиток на півдні Франції і в Іспанії ще з часів Середньовіччя, як складова частина різних холодних напитків, а також як лікарственне надб'я.

144. *Namívidad* (есп. слово) — значить Різдво. Колюмб так назвав фортецю, либонь, через те, що саме в різдвяну ніч трапилось нещастя з Санта - Марією і другого ж дня він рішив вернутись до Іспанії, збудувавши на острові фортецю.

145. *Карібі антропофаги* — карібі, або караїбі, це одна з головніших народностей, що займали півн.- східну частину Півд.- Американського суходолу й багато які з Антільських островів. На островах тепер вони зникли майже до щенту, на суходолі ж лишилося ще кілька караїбських племен. Колись це був дуже войовничий нарід, що сполучав високу, порівнюючи до своїх найближчих сусідів, культурність з людоежерством.

146. *Кортес, Ернандо* (1485 — 1547) — конкістадор, завоювник Мехіко. Уславився своєю жорстокістю до переможених ацтеків.

147. *Пісарро, Франсіско* (1478 — 1541) — завоювник Перу. Діставшись 1524 р. до берегів Еквадора й Перу, він пристав там до двох інших авантюристів, Альмагро й Люка, і на чолі невеличкого загону заволодів 1531 — 33 р. р. майже всією просторою й багатою державою Інків. При цім Пісарро виявив надзвичайну хоробрість, але разом з тим усе віроломство й крайню жорстокість своєї натурн. Загинув у боротьбі з товаришами походу, що повстали проти нього.

148. *Гесперіди* — в грецькій мітології дочки Атланта й Геспери, що пробували лєсь на далеких західніх островах і там за допомогою дракона Ладона стерегли в саду золоті яблука, що їх поростила богиня Гея, щоб зробити цінний весільний подарунок Гері при її одруженні з Зевсом.

149. *Амазонки* — за грецькими легендами, войовничий нарід у Малій Азії, що складався виключно з жінок, які тільки раз на рік пускали до себе чоловіків для продовження роду. Пізніші легенди переносили царство амазонок в інші місця, в XV — XVI ст. ст. його шукали десь у Південній Америці, і навіть їх ім'ям назвали ріку (Амазонка). За думкою деяких вчених, в легендах про амазонок треба вважати сліди матріярхату, — коли головою родини була жінка.

150. *Тахо* — найдовша ріка Піренейського півострова, протікає Португалією і впадає в Лісбонську затоку, одну з найкращих гаваней світу.

151. *Добрий Пастир* — дійова особа одної з євангельських притч.

152. *Помпоніо Ляеті* (1425 — 1497) — італійський гуманіст, родом з Калябрії. Великий поклонник античної старовини, він написав кілька творів з римської історії, трактат про граматику, коментар до Вергілія й інших авторів.

153. *Канібали* — людожери. Слово це походить від перекрученої назви плем'я карібів — канібі, канібали (див. прим. 145).

154. *Папа Олександр VI* (1492 — 1503) — один з яскравих представників доби боротьби абсолютизму з сильними ще рештками феудалізму; мало цікавився суто церковними питаннями і всю свою енергію віддавав політиці.

155. *Бенедиктинський монах* — член ордену бенедиктинців, найстарішого чернечого ордену римсько - католицької церкви, заснованого в VI ст. Бенедиктом Нурсійським. В свій час це був найбагатіший і найвпливовіший з чернечих орденів Європи.

156. *Монсеррат* — скелясте гірське пасмо в есп. пров. Барселоні, відоме знаменитим колись бенедиктинським абатством, де довгий час жив Ігнатій Льойоля, основник Єзуїтського ордену.

157. *Кадіс* — порт на березі Кадіської затоки Атлантийського океану, одне з найголовніших і найстаріших міст на півдні Іспанії, засноване біля 1100 р. до Хр.

158. *Лестрігони* — плем'я велетнів — людожерів десь на острові Сіцилії, що до них, за Гомером, потрапив Одисей.

159. *Поліфем* — в грецьк. мітології, син Посейдона циклоп - велетень з одним оком на середині лоба, що його висліпив Одисей.

160. *Золотий Херсонес* — старогрецька назва півострова Малаккі, південного кінця Індокитаю.

161. *Іадес* — давня назва старого еспанського міста, теперішнього Кадісу.

162. *Юкатан* — півострів у Центральній Америці між Мехіканською затокою й Карібським морем.

163. *Каноністи* — знавці історії церкви й канонічного права — науки про церковні правила, встановлені апостолами, вселенськими соборами, папами і взагалі вищою церковною владою.

164. *Левант* — з часів хрестових походів так називали все азійське узбережжя Середземного моря.

165. *Дон - Кіхот* — герой знаменитого Сервантесового роману — саатири на мандрівного лицаря. Дон - Кіхот став загальним ім'ям для визначення людини, захопленої благородними але безґрунтовними прагненнями й фантастичними химерами.

166. *Скот* (*Дунс Скот*) — відомий схоласт (1265 — 1308), прозваний *Doctor subtilis* за свою дотепність у логічній будові доказів, францісканець, проф. теології й філософії Оксфордського університету.

167. *Калятрава* — еспанський духовно - лицарський орден, заснований у XII ст.

168. *Апокаліпсис*, або „Відкриття святого Іоанна“ — містичний твір, заведений церквою до книг Нового Заповіту. В нім провіщається близький прихід Христа, що йому має, проте, передувати ціла низка всяких лих і з'явлення супротивника Христового — Антихриста.

169. *Калікут* — старе індійське місто на Малябарським західнім узбережжі південної Індії.

170. *Магадохо* — тепер зовсім невеличке, а колись дуже велике й багате місто екваторіяльної Африки на березу Індійського океану.

171. *Занзібар* — острів в Індійським океані біля східнього узбережжя екваторіяльної Африки.

172. *Йов* — герой біблійної „Книги Йова“; визначився тим, що стійко, покірливо й не ремствуючи зносив усі муки й кари, послані на нього богом.

173. *Від Тортоси до Фуентарабії або від Пізи до Венеції*. — Тортоса й Фуентарабія — есп. міста на відстані щось із 350 клм одне від одного. Піза й Венеція — італ. міста, відстань близько 250 клм.